DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13823

Cluj Memorial Book

Zikhron netsaḥ la-ḳehilah ha-ḳedoshah Ḳoloz'var-Ḳlozenburg, asher neḥrevah ba-shoʿah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Zikhron netsaḥ la-ḳehilah ha-ḳedoshah Ḳoloz'var-Klozenburg, asher neḥrevah ba-sho'ah / [me-et] Shelomoh Zimroni [ve]-Yehudah Shvarts.
IMPRINT	880-03 Tel Aviv : Ḥug yots'e Ḳoloz'var be-Yiśra'el, 728 [1968]
DESCRIPT	15, 118 p. : ill., ports., facsims. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Romania -- Cluj.
	Cluj (Romania : Judet,) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Romania -- Cluj.
ADD'L NAME	Zimroni, Shelomoh.
	Schwartz, Jehudah, 1913-
ADD'L TITLE	Le-zekher ḳehilat Ḳoloz'var, Klozenburg, Kluz'

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

לזכר
קהלת

ב"ס מ"ד
„יבנה"
ג. אולגה חדרה

בהוצאת חוג יוצאי קולוז'וואר בישראל

זכרון נצח
לקהילה הקדושה
קולוז'בר-קלאוזנבורג
אשר נחרבה בשואה

שלמה זמרוני
יהודה שורץ

הנצחת קהילת קולוז'בר בירת טרנסילבניה

ע"י ביה"ס "יבנה" גבעת אולגה חדרה
==================================

בהוצאת חוג יוצאי קולוז'בר בישראל
הכתובת: התאחדות עולי הונגריה, רח' הירקון 61, תל-אביב
תל-אביב, חודש סיון תשכ"ח

בחודש סיון תשכ"ה
יוני 1968

הקדמה

קלאוזנבורג-קולוז בר, אחת הקהילות הותיקות והמסודרות ביותר במונרכיה האוסטרו-הונגרית עד סוף ימי מלחמת העולם הראשונה ואחרי התמורות, בטרנסילבניה כחלק ממדינת רומניה.

קהילה מאורגנת יפה, עיר של אנשי תורה ומדע, בתי-ספר ובתי-אולפנה, מוסדות צדקה וחסד, פעילות צבורית יהודית וציונית, מסחר, תעשיה ומלאכה יהודית, עיר ואם בישראל, לשם ולתהילה, לגאון ולתפארת, הוד שבתפארת.

הקהילה איננה יותר, עלה עליה הכורת.

המוסד "יד ושם" הצליח לענין את בתי-הספר בישראל שיקבלו על עצמם להנציח את זכר קהילות ישראל שנחרבו.

תלמידי בית-הספר הממלכתי-דתי "יבנה" בשכונת גבעת אולגה אשר בעיר חדרה, בראש מנהלם, בן עירנו מר יהודה שורץ, קבלו על עצמם להנציח את זכר קהילת קלאוזנבורג.

כמו יתר יוצאי הקהילות שהונצחו, מצאנו גם אנחנו לנכון לרכז את תמצית דברי -ימי קלאוזנבורג בספר קטן זה המוגש כאן לפניכם למען תת לילדים המנציחים מושג-מה על עירנו.

אין הספר הזה "ספר-הזכרון" אשר בבוא-היום יופיע כספר היסטורי-דוקומנטרי ויתאר באריכות ובדייקנות-יתר את הקהילה כפי שהיא ראויה. הנני יודע גם יודע, כי מכובדנו ד"ר יהודה מרטון, היסטוריון, סופר וחוקר שוקד על עבודה זו.

הרגשנו חובה מוסרית ומצפונית, 23 שנה אחרי חסול קהילתנו לתאר במספר מאמרים, בקווים כליים את קהילתנו, כפי שהיא זכורה לנו.

ברור, כי אין העבודה מושלמת, אך אין ספק, כי היא תשמש את המטרה שהצבנו לעצמנו:

א) לתת בידי הילדים המנציחים סקירה תמציתית על העיר, אישיה ומוסדותיה.

ב) לתת גם בידי בני-עירנו ספר קטן, - כמקדמה,- עד להופעת "ספר-הזכרון" אשר יזכיר להם את אבדן העיר, בה נולדנו, גדלנו, שחקנו ולמדנו וכיום רק יער של

מצבות-עזובות בבית-הקברות של העיר מעיד על התפארת שנגוזה ואיננה יותר.

בספר קטן זה הזכרנו שמות של אישים, אך ברור, כי הם רק חלק קטן מאלה אשר ראויים היו להזכיר אותם. הננו מבקשים לכן סליחת אלה, אשר את שמותיהם או שמות יקיריהם לא הזכרנו.

הנני מרגיש חובה להביע תודה לאלה אשר עזרו לי בהערות ועצות: הזכירו לי שמות ועובדות להשלמת העבודה הזאת כפי שהיא, על מגרעותיה ומעלותיה.

ישראל-יוליוס ווייס - מי שהיה נשיא הקהילה.
משה-מיקלוש שוורץ - מי שהיה סגן נשיא הקהילה.
אחי זאב-ווילי זמרוני
דוד מוזס - יו"ר חוג יוצאי קלאוזנבורג
טיבור (צ׳יבה) סימון - חבר הנשיאות

כלם יעמדו על התודה והברכה.

יתן ה׳ שנמצא נחומים לאבדן קהילתנו בתקומת ישראל העצמאית ומשגשגת. בירושלים השלימה ובנצחון מושלם על אויבי ישראל וחיי שלום ובטחון בארצינו.

נרכין ראשנו בפני יוצאי עירנו, בנים, נכדים וצאצאים אשר השתתפו במלחמת הגבורה שלנו ונביע נחומים למשפחות שיקיריהם נתנו את דמם על מזבח אדמת ישראל.

בנינו, גבורי ישראל לא הלכו כצאן לטבח, לחמו כאריות למען ירושלים השלימה וארץ ישראל הגדולה, - ונצחו.

הודו לה׳ כי טוב, כי לעולם חסדו!

ש. זמרוני

שלמה זמרוני

התוכן.

			עמוד מס׳
א׳)	הקדמה	שלמה זמרוני	
ב׳)	מגילת ההנצחה ע"י בי"ס "יבנה" בחדרה		א׳
ג׳)	טכס ההנצחה. דברים: מנהל בית-הספר, הרב דוד וורנר - רב העיר, מרדכי קוסליץ סגן ראש העיריה, ש. זמרוני,נציג קהילת קלאוזנבורג		ב׳-ז׳
ד׳)	תאורים ע"י תלמידים: קירות "פועלי-צדק": - חסן צורי ניצול מזמין אותי לקולוז׳בר: עזרא אהרן קירות בית-הכנסת מדברים: רחל שוורץ לקט תגובות התלמידים הנצחת הקהילה כיצד? יהודה שוורץ		ח׳-ט"ז
ה׳)	קולוז׳בר - סקירה היסטורית. רבני העיר, בתי-הכנסת, בתי-ספר, מוסדות, אישים, הקהילות, "חברה-קדישא", התנועה הציונית - ד"ר חיים ווייסבורג. "אוי-קלט" - עתון יומי ציוני, ארגוני הנוער. הגיטו וחסול היהודים	שלמה זמרוני	1 -52
ו׳)	יהדות טרנסילבניה וקלאוזנבורג-יהודה שוורץ		53-62
ז׳)	הקהילה החסידית	ש. שבע-רצון	63-66
ח׳)	הישיבות,הציונות, "המפלגה היהודית", תנועת תו"ע, הצנחן פרץ גולדשטיין ז"ל	יהודה שוורץ	67-71
ט׳)	הטרגדיה של יהודי טרנסילבניה	הרב ד"ר משה וויינברגר	72-79

התוכן

המשך

		עמוד מס׳
י׳) בדרך לשואה	יהודה שוורץ	80-82
י"א) אחרי השחרור	ארדוש לסלו	82-85
י"ב) הם באו ... מועצת השמונה ...		86-90
בונקר... על מדפי הלבנים...	אהרן הסגי ז"ל	90-96
י"ג) פגישות עם פרטיזנים. בנסיגה. סיפורו של ניצול.	יהודה שוורץ	96-101
י"ד) ואלה שמות ... (רשימת המוזכרים בספר)		102-110
ט"ו) דברי סיום	שלמה זמרוני	111-112
ט"ז) Kolozsvár	Simon Tibor	113-118

רשימת התמונות

זכור ואל תשכח! ילדי בי"ס
"יבנה" בטכס ההנצחה

יהודה שורץ מנהל בית-הספר
פותח את טכס ההנצחה

דוד קוסטליץ סגן ראש העיר
מברך בשם עירית חדרה

אסתר ווייסבורג חותמת על
מגילת ההנצחה

שלמה זמרוני מברך בשם
חוג יוצאי קלאוזנבורג

לוח הזכרון במרתף השואה
"הר-ציון" ירושלים

שלמה זמרוני, עורך הספר

יהודה שורץ, עורך הספר

הרב משה שמואל גלזנר ז"ל

הרב עקיבא גלזנר ז"ל

הרב יקותיאל יהודה הלברשטם
שליט"א, רב הקהילה החסידית

בית-הכנסת של החסידים
ברחוב קאדר

בקור האדמו"ר מויז'ניץ
בקלאוזנבורג

בית-הכנסת של הקהילה
הניאולוגית

... אחרי החורבן

ארון קודש בבי"ס "יבנה"
בחדרה לזכר קהילת קלאוזנ-
בורג, אשר הוכן ונתרם ע"י
תלמידי כתות ח' (מחזור
ט"ז) בהדרכת המורים משה
דולינסקי וימימה וולדמן.

בית-הספר העממי בשנת 1921

טכס סיום של התיכון היהודי
בקולוז'בר אחרי השואה.

דוד פון סבסטיאן ז"ל
נשיא הקהילה ונדבן "ביה"ח
היהודי"

שמואל אדלר ז"ל, נשיא הקהילה
וראש "חברה - קדישא"

בית-החולים היהודי בעיר

ר' ישראל-יוליוס ווייס נ"י
נשיא הקהילה

ר' משה-מיקלוש שורץ נ"י
סגן-נשיא הקהילה

יעקב סלומון נ"י
ראש המחלקה לחינוך של הקהילה

וילהלם לפלר ז"ל
מזכיר הקהילה

אשר אנשל רוזנצווייג ז"ל
יו"ר "חברה - קדישא"

אנשל גרינפלד ז"ל
נשיא "חברה - קדישא"

מרדכי אשר מוזס ז"ל
מזכיר "חברה-קדישא"

ר' אברהם אלבאום ז"ל

ד"ר חיים ווייסבורג ז"ל

ד"ר יחזקאל-ארנסט מרטון ז"ל

"הגבור" - ארגון ספורט
יהודי בקלאוזנבורג

שער הכניסה לגיטו
קלאוזנבורג

מכתבו האחרון של שמעון עוזר
הי"ד החזן הראשי של הקהילה
ממחנה ההשמדה באורנינבורג

מ ג י ל ת   ה ה נ צ ח ה
שנכתבה על קלף כשר ע"י סופר סת"ם

אנו הח"מ נציגי כתות ז'-ח' של ביה"ס המ"ד "יבנה"
בגבעת אולגה ג חדרה

מצהירים בזה שאנו מוכנים לקבל על עצמנו
את המשימה הקדושה להנציח את קהילות הקודש
קולוז'בר-קלאוזנבורג והאלמין, אשר הושמדו
בימי השואה בימי הנאצים בטראנסילבניה

נציגי הקהילות

דוד מוזס
יו"ר חוג יוצאי קולוז'בר
ד"ר אסתר ווייסבורג
מנחם כרמי
יו"ר חוג יוצאי האלמין
מלכה שורץ
אינג' אהרון אלבאום
שלמה זמרוני
לאה שטרן
עליזה פרידמן

נציגי הכיתות

תלמידי כתות ז'
שושנה ביטון
בן-שבת מאיר

תלמידי כתות ח'
שושנה אזולאי
הרצל ציונית

הנצחת קהילות קולוז'בר והאלמין
ע"י
בית - ספרנו

=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=

בכ"ח אדר ב' תשכ"ז נערך בביה"ס טכס הנצחת קהילות קולוז'-בר-קלאוזנבורג והאלמין. תלמידי הכיתות הגבוהות, לבושי חולצות לבנות התכנסו בחדר האוכל והיו דרוכים לקראת המאורע לקבלת האורחים ונציגי המוסדות.

החצר היתה מקושטת בדגלי לאום ובכתובות של "יזכור". ליד הדגל שהורד עד חצי התורן הצמידו תלמידים על בגדי האורחים והנציגים סרט תכלת-לבן ועליו הכתובת של שתי הקהילות.

על הקיר שליד הבמה המקושטת תלוי דגל בית הספר ומפת אירופה, בה מסומנים מספרי הקרבנות שבכל מדינה ומעליה כתובת: "לזכור ולא לשכוח". על חולצות המשתתפים במסכת-השואה והמקהלה "מגן-דוד צהוב" - סמל הגיטו.

הטכס נפתח בהדלקת שישה נרות זכרון, נר למליון נפש, כשכל אחד מהתלמידים פסק את פסוקו בלווי כנור ע"י המורה דוד ברודי, המנהל מר יהודה שורץ תאר את תפקידי התלמידים בקבלם על עצמם את ערכי הנצח שהנחילו לנו בני קהילות קולוז'בר -קלאוזנבורג והאלמין שאותן קבל ביה"ס להנציח.

מסכת השואה בוצעה ע"י תלמידי כיתה ד' בנות, בהדרכת המחנכת מלכה אביטל, בכוח אמנותי רב ומרטיט את הלב, עד שדמעות זלגו מעיני המוזמנים והתלמידים כאחד.

המקהלה שרה פרקי תהלים, שירי גיטו ושירי פרטיזנים בלווי חליל בהדרכת המורה היועצת טובה ניק ובניצוח המוצלח של המחנך אליהו אדרעי. השירים והמנגינות חדרו עד לעמקי הנשמה.

ראש לשכת הרבנים בחדרה - הרב דוד ורנר שליט"א, סגן ראש העיר מרדכי קוסטליץ, שלמה זמרוני ומנחם כרמי נציגי קהילות קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין דברו בכאב ובצער על הזוועות של אותה התקופה והעלו על נס את חייהן של הקהילות שהיו כלן רוויות אהבת הבריות, אהבת תורה ואהבת ישראל.

מר צבי הלוי מטעם הסתדרות המורים, מר תורן מטעם "יד - ושם" והמהנדס שמחה וידה, יו"ר התאחדות עולי הונגריה עמדו בדבריהם על מטרת הכנוס והתועלת הרבה שבהנצחת הקהילות ע"י בתי - הספר.

לאחר שתלמיד כיתה ח׳ קרא את מגילת ההנצחה הוזמנו לחתום עליה נציגי הכיתות ונציגי הקהילות, הוקרא המברק שהגיע מהיועץ המשפטי של הממשלה והקטיגור במשפט אייכמן, ח"כ גדעון האוזנר, ובשירת "אני מאמין" ו"התקוה" נסתיים הטכס רב הרושם.

דברי מנהל בית-הספר מר יהודה שוורץ

בחיל ורעדה מעלים אנו היום את זכר קהילות הקודש, ביניהן את קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין אשר ביזמת הסתדרות המורים, "יד-ושם" ובעזרת העיריה והתאחדות עולי הונגריה קבל בית-הספר על עצמו להנציח. על-ידי זה, שאתם תלמידים יקרים תלמדו לדעת להכיר את מוסדות התורה, את אנשי הסגולה ואת אנשי הרוח שכוונו את דרכיה בחיים, קהילה שהיתה, ואיננה יותר.

כשחזרנו לשם מיד אחרי השואה מצאנו חורבן מלא, פסחנו על גויות, גוילים נשרפים ואותיות פורחות, הרחובות, שכל פינה בהן היתה ספוגה תורה ויהדות מקורית - היו חרבים. מקדשי-מעט היו עזובים וריקים מאדם וכך הגענו לידי מסקנה שהעיר לא עירנו יותר, כי איך נוכל להקים ולבנות חיים חדשים על אדמת נכר, החלטנו לעלות ארצה לבנות ולהבנות בה.

קדושנו הושמדו, אבל רק גופם הושמד, רוחם קיימת, הם חיים בתוכנו ואם אנחנו נצליח למסור לדור הצעיר את ערכי הנצח שהנחילו לנו בני קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין ואם אתם, תלמידים, תמשיכו במסורת המפוארת שלהן, אז קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין לא יפקדו ולא ישכחו. מי יתן שתהיו ממשיכים נאמנים למען התורה, למען העם והארץ, כמו שהתחילו והמשיכו בני קולוז'בר קלאוזנבורג והאלמין ותהיה זאת נחמה פורתא לשרידים המעטים שנשארו אמן כן יהי רצון.

המרא דאתרא,
הרה"ג ר' דוד וורנר שליט"א

הקדוש ברוך הוא הקהה את הרגשותינו וסתם את מקור דמעו-תנו. אם חכמים אמרו על חורבן בית המקדש שצריכים היו לגזור לא לשתות יין ולא לאכול בשר והעלו גם הצעה אפילו לחם לא לאכול, כי בו הקריבו מנחות בבית המקדש, - דומה שעל אסון עמנו בימנו היו צריכים לגזור משהו יותר מעל חורבן המקדש. אפשר שהיינו צריכים לא לשתות ולא לאכול.

עוד לא קרה כשבר הזה. חסד עשה אתנו ה' שהקהה את רגשו-תנו. הן כל הקינות שנאמרו עד היום אינן מתחילות לבטא את גודל האסון והשבר של תקופתנו. חושך ירד על העולם - וימש חושך, אבל אותו החושך יש בו גם אור, אור שנוגע לנו. הוא שפך אור על רשע-ותם של שונאי ישראל ומה עלולים הם לעשות. אם עוד העלנו אי-פעם בדעתנו שיכולים אנו לחיות בשלום עם "אנשי תרבות", אנשי מדע בעלי השכלה. - באה השואה הזאת ושפכה אור, אור גדול ולמדנו להכיר את האכזריות והשנאה הכבושה שבכל שונאי ישראל.

העצה והמסקנה היחידה להתבצר במדינתנו העצמאית. להתבצר ולהתחזק ולהמשיך את המורשת אשר אותן קהילות ישראל חינכו או-תנו. וילדים יקרים, סיפרו לכם בודאי ויודעים אתם שמיליון יל-דים כמותכם, חובשי בתי-הספר, תלמודי-תורה אשר למדו אולי יותר טוב מכם ולמדו מבוקר עד ערב באותה קלאוזנבורג,באותה האלמין בתי מדרשות מלאים מבוגרים וילדים, אשר הגו יומם ולילה בתורה בנביא ובגמרא בהתמדה ובשקידה נפלאה. הם הרגישו כל אושרם בלי-מוד תורה וחכמה ובהליכה בדרך התורה והמצוות.

כיום, חייבת יד אחת שלנו להחזיק בשלח ולשמור על גבולות ישראל.אך חלילה לנו להרפות ידינו מהמורשת העשירה והנעימה, שהנחילו לנו קהילות ישראל בגולה. וזו ההנצחה העמוקה ביותר, שבאפשרותינו לעשות.

נמשיך לחיות, לבנות ולפתח את ארצנו, לאורם של אותם ערכים שהם חיו.

דברי סגן ראש עירית חדרה מר מרדכי קוסטליץ

התאספנו כאן בבית ספרכם כדי להעלות ולהנציח את זכרם של קהילות קדושי קולוז'בר - קלאוזנבורג והאלמין, צעד חנוכי ויפה עשו מנהלי בתי הספר בגבעת אולגה שקבלו על עצמם להחדיר לתלמידים את תודעת השואה. יפה עשו שכאן, דוקא בגבעת אולגה שרוב התלמידים הם מעולי צפון אפריקה או ילידי הארץ מצאו לנכון להנציח את זכר קהילות הקודש הללו.

ילדים אלה, שיודעים מעט מאוד על גלות זו, חובה קדושה מוטלת על עם ישראל ועלינו בתוכם, "להזכיר ולא לשכוח" את השואה הזאת. יש משמעות מיוחדת לדברים אלה - לפניכם ילדים יקרים - מכיון שלא היתה עוד פרשה מזעזעת ומחרידה, כרציחת למעלה ממליון ילדים שדמם נשפך כמים בכל דרכי אירופה, הפרדתם בכח מאמותיהם וקריעתם לגזרים לעיניהם.

אלה הם פרקי זוועות הנוראים ביותר בכל תולדות האנושות. רבים מאלה הלכו לקראת סופם המר כששפתותיהם ממלמלות: שמע ישראל ה' אלקנו ה' אחד.

בימים אלה מלאו 23 שנה שקלגסי הנאצים דרכו על אדמת הונגריה מ-19 למרץ עד סוף חודש יוני במשך תקופה שלא יותר מ-3 חודשים הספיקו להשמיד כ-80 אחוז מיהדות הונגריה ובתוכם כל הילדים.

אנו אומרים בתפילה: זרים אמרו-שאין תוחלת ותקוה, כי הלכנו כצאן לטבח יובל, להורג ולאבד ובכ"ז אלה שהלכו צוו לנו את המשך החיים שנוכל לספר לדורות הבאים את הבלתי נשכח.

לכן, ילדים יקרים, מחובתכם האנושית היהודית והישראלית לזכור, כי על קברותיהם הוקמה מדינת ישראל.

מחובתכם להזכיר יום ביומו כמצבת זכרון - מצבות חיים, כי מצבות כאלה לא הוקמו שם בגיא ההריגה. יהי רצון, שנהיה עם דור להמשיך ולהמשך המסורת היהודית ונהיה מבחינת גלעד-חי לדורות הבאים, לאלה, שצוו לנו את החיים.

דברי נציג ארגון קהילת קלאוזנבורג

שלמה זמרוני

ברשותכם וברשות רבה של חדרה, סגן ראש העיר מר קוסטליץ, נציגי משרד החנוך, מוזמנים נכבדים ואחרון-אחרון - ילדי ישראל, ילדי חדרה היקרים. הוטל עלי להגיד כמה מלים בשם חוג יוצאי קלאוזנבורג, הנמצאים כאן בארץ. נמצאים כאן אתנו יושב ראש החוג מר דוד מוזס, הגב' אסתר וייסבורג אשתו של ד"ר חיים וייסבורג המנוח, האינג' אהרון אלבאום, בתו של הרב אליהו קליין וכו'.

מעשה גדול עשיתם להעלות ולהנציח זכרה של הקהילה המפוארת הזאת, קהילת קלאוזנבורג שאנחנו כאן שרידיה. קהילת קלאוזנבורג - אחת הקהילות העתיקות והמפוארות ביותר ביהדות הונגריה בכללה וביהדות טרנסילבניה בפרט - שחיו בה גדולי הדור. ר' הלל ליכטנשטין, שהיה נודע בעולם היהודי בשם הילל מקולומיא, שהיה רבה הראשון של קלאוזנבורג, ר' פייש פישמן, שהיה אחרי-כן המגיד מפרסבורג בימי ה"כתב סופר", ואחרי-כן ר' אברהם גלאזנר בן בתו של ה"חתם סופר", ר' משה שמואל גלאזנר ורבה האחרון של קלאוזנבורג, ר' עקיבא גלאזנר ז"ל.

עיר של תורה ומדע מצד אחד, ישיבות ומוסדות תורה, ומצד שני מוסדות-מדע, גימנסיה עברית הראשונה בטראנסילבניה, בית ספר תיכון דתי של הקהילה, מוסדות תורה וחסד, אשר היו ואינן יותר.

בזמן שראיתי את המסכת הזאת שהוצגה כאן, נזכרתי באגדה נפלאה, אחת מאגדות החורבן של ירמיהו הנביא. אחרי החורבן הסתובב הנביא בין חורבות ירושלים, ראה את ילדי ישראל ההרוגים, - מספרת האגדה - ... הוא הרים את ידו לשמים וזעק: רבונו של עולם, הכליה אתה עושה לשארית ישראל? - בזמן שראיתי את המסכת הזאת של ה-משה'לך ושל ה-מירה'לך . גם ילדי ישראל, ילדי קלאוזנבורג, כאילו גם הם בימי החורבן של השואה הרימו את ידיהם לשמים וזעקו: רבונו של עולם - הכליה אתה עושה לשארית ישראל? אבל רבונו של עולם ברחמיו הגדולים אמר למשמיד, הרף! והנה אנחנו ממשיכים את חיינו כאן בארץ ישראל. אתם ילדי חדרה היקרים, יישר-כוחכם ויישר-כוחו של מנהלכם בן-עירנו, שאתם מנציחים את שמה של הקהילה המפוארת הזאת ומנציחים את שמם של ילדי ישראל היקרים שהיו ואינם יותר, - כי נטבחו, - יישר כוחכם! המברך יברך אתכם.

קירות "בית הכנסת פועלי צדק" בקולוז׳בר

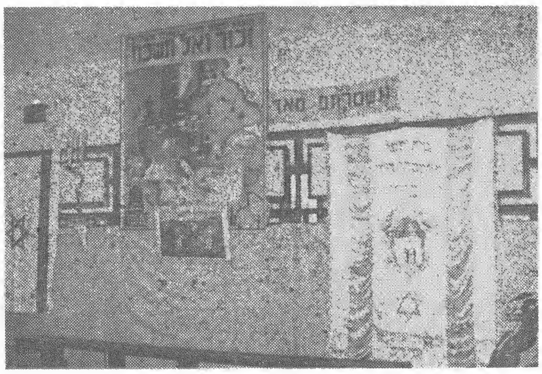
מ ס פ ר י ם

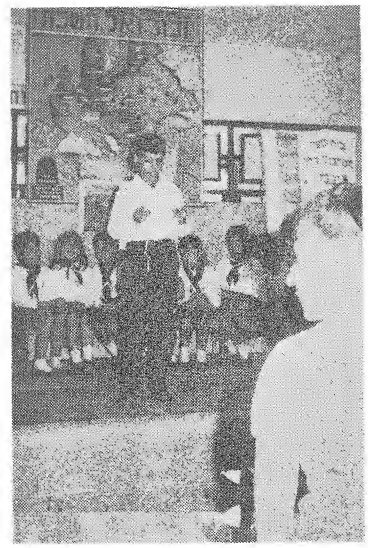
עמדתי על סיפו של בית הכנסת "פועלי צדק" בקולוז׳בר בירת טרנסילבניה. את הדלת פתחתי, אך להכנס לא יכולתי אולי היה זה בגלל ריח האבק שנישא בפנים, או בגלל הדממה והשקט ששררו שם. אך מבעד לדממה זו, מאחורי השקט המחריד שמעתי קול, קול נסתר, מאין יבוא אינני יודע, מי השמיעו, גם זאת לא אדע, אך שומע אנכי קול נישא בדממה,קול החודר אל מוחי: "בנים היו לי, היו ואינם" קול זה מספר על המתפללים בעלי המלאכה וחלק מדיירי מושב הזקנים שבחצר שהתמידו בתפילתם ערב ובוקר וללא כל חטא הובאו למשרפות. רקותי הלמו בחזקה והרגשתי ראשי סחרחר, אך הקול לא הרפה ממני. יצאתי החוצה וגם אז לא הוקל לי, ידעתי שצריך אני להכנס, אך פחדתי. סוף סוף התגברתי על פחדי. בתוך בית-הכנסת גבר הקול : "בנים היו לי, היו ואינם" והקול כאילו מדגיש את שמות הפועלים שיוביץ, מוזס, רוזנפלד ושורץ. עיני תרו וננעצו בקירות. קירות מסוידים, פה ושם כתמים כהים. ליד "כותל המזרח" היו מקומות מפו- יחים ובמקום ארון קודש - אפר ופיח.

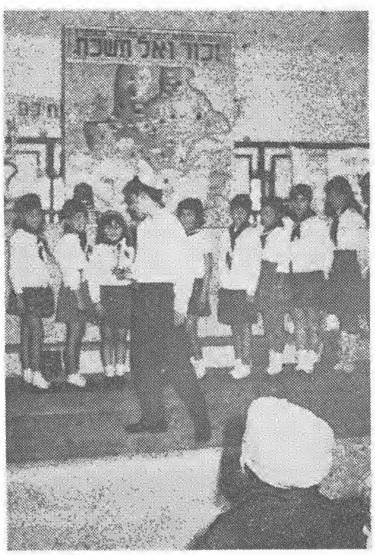
בפינה אחת עכביש. קוריו אוחזים בפגרי זבובים וחרקים. חרבן! עצב ודממה בכל. עצמתי עיני והקול לא הרפה ממני, הקול אומר: "כאן במקום קדוש זה התפללו פועלים שהתפרנסו בכבוד מיגיע כפיהם, כאן התפללו הוריהם וילדיהם ומכאן נלקחו על לא עוול בכ- פם אל מקום הריכוז לבית החרשת של הלבנים שבקולוז׳בר אשר שימש כגיטו".

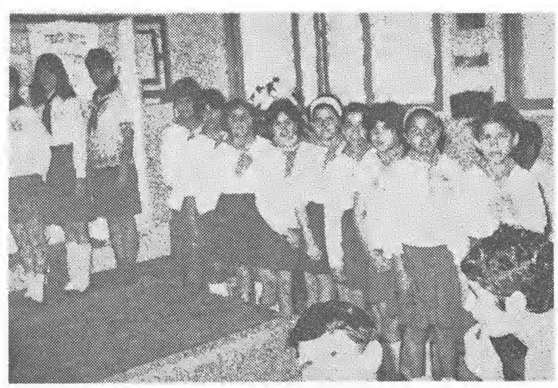
והנה פיסת-מתכת בכסא הוארה. הודות לקרן אור שחדר דרך אחד הסדקים בקיר קראתי "כאן ישב הרב מנדלבאום, מנהלם הרוחני". משש- תי את הכסא בחרדת קודש מכרעיו ועד מסעדו. הגעתי למקום האור כאמור היה זה סדק לא גדול, אך די גדול, כדי שהצפורים יקננו שם, ציוץ של צפור נשמע כשהתקרבתי, אך היא פרחה ונעלמה. החלקתי בכפי על הקש וחשבתי לתומי: כמה טוב להן לצפורים אלו, מה טוב משכנן ונוח ואילו אנו איננו יכולים לבנות ביתנו בשקט ולחיות בשלוה ואם כבר בנינו בית, באו אחרים והרסוהו.

חסן צורי כתה ז׳.

זכור ואל תשכח!
ילדי בי"ס "יבנה" בטכס ההנצחה

יהודה שורץ מנהל בית-הספר
פותח את טכס ההנצחה

דוד קוסליץ סגן ראש העיריה
מברך בשם עירית חדרה

אסתר וייסבורג
חותמת על מגילת ההנצחה

שלמה זמרוני מברך
בשם חוג יוצאי קלאוזנבורג

ניצול - מזמין אותי לקולוז'בר

לא ידעתי נפשי. אבי-רחל הזמינני לבקר עמו בקולוז'בר עיר מולדתו. אודה, לא רציתי לאחר ששמעתי על הזועות שערכו שם הנאצים. אך הצו "יזכור" הדהד באזני. ואני, שהרי צבר אני, חייב למלא צו זה, כי רק לאלה אשר כה סבלו מותר לשכוח!

ידעתי, שזה לא יהיה טיול והתכוננתי לכך, ואולי טעיתי בחשבי שאחזור כה שבור וכואב. העיר אמנם נבנתה מחדש. הסביבה, שבה היתה הקהילה היהודית ועמדו מוסדותיה שוממה היום מיהודים. אבי-רחל היה זה שהפיח רוח חיים בכל רחוב, בכל פינה ובאמת אבן מקיר זעקה על עוול, סבל ואכזריות שרק השטן בראם ...

הרכבת נעצרת ליד תחנה שממנה אפשר היה לראות בקלות את בית החרושת-ללבינים, כאן, אמר לי אבי-רחל - אספו אותנו, כדי לשלוח אותנו למשרפות, ירדנו והתחלנו לצעוד לעבר בנינים ארו-כים. לפתע על הקיר מנגד נראתה כף יד קטנה-קטנטנה, אבי-רחל ראה אותה ופרץ בבכי. כאן היו השוטרים ההונגרים-הפשיסטים הא-רורים אוספים את ילדי קולוז'בר והסביבה והובילום לרכבת.

היכול אתה לתאר לעצמך את צער הוריהם? אמר בקול חנוק והוריד ראשו בעצב. ראינו קווצת שערות אשר נדבקה בקיר. אנו שותקים בדממה, אך הסימנים הללו ניקרו את עיני וקול פנימי בו-כה וצועק בקרבי. בהמשך דרכנו ראינו לפתע דם מיובש על הקיר. אבי-רחל לא היה צריך להסביר, הבינותי - פרצנו בבכי."כאן רסקו את ראשו של שלמה'לה הקטן" אמר אבי-רחל -"לנגד עיני אמו ולנגד עיני הרגו הגרמני הארור, כי הוא העז להתנגד לו מלהצטרף לרכבת המות. אז הרימו והכה את ראשו בקיר. הנני זוכר את המקרה כאילו זה קרה לפני רגע". "די!" זעקתי, כשידי על אזני, "איני יכול לשמוע עוד. רצוני לשוב לביתי!" אבי-רחל חבק זרועי והוליכני ברחוב שמם. ראינו בחרבנם של בתי-כנסת, בית-הכנסת הגדול,"אוהל משה" חברת ש"ס, בית הכנסת של הספרדים, בית-הכנסת של הסוחרים, "בית-אברהם" ולבסוף הגענו ונכנסנו לבית-הכנסת השומם "פועלי-צדק". האולם העצוב היה מאובק, ארון הקודש ריק ודלתותיו שהיו עשויים מלאכת מחשבת, קרועים מציריהם. עמדנו להתפלל מנחה.

עזרא אהרון, כיתה ח'

קירות בית הכנסת "פועלי-צדק" בקולוז'בר מדברים ....

בין שפך ה"סמוש" והרחוב הסואן
רם וגאה בית כנסת שם שוכן
ביכנ"ס יפה גדול ומפואר
אשר בתפילות הפועלים יום-יום מואר
ובאותה חצר בית מושב לזקנים
ואח ואחות מטפלים בהם
תעמולה ציונית ליד הבנין
שליחים מא"י מטפלים בזה הענין
זקנים חביבים וחלושים
אשר את היום בתפילות מחדשים
אולמות שוקקי חיים אלה
נדמו במהרה, ומה הפלא?
יד הצורר האכזר בם פגעה במהרה
והבנין שומם כאילו עברתו מארה
הדממה חוללה בצחוקם האכזר
והגוילים הקדושים, רומסו בדם קר.
הרב המגיד רבי מנדלבאום איכה?
מדוע, מדוע נעדר כסאך?
אכן , גדול האסון, והכאב רב ועצום,
עז הרצון לשכוח הכל, והעין לעצום,
לשקוע בחשיכה, בשכחה נעימה
ולחלום על חיים וורודים בלי אימה
אך אותו חלום קסום, במהרה נגוז
וההתעוררות מכאיבה היא וקשה כאגוז.

היכן אותם ילדים צוחקים, וזקנים חלושים?
לא במהרה ישכחו, לא בשבועות ובחודשים!
דור לדור יספרו בגאווה ובכאב
על אותם שנכחדו, בשיני הזאב
איך יצאה נשמתם ... בקריאת "שמע" אדירה
תוך צחוק הלעג ויריות השמדה
האם כך אלי, האם בזכות תפילתם?
הרי נכחדו הם ונשמדו באמונתם

וכך הבנין שומם ועזוב
ורק כתובת מפויחת מזכירה מקרה עצוב
מדוע שותק הבנין?
ועומד אדיש לכל הענין?
כיצד לא יזדעזע ויזעק?
ולא ירעיש שמים ויצעק?
אך, החיים נמשכים על אף הכל
על אף הכאב הנורא שצורב בכל
והקירות אף מדברים הם, רבות
אותיות שנפרדו מקיר המזרח, מספרות,
ומעידות על מה שהיה כאן פעם,
היה ולא יהיה, כביום בהיר הרעם
כך נבחרו וסולקו הם
ולא יחידים, כי אם בהמוניהם,
ועכשיו בעברך ברחוב השקט
תעצר למראה הבנין הקודר כעת
לא ישמע זמזום שוקק של חיים
ולא שירת "לשנה הבאה בירושלים"

אלא קירות דמומים וכואבים
אשר אלמים, אך מדברים ומעידים !!!

רחל שוורץ, כיתה ח'

לקט מתגובות התלמידים בחיבורים לטכס הנצחת הקהילות

הדלקנו נרות-נשמה לזכר היהודים שנהרגו על קידוש-השם והמקהלה שרה שירים עצובים, נוגעים ללב, עד שדמעות זלגו מעיני.קהל המשתתפים,אנחנו התלמידים קבלנו על עצמנו ללכת בדרכם הטובה והישרה של הקדושים.

יפה חמיש

ההצגה היתה עצובה כל-כך עד שהתחלתי לבכות וכל הקהל בכה איתי.

רות לביא

תכנית ההנצחה הביאה אותנו להתרגשות רבה. דמעות זלגו מעינינו באבדן יהודים טהורים שנלקחו כצאן לטבח באין מושיע.

רפאל דדוש.

ביום הטכס באנו אל ביה"ס בלבוש חגיגי וקבלנו את האורחים בסבר פנים יפות. כאשר שמעו האורחים את התכנית פרצו בבכי, כי הרגישו את אשר עבר עליהם.

טובה לוי

היה מזעזע לשמוע איך מירה"לה בוכה וצועקת "אני רעבה" ואחיה מנחם אותה. ההצגה הביאה לידי התרגשות את כל הקהל, ילדים,ילדות מורים ומורות בכו.

רבה רובין

כשיצאנו מטכס ההנצחה לבנו היה מלא כאב וצער על הקהילות שהושמדו, ה' ינקום דמם.

יוסף תנעמי

חלק מהמשתתפים, כשראו את הטכס - נזכרו את אשר עבר עליהם ובכו בכי מר קורע לב.

יגאל

ת פ י ל ה

אב הרחמים שוכן מרומים
ברחמיו העצומים, הוא יפקוד ברחמים,
החסידים והישרים והתמימים, קהילות
הקודש שמסרו נפשם על קדושת השם.
הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם
לא נפרדו. מנשרים קלו ומאריות
גברו, לעשות רצון קונם וחפץ צורם.
יזכרם אלוקינו לטובה, עם שאר צדיקי
עולם, וינקום דם עבדיו השפוך ככתוב
בתורת משה איש האלוקים: הרנינו גוים
עמו, כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב
לצריו וכפר אדמתו עמו.

(מסידור התפילה.)

יזכור ה' את קדושי קולוז'בר-קלויזנבורג
אבות ובנים אמהות ובנות, ילדים וטף,
שנהרגו, נשרפו, נטבעו, עונו עד מות,
נורו ונקברו חיים על קדוש השם.

יזכור ה' את בית-הכנסת וספרי הקודש,
הישיבות עם תלמידיהם, חדרי תלמוד תורה,
ובתי"ס שחרבו וקול תורה נדם בהם.

יזכור ה' את הקרבנות היקרים - הי"ד!
תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

מדברי ההספד שנאמרו ע"י מנהל ביה"ס
המנציח - יהודה שורץ - ביום הזכרון
של הקהילה בתשכ"ז בבית הכנסת הגדול
בחיפה.

הנצחת הקהילה - כיצד ?

על דורנו הוטלה המשימה הקדושה של "זכור ואל תשכח". זהו אחד הצווים שהתורה ציותה עלנו עם שחר ילדותנו - עם וזהו אחד הצוויים החלים עלינו היום מחדש. דורנו, דור השואה הולך ומזדקן וגובר והולך החשש שלא הצלחנו להנציח בלבם של בנינו ובנותינו את זכרם של קדושינו במדה כזאת שהוא ימשיך לחיות בהם והם ימשיכו להנציחם בבא הזמן בלב הדור הבא.

בעקבות סיסמת הועדה להנצחת קהילות שליד משרד החנוך, האומרת: אלפי קהילות ישראל נמחו בשנות השואה מעל פני אדמת אירופה, יקומו אלפים בתי"ס בישראל ויקימו שם-וזכר לקהילות אלו - החליט ביה"ס שבהנהלתי, בית-ספר המ"ד "יבנה" בחדרה להנציח את קהילת קולוז'בר. שבועים לפני פסח קיימנו בביה"ס את טכס ההנצחה בהשתתפות יו"ר הארגון מר מוזס ונציגי הארגון.

תשאלו, להנציח קהילת קולוז'בר-קלאוזנבורג - כיצד אפשרי הדבר, האם יכולים אנו להנציח קהילה שנרצחה ?!

אין ביכולתנו להעלות בשר וגידים על העצמות היבשות, אשר גם הם אינם, אבל יכולים אנו לשמור על זכרם, על ידי הופעת ספר " י ז כ ו ר ". יכולים אנו להעלות את דמותם של הנעדרים, אנו יכולים להחיות את ההוי-הדתי והתרבותי של שלשת הקהילות בקולוז'בר, ללמד על מוסדות החנוך בעיר, על הישיבות והחדרים, על בתיה"ס שלנו ברחוב אטביש וברח' פרנץ-יוסף, על המוסד ששפת הלמוד בו היתה עברית "התרבות", על ה"קואדוקא-ציוש" גימנסיה וה"אורט". ביכלתנו להדגיש את סוגי המתפללים בבתי הכנסת, ב"גדול", ב"אוהל משה", ב-"ש"ס חברה" ב-"פועלי צדק"

ב-"בית-אברהם" ובשאר בתי הכנסת, יש באפשרותנו לציין את העזרה הרפואית שהושיטה לחולים "בית חולים היהודי" ועזרתם של מוסדות הצדקה בעיר.

אין בכוונתנו לתת תמונה שלמה ומקיפה על קהילת קולוז׳בר לתקופותיה השונות ופעליה הרבים והמגוונים, מלאכה זו בדין שתיעשה על ידי חבר מומחים.

בספר זכרון זה מתכונים אנו לציין בראשי פרקים כמה תופע-ות ומעשים בולטים של העבר הרחוק והקרוב, כדי להקים שם-וזכר לקהילה וכדי לקרב אל לבם של ילדינו,קהילה מפוארת זו של בירת טרנסילבניה. הדבר יכול להיעשות על ידכם ועל ידי ילדיכם,ספרו להם על ערכי הנצח שנוצרו בקולוז׳בר, ספרו על החיים המפוארים שאבדו, בניכם ובנותיכם יכתבו על כך אח"כ את חיבוריהם. הביאו נא גם את ילדיכם לימי הזכרון של הקהילה, שאנו עורכים מדי שנה בשנה ונשלב אותם עי"כ בצורה חיה ורגשית במשפחה הגדולה של יוצאי קולוז׳בר ונגיע על ידי כך גם לקרוב לבבות "לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם".

עם הופעת "ספר הזכרון" ברצוננו לקבוע בביה"ס "שבוע של הנצחת הקהילה" בו נלמד עליה באופן אינטנסיבי, לסיים שבוע זה בחידון והתחרות בין-כיתתית בנוכחות חברי ארגון שיחלקו את הפרסים למצטינים מהקרן המיועדת לכך.

בתכניתנו - מחוץ להקמת מצבה - אנדרטה לזכר הקהילה, לפתוח ביכנ"ס לנוער וחדר זכרון,ארון קודש וספר תורה לזכר הקדושים.

כל זה ישמש ציון וגלעד לעיר ואם בישראל ששקיעתה מטילה עלינו,על השרידים - את החובה הקדושה לזכור ולהזכיר לנו ולבאים אחרינו.

בית ספר
מ"ד
יבנה
גבעת אולגה
חדרה

לזכר
קהלת
הקודש

קולוז׳בר
קלויזנבורג

לוח הזכרון במרתף השואה
"הר-ציון" ירושלים

שלמה זמרוני
עורך הספר

יהודה שוורץ
עורך הספר

שלמה זמרוני

קלאוזנבורג- קולוז'וואר

(בפתח דברינו נציין כי בכתובות
וגיטין נכתב שם העיר מאז ומקדם:
"קולושבאר - קלאוזענבורג.)

אינני מתימר לכתוב בשלמות את דברי-ימי קלאוזנבורג,רצוני רק לרשום פרקים היסטוריים כפי שהם ידועים לי.השתדלתי ועשיתי מאמצים, שאלתי וחקרתי למען אוכל לתאר את הדברים בדיוקם.

קראתי טרם שנגשתי לעבודה כל מה שנכתב על העיר בלכסיקו-נים ונעזרתי בחוברת שהופיעה בשנת 1936 ליובלה המאה של"חברה-קדישא" בקלויזנבורג, בעריכת הסופר - העיתונאי סבו אימרה ז"ל, Szabó Imre ומזכיר הכללי של החברה, ר' מרדכי אשר מוזס ז"ל.

התישבות והתערות היהודים בעיר נתקלה בראשיתה בגזרות והגבלות ממשלתיות חמורות. במשך מאות בשנים לא הורשו יהודים להכנס לגבולות העיר, רק כסוחרים המבקרים בירידים. בפעם הראשונה מזכירים אותם בשנת 1591, בפקודה ממשלתית, הקובעת מחירי הסחורות המובאות לשוק ע"י תגרנים יוונים, טורקים ויהו-דים. בדברי ימי המלחמה שהיתה בשנת 1600 מוזכר, כי הצבאות של המצביא ג'ורג' באשטיא Bástya György , מצאו במקום מספר סרב-ים, רומנים ויהודים וצווה לשחוט אותם.כמו-כן מוזכר במקום אחר, בשנת 1630, כי הוצאו להורג יהודים שנאשמו בכך שמכרו ספרי-קו-דש למיסד כת "שומרי-שבת", שמעון פיצי Pécsi.

באסיפה הכללית של העיר שהתקיימה ביום 7.3.1663 נקבעו מקומות עמידה בשוק על-יד שאר התגרנים, גם ליהודים הבאים למ-כור סחורותיהם.

בשנת 1770 מקבל יהודי בשם לייבל דייטש זכות ישיבה.אולם ברישום האוכלוסין בשנים 1779-82 לא מזכירים כלל יהודים,למרות שבמחוז גרו כבר 8 משפחות יהודים.בשנת 1782 מעיר צו-ממשלתי את תשומת-לב מועצת העיר שידאגו לכך שמספר היהודים בעיר לא יתרבה.

בתקופה שלאחרי כן מקבל מיכאל הרש מהכפר איקלוד זכות שכירה על מספר מגרשים,כנראה בחצרות-חנייה לבאים ליריד ובשנת 1786 מקבל פיליפ ליבל זכות מסחר ביריד, אך בלי זכות ישיבה בעיר.

בשנת 1811 הופיעה פקודה המגבילה את זכות היהודים בעיר, למסחר-זעיר ולרוכלות בלבד. בשנת 1807 מקיימים תפילה בציבור בבית פרטי. בשנת 1818 שכרו בפרברי העיר מבנה לבית-כנסת אשר קירותיו היו מענפי עץ קלועים, בשכר שנתי של 50 פורינט.מספר חברי הקהילה הגיע אז ל-40, אך מועצת העיר גרמה להם קשיים והגבלות. בשנת 1839 הרשתה רק ל-15 משפחה בלבד להיות תושבי העיר החוקיים, ליתר היהודים אסור לתת אפילו לינת לילה אחת. באותה שנה מאשרת מחדש מועצת העיר את החוק, כי ליהודי אסור לרכוש נכסי דלא ניידי ואסור להתישב בעיר.

בשנת 1837 יסדו יהודי העיר בחשאי "חברה-קדישא" ובחלקת שדה שע"י חצר בית-הכנסת אשר ברובע מונושטור, התחילו לקבור מתים בלי רשיון. שנתיים אחרי-כך הגישו בקשה לעיריה לרכישת שטח ל-"בית עלמין" (בית-קברות) אך בקשתם נדחתה מתוך נימוק פשוט והגיוני לכאורה, כי בעיר אין רשות חוקית להתישבות יהודים ולכן אין כל יסוד לבקשתם לקבור מתיהם במקום. באיחור של שנתיים אושרה בקשה לגדור את שטח בית הקברות היהודי, בזמן שהיו כבר 50 מצבות של יהודי העיר והסביבה.

בשנת 1846 קבלו כבר 40 משפחה זכות ישיבה חוקית, לעומת זאת 16 משפחה קבלו פקודה לעזוב את העיר, אך אחרי השתדלויות רבות נדחתה הגזרה. באותה שנה ביקש יהודי בשם ישראל גרונר רש-יון לפתיחת בית-מסחר לספרי-קודש, אך בקשתו נדחתה.

אחרי שנת 1848 הופסקו ההטרדות כלפי היהודים ומספרם התחיל לעלות. בשנת 1857 היו בעיר 231 משפחות יהודיות בשנת 1869 עלה מספרם ל-994, בשנת 1910 למעלה מ-7000 נפש, בשנת 1920 - 10633 ובשנת 1927 היה מספרם 14000 שהם 13.4% של כלל תושבי העיר.

רבני העיר

בראשית התארגנות החיים היהודיים בעיר, מלאו את תפקידי הרבנות אישים שונים אשר נשלחו ע"י הרב הכולל, "לאנדעס-ראבי-נר", של המדינה אשר מקום מושבו היה בעיר קרלסבורג. בתקופה אחת שימש בתפקיד זה, הגאון הנודע הרב יחזקאל פנט זצ"ל, בעל "המראה-יחזקאל", הוא נחשב אז לאחד מגדולי הדור, היה המיסד של שושלת הרבנים בעיר דעש אשר בטרנסילבניה, אחרי פטירתו בשנת 1845 ירדה כבר הרמה של המשרה הזאת וישבו על כס הרב-כולל כאלה אשר רכשו את המשרה בשלמונים ומתן שוחד לראשי המדינה.

בשנת 1812 נשלח לעיר לתפקידי רבנות ר' אפרים או ר' פרץ אבעל, בשנת 1816 ר' יוסף קין, בשנת 1837 ר' משה נש ור' יוסף

רוזנפלד.

בשנת 1852 הודיעה קהילת קלויזנבורג, כי אין היא מכירה עוד בסמכותה של קרלסבורג למנות לה רבנים ובחרו כרבה הראשון של העיר את אחד מגדולי בחירי תלמידיו של ה"חתם-סופר", את הגאון והצדיק הנודע ר' הילל ליכטנשטיין זצ"ל, אשר שימש לפני-כן כרבה של העיירה מרגרעטין.

בספר תולדות ר' הילל ליכטנשטיין כתוב: (העתקה ככתבה וכלשונה)

בערך בשנת תרי"ג - 1852 נתקבל הגאון הצדיק ר' הילל ליכטנשטיין לרבה של קלויזנבורג ואמרו לו: רבי, רצונך שתדור עמנו? הבטיחו להחזיקו בכל הענינים ולהחזיק ישיבה יותר גדולה.

הוא השיב להם, אף כי ת"ל גם פה כולם אהובים ועושים רצו-נו ומחזיקים יותר מיכלתם, אם אפשר לקדש שם שמים ביותר ולזכות את הרבים, הנני מוכן ומזומן לכבוד שמו הגדול, - ונענה להם.

אשרי עין ראתה כל אלה, כבוד התורה שעשו ק"ק קלויזנבורג כאשר בא העירה ונהג שם נשיאותו ברמה, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה.

בעת הזאת היה רב אחד על כל המדינה בעיר קארלסבורג, ר' אברהם פריעדמן משימאנדע, אשר נתמנה שלא ברצון המדינה ע"י השרים ועבור בצע-כסף. הוא כעס על ר' הילל ל"ש שלא בא אליו לב-קש אשור ורשות לשבת בקלוינבורג.

הלשין עליו בפני השלטונות כל מיני עלילות עד שבא פקודה שהוא מוכרח לעזוב את העיר, אחרת ישולח ע"י כוח צבאי ויגורש מהארץ. אנשי קלויזנבורג מאד הצטערו על הבושה והחליטו לפנות לקיר"ה בווינה (הקיסר), אך גם זה לא הועיל והיה מוכרח לעזוב.

לפני יציאתו התאספו כל בני הקהילה לקבל ברכתו וגעו בבכיה רבה. הוא עזב את העיר והתישב מספר שנים בעיר גרוסוור-דיין.

אחרי שעזב לא נתקבל רב בקלויזנבורג במשך שמונה שנים.

שש שנים אחרי שנאלץ לעזוב את העיר, כתב לקהילתו מכתב ארוך נוגע ללב, בו הוא מפציר בהם שיקבלו רב אחר במקומו.

כאן קטעים מהמכתב:

יאמר שלום לירא ה', הנגיד והנכבד החבר ר' פישל נ"י ראש הקהל והשני לו, הכי נכבד התורני ירא ה' הנגיד החבר ר' יואל מטובי הקהל. (הכוונה כנראה לר' יואל וורטהיימר).

...כמדומה לי שאהבה הישנה אהבת האמת שלא היה תלוי בדבר-בטל, מכם עלי עדן לא פג מלבכם ובהיות כן, קרוב הדבר שדברי ממני אליכם לא ישוב אלי ריקם.

...והנה זה יותר משש שנים שאתם כצאן בלא רועה. חבל על דאבדן, מעי, מעי, לבי לבי על חלליהם, רבים חללים פילה, זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה.

...והנה עד עתה היה לכם קצת המלצה לומר, ידינו לא שפכו הדם הזה...

אבל לעת עתה, עליכם המצוה הזאת ולא תנוחו ולא תשקוטו עד שתקבלו עליכם רב ומורה. אבל ואבל, הנני להזהיר אתכם וגם לבקש ולהתחנן לכם שלא תעשו תנאים כאלה שעי"כ לא יתרצה לבוא... ושוב תאמרו הלא עשינו את שלנו, לכן תדעו ולא תשכחו, הלא בוחן לבבות הוא יודע, ולא תהיו ח"ו בכלל ארור עושה מלאכת ה' ברמיה.ותכתבו על לוח לבכם אתם מיודעי ומכירי כעת ומקדם, תלמידי ובני.

ידעתי גם ידעתי שיש לכם מורא שמים ואין מזרזים אלא הז-ריז.

...כי מחויבים אתם לשמוע לי ולעשות רצוני, כי באמת אני, אני הוא הרב שלכם וגוזר אני עליכם לקיים דברי, כי אני נתקבלתי להיות רב שלכם, כדת משה וישראל, בעצת ה' ברוב מנין ובנין.וב-ספר תולדות אדם, כשהראה לו דור ודור ודורשיו, שם אני כתוב.ואם נעשה מעשה שנעשה, נאמן עלי הדיין, אבל אני כשלעצמי אפילו כחוט השערה איני מוותר לכם מהתמנותי, לכן גוזר אני עליכם שבתוך זמן לא כביר תגמרו הדבר לטובה, ואם לאו - תדעו נאמנה שאחר אריכות ימי ושנותי אבקש מכם בית-דין לפני אלוקי הרוחות ודיין האמת, שאני קובל עליכם ואומר לפניו, אתם המתם את עם ד' אשר הופקד והושלש בידי.

כללו של דבר, לא תיראון ולא תערצון ובודאי ה' יהיה בעז-ריכם ואם מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים, לעשות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים על אחת כמה וכמה.

דברי אוהבכם ורבכם המבקש טובתכם, טובה האמיתיות ומצפה לתשובתכם שלימה בקרוב.

ה"ק הילל ל"ש מוועטש.

מוצאו היה מעיירה בהונגריה בשם וועטש Vécs ועל מכתבים הוא חתם: ה"ק הלל ל"ש מוועטש. באגדה החסידית הוא ידוע בשם ר' הילל מקולומייא . אחרי רבנותו בערים מרגרעטין, קלויזנבורג וסיקסו, נתקבל כרב בקולומייא אשר בגליציא. הוציא ספרי דרוש ומוסר בשם "עת-לעשות" אשר תורגם גם לאידיש, "משכיל אל דל",

ו"אבקת-רוכל".

הרב שרגא פייש פישמן זצ"ל

אחרי הפצרותיו של ר' הילל ליכטנשטיין החליטה הקהילה לקבל כרב בשנת 1861 את רבה של טעלעגד, הרב הגאון ר' פייש פישמאן שהיה מפורסם ברחבי הונגריה כמגיד ודרשן בחסד עליון. ישב בעיר בכבוד גדול במשך שנתיים. יהודי הסביבה היו רגילים לבוא העירה ולשמוע את דרשותיו.

שמו יצא לתהילה בכל הארץ וקהילת פרעסבורג בחרה בו כמגיד-העיר. אחרי פטירת ה"כתב-סופר" פרצה מחלוקת קשה בפרעסבורג, כי חלק גדול של בני הקהילה רצו לבחור בו בר' פייש לרבה של פרעסבורג. ר' פייש ברח מהמחלוקת וסוכם כי הוא יהיה "המגיד" וה"שבט-סופר" נבחר לרבה של פרעסבורג.

הרב אברהם גלזנר זצ"ל

אחרי שר' פייש פישמן עבר לפרעסבורג נבחר לרבה של קלאוזנבורג בשנת 1863 מיסד שושלת גלזנר הרב אברהם גלזנר מהעיר ליפטו סנט מיקלוש, הוא היה חתנו של הרב דוד צבי אהרנפלד שהיה חתנו של ה"חתם-סופר" וקבל את התואר "חתן-סופר".

הרב אברהם גלזנר הניח את היסודות לרבנות מסודרת לפי המסורת שנקבעה בפרעסבורג. יסד ישיבה לפי שיטת הלימוד של ה"חתם-סופר".

בשנת 1868 בקונגרס המפורסם של יהודי הונגריה יצג את קהילת קלאוזנבורג ר' ישראל גרין. בקונגרס הזה בא הקרע בין החרדים והמתקדמים. בא-כוח קלויזנבורג הודיע, כי קהילתו מצטרפת לזרם החרדי-האורטודוקסי. כתוצאה מכך נתהווה פלוג בקהילה ותחת הנהלת העו"ד לויס פישר נוסדה קהילה מתקדמת אשר בשלב זה לא החזיקה מעמד וזמן מועט אחר-כך התפרקה.

הרב משה שמואל גלזנר זצ"ל

בשנת 1878 נפטר הרב אברהם גלזנר ובמקומו נבחר בנו שהיה אז בן 22 בלבד. למד תורה אצל אביו ורק זמן קצר מאד למד בישיבת ה"כתב-סופר" בפרעסבורג, הקים בעיר ישיבה לפי שיטת ה"חתם-סופר". ניחן במוח חריף בהבנה ובתפיסה מהירה, במשך השנים פורסם לאחד הגאונים בין רבני הונגריה. אמרו עליו את הפתגם:"ממשה עד משה לא קם כמשה". הכוונה מר' משה סופר ה"חתם-סופר" עד ר' משה גלזנר, לא קם גאון כמוהו. פירסם ספרים וקונטרסים בעניני הלכה. "אור-בהיר" בשנת תרס"ח, "הלכה למשה" בעניני

שחיטה, "חקור-דבר" בשאלת נישואי תערובת - נישואין אזרחיים, "שביבי-אש" בעניני אגדה. "הציונות וחזיונות הלואי שלה לאור התורה". גולת הכותרת של עבודתו הסיפרותית-תורנית היתה הופעת ספרו הגדול על מסכת חולין, בשם "דור-רביעי" שעשה רושם כביר בעולם הרבני והתורני. ההקדמה לספרו זה נחשב עד היום לאחד המחקרים החשובים ביותר לתולדות ההלכה בישראל. מחברו התבלט כאחד מגדולי ישראל במשך דורות. בזמן שעליתי ארצה בשנת תרצ"ב נפגשתי בתל-אביב עם רב גדול מרבני רוסיה, כשאמרתי לו, כי מוצאי מקלאויזנבורג, - אמר לי:אתה יודע, הרב שלכם ר' משה גלזנר ז"ל, אילו היה יושב ברוסיה או פולניה היה כובש בגאו-ניותו את עולם הרבני. אך לצערו אתרע מזלו לשבת בין רבני הונ-גריה אשר לא הבינו אותו.

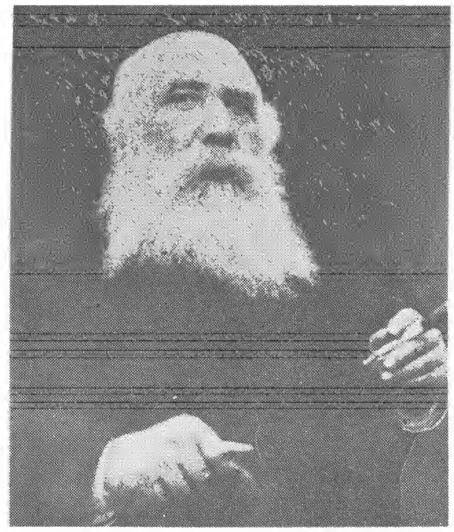
הרב ג. נבחר בועידת היסוד של התנועה העולמית "מזרחי" בהשתתפות הרב ריינס ז"ל אשר התקיימה בפרסבורג, כחבר ההנהלה העולמית של התנועה. הוא נחשב לאחד מאבות הציונות הדתית.אחרי מלחמת העולם הראשונה והצהרת בלפור הצטרף בכל לבו החם לציונות, הופיע באסיפות וכינוסים ציוניים. נרדף בגלל ציוניותו אך מטבעו לא נרתע ממאבקים.בקונגרס הציוני השנים-עשר שהתקיים בקארלסבאד, השתתף כציר.

בשנת 1923 אחרי שכיהן ברבנות העיר 44 שנה התפטר ועלה לארץ-ישראל. בשנת 1925 נפטר ונקבר בהר-הזיתים בירושלים.

היו לו 9 ילדים, ארבע בנים וחמש בנות, בנו בכורו היה ר' שמעון גלזנר, איש תעשיה ומסחר. בהתחלת שנות העשרים עלה לארץ-ישראל והתישב בירושלים. אחרי שנים עבר לגור בתל-אביב. בנו של ר' שמעון, ד"ר אברהם גלזנר, פרופסור לכימיה של האוני-ברסיטה העברית בירושלים, נשא לאשה את בתו של הרב שפירא זצ"ל. האדמו"ר מדרוהוביטש. בתו אסתר נשואה להקצין אריה שוד. נעמי, אשת יעקב אורנשטיין ממערכת "דבר", היתה פעילת המחתרת בימי המרי - העברי כחברת לח"י והיתה אסירה במשך שלוש וחצי שנה בבית הסוהר לנשים בבית-לחם עד להכרזת המדינה. בתו שושנה נשואה למר יוסף חיון בירושלים ואילו בתו ברכה היא אשתו של מר משה יוסס, לשעבר נשיא תנועת "תורה-ועבודה" בטרנסילבניה וכיום חבר הועד הפועל של הפועל-המזרחי בישראל.

בנו השני היה יורשו ברבנות קלויזנבורג הרב הגאון ר' עקיבא גלזנר ז"ל, בנו הרב יהודה הוא מפקח-כללי על הכשרות בלוס-אנג'לס שבארצות הברית ובתו נשואה להתעשין לווינשטיין בציריך.

בנו השלישי היה סופר וחוקר תורני, ר' בנימין גלזנר ז"ל,

הרב משה שמואל גלזנר ז"ל

הרב עקיבא גלזנר ז"ל

אחד מבחירי אנשי התורה והתרבות העברית בקלויזנבורג, הוציא כתבי-עת תורניים וספרותיים. לאחרונה לפני חסול יהדות הונגריה ערך את הירחון "באהלי-שם" ירחון לתורה ומחקר וספרות עברית.

בנו הרביעי היה העו"ד ד"ר יצחק גלזנר ז"ל, נשיא "המזרחי" בקלויזנבורג והיועץ המשפטי של הקהילה בעיר. עם הקמת המדינה מונה כיועץ המשפטי של משרד הדתות.

חתניו היו:

הרב משה לוי, מזכיר הלשכה המרכזית של הקהילות בטרנסיל-בניה. להרב משה לוי היו שני בנים, מטובי האברכים במדינה. חתנו הרב צבי הירש נמצא בארץ מנהל בי"ס "תחכמוני" בבת-ים. בהיותו בקלויזנבורג מסר לו חותנו את התפקידים של מפקח ומורה ללמודי קודש ודת בבתי ספר הממלכתיים בעיר.

הרב שמואל מנחם קליין ז"ל משבש קללמן וגל-סיצ' בצ'כו-סלובקיה הרב עקיבא הכהן קליין ז"ל רבה של בקיש-צ'בה, שחתנו הרב מרדכי שלזינגר-יפה הוא ראב"ד בבית-דין הרבני האיזורי בתל-אביב.

הרב חיים צבי רייך ז"ל רבה של אוסלאן בהונגריה, שהיה בנו של הגאון הנודע, הרב קופל רייך ז"ל רבה הראשי של בודא-פשט וחבר הסינט הבית העליון של הונגריה.

בתו הצעירה חיה בארץ, אלמנתו של איש העסקים ומראשי "המזרחי" וחבר הנהלת הקהילה בעיר, ר' אברהם-אלפרד פינקלשטיין ז"ל.

הרב עקיבא גלזנר ז"ל

אחרי התפטרותו של הרב משה שמואל גלזנר נבחר בנו בן ה-37 ר' עקיבא, ששמש בתפקידו 21 שנה עד לחיסולה הטראגית של יהדות טרנסילבניה בשנת 1944. היה גאון בתורה, יסד ישיבה, היה מפורסם כדרשן ונואם מצוין, חיבר ספרים: "דור-דורים" ו"עקבי-הצאן". הובל עם חלק מאנשי קהילתו למחנה "ברגן-בלזן".
ספרו לי, כי ביום הראשון בהגיעם לברגן-בלזן העמידו להם דודי-מרק. היהודים הנפחדים שאבו מהמרק להכיר את תוכנו, קבעו שיש בו פירורי בשר וסרבו לאכול ממנו. הרב גלזנר תפס את האחריות הגדולה של תת-תזונה לתקופה בלתי מוגבלת וראה בכך פיקוח-נפש ממדרגה ראשונה, ניגש לדודי-המרק ברך בקול רם ברכת "שהכל" ואכל וצווה לא להתנזר מהאוכל אשר עלול להביאם ח"ו לאפיסת-כוחות.

אחרי השיחרור עלה לארץ-ישראל אך לא נקלט וחזר לשוויי-

צריה, כאן בארץ הוצעו לו כמה הצעות לרבנות אך לא נאות להם. נפטר בנכר וארונו הובא לירושלים, נקבר בבית-הקברות אשר בשכונת "סנהדריה" בירושלים. קברו נכרה בשורה אחת עם ראשי הציונות הדתית. הרב מאיר בר-אילן והרב זאב גולד. הספידו אותו בן אחותו הרב מרדכי יפה שלזינגר ראב"ד בתל-אביב ור' ישראל ווייס לשעבר ראש קהילת קלויזנבורג.

הרב פרופ' ד"ר מטיאס איזלר ז"ל

החלק המתקדם של יהודי העיר לא הסכים לבחירתו של הרב משה גלאזנר. תחת הנהלתם של אלעזר אלנברג, ווילהלם פישר, לאופולד הונוואלד ומשה ווייס יסדו קהילה מהזרם המתקדם "סטטוס - קוו" אשר אחרי שלוש שנים הצטרפה לזרם הליברלי שנקרא ה"ניאולוגים". בשנת 1891 בחרו להם בתור רב את ד"ר מטיאס איזלר ז"ל אשר נתמנה אח"כ כמרצה באוניברסיטת קלאוזנבורג. הרב איזלר על אף היותו רב מתקדם, בחייו הפרטיים היה שומר תורה ומצוות,בבית-הכנסת שלהם לא התקינו עוגב וגם לא הקימו לעצמם שחיטה נפרדת, רק לתקופה קצרה בלבד. השתמשו בשחיטת הקהילה האורטודוקסית.היה נעים הליכות ושש לעשות טובה ליהודי.

הרב אליהו קליין נ"י

אחרי פטירתו של הרב ד"ר מטיאס איזלר ז"ל, עד שנתקבל במקומו הרב ד"ר משה כרמלי-ווינברגר, שמש הוא כרב זמני.תלמיד חכם, נואם מלהיב תלמידו המובהק וחביב של הרב משה ש. גלאזנר ז"ל. הרב אליהו קליין היה בתקופתו המנהיג הרוחני של תנועת "צעירי-מזרחי" ו"בני-עקיבא" ואחד מאישיה הבולטים ביותר של הציונות בכלל ושל הציונות הדתית בפרט בטרנסילבניה. היה מרצה לעברית בגימנסיה "תרבות". אחרי השואה עלה ארצה מברגן בלזן התישב בחיפה. נתקבל לבית-דין הרבני האיזורי בחיפה. עם יציאתו לגימלה התישב בבאר-שבע ביחד עם אשת נעוריו שתחי' שהיא מצאצאי הצדיק ר' הילל מקולומייא.

הרב יקותיאל יהודה הלברשטם

בשנת 1921-2 חל פילוג קשה בקהילת קלאוזנבורג. הקהילה התפלגה וכמה עשרות משפחות עשו נסיון להקים קהילה נפרדת. בית-הכנסת של החסידים ברחוב קאדאר Kádár ucca אשר רובם המכריע היה מחסידי סיגט התפלג מקהילת-האם והקימו לעצמם עדה חרדית עצמאית. מאחר ולפי חוקת המדינה לא יכולות להתקיים בעיר אחת שתי קהילות זהות, קראו לעצמם מבחינה חוקית בשם "הקהילה הספרדית-שפניאולית", היות והתפללו בנוסח החסידים הנקרא "נוסח-

ספרד". כיום, שנים רבות אחרי השואה אין טעם לחפש ולקבוע את המניעים האמיתיים לכך. באופן גלוי טענו והשמיעו כמה סיבות:

(א) רבה של הקהילה, הרב משה ש. גלזנר הוא ציוני-מזרחי בניגוד לדעתם של כל רבני הונגריה. הטענה היתה צו-דקת, אך השאלה היא, באם הצדיקה את הקרע.

(ב) מנהיגי הקהילה הם ציונים. כעת מותר לי לקבוע, כי הטענה לא היתה נכונה. לנו ל"צעירי-מזרחי" היו מאבקים קשים עם אנשי הקהילה בשטח הציוני, כי הקהי-לה לכשעצמה לא היתה ציונית.

(ג) בין ראשי וחברי הקהילה היו כאלה שלא התנהגו בחיי-הם הפרטיים ברוח ה"שולחן-ערוך". (כעת מותר לקבוע, כי היה הרבה מן האמת בטענה, גם לי זכורים שני אנשים שהיו נשיאי-הקהילה ובכל זאת בית-המסחר שלהם היה פתוח בשבת, אבי ז"ל השתייך לקהילה הגדולה,אך לא פעם חשבתי אז בלבי: היתכן? ראש הקהילה האורטו-דוקסית ומחלל שבת בפרהסיה?), אך השאלה היא באם אפילו הסיבה הזאת הספיקה להקים קהילה נפרדת, אחרי שהקהילה עמדה על-יסוד ה"שולחן-ערוך". בעצם היו עוד קהילות חרדיות אשר בין ראשיה היו גם מחללי שבת, אך זאת לא היתה עילה לדבר על פלוג.

הנני זוכר כמו היום. בראשית הפילוג התפלל אבי ז"ל בבית-הכנסת החסידי שהתפלג. על העצומה הראשונה שהוגשה להנהלת הקהילה הגדולה חתם גם הוא. באחת האסיפות הראשונות של המתפל-גים הוצעו התביעות הדתיות שיוצגו בצורה אולטימטיבית. ביחס לכמה דרישות קם ר' משה הרשקוביץ שהיה גבאי בית-הכנסת שלהם ודרש לא להציג אותם, מתוך חשש שהקהילה הגדולה תסכים להם.לשמע הנימוק הזה קפץ ר' פנחס פרידמן ז"ל, יהודי יקר ותמים מראשי המדברים שלהם ואמר: אתה חושש שיסכימו? הלא זה רצוננו. אך דעתו נדחתה והדרישות שהיה חשש שיתקבלו ע"י הצד השני לא הוצגו. אבי ז"ל בא הביתה מהאסיפה במצב רוח קשה והחליט לפרוש מהם.

המחלקות נמשכה שנים רבות ועלתה בסכומי-כסף אגדיים אשר שני הצדדים נתנו כשלמונים לנציגי השלטון. נכנסו לענין מרבית רבני המדינה וגם רבנים מארצות הסמוכות. בינתיים פרש הרב משה ש. גלזנר מהרבנות ויורשו בחיים - הרב עקיבא גלזנר ניהל את המאבק הקשה.

החסידים גייסו אסורים נגד השחיטה של הקהילה הגדולה וחוזר חלילה. קיימו דין-תורה בפני בתי-דין של דיינים ורבנים מפורסמים בעולם הרבני. הדיין ר' שלמה הלר מסיגט, הדיין ר'דוד

שליסל ממונקץ. בראשות הגאון ר' מרדכי בריסק מטאשנד . משפטים שנמשכו חדשים רבים. הרב עקיבא גלזנר הצטייד בהמלצה מאביו הגדול ונסע לרבני פולניה. הגאון ר' מאיר אריק מטרנוב, הרב שטיינברג מירוסלב, הגאון הישיש מרדומישל ולרבני ורשה הרב שלמה דוד כהנא, הרב גוטשכטר ועוד. בזמן הפילוג מנתה העדה המתפלגת 73 משפחות ועד כמה שידוע לי, עלה מספרם ל-104 משפחה ולא יותר.

היו להם שוחטים משלהם, דיינים מורי-הוראה, "מקוה", "תלמוד-תורה", וכל אביזרי הקהילה.

בראשית הפילוג בחרו לעצמם את הרה"צ ר' יואל טייטלבוים, היושב כיום בוויליאמסבורג אשר בארצות הברית. למען האמת ההיס-טורית יש לקבוע, כי בו-בזמן היה גם רבה הנבחר של עיירה קטנה בשם אילושבה וגם של בנפי-הוניאד אך מקום מושבו היה בסאטמר. גם בקלאוזנבורג לא התישב, רק בא מספר פעמים בשנה לשבתות.

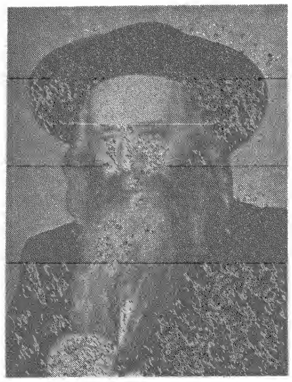
אחרי-כן, בהסכמתו של הרב יואל טייטלבוים נבחר כרבה של הקהילה הרב יקותיאל יהודה (זלמן לייב) הלברשטם חתנו של הגאון הרב חיים צבי טייטלבוים זצ"ל מסיגט. הרב הלברשטם היה אז צעיר בשנים, אך נחשב כבר לגדול בתורה וכח עולה בשמי החסידות וסלל לעצמו דרך עצמאית בהנהגה חסידית. שימש בתפקידו עד לשנות השואה, בזמן שנלקח למחנות עבודת-כפיה. כל אלה שעברו אתו את נתיב הי-סורים של המחנות ספרו נפלאות על התנהגותו ומסירותו לחבריו לסבל. השחרור מצא אותו בגרמניה במקום שרכש לעצמו מעמד מכובד כאחד ממנהיגי שארית הפליטה. אחרי השיחרור התישב בארצות הברית ומשם עלה לארץ-ישראל והקים את קרית-צאנז בנתניה עם מוסדות תורה וחסד. מוכר בארץ ובעולם בשם האדמו"ר מקלאוזנבורג.

הרב ד"ר <u>משה וויינברגר</u>

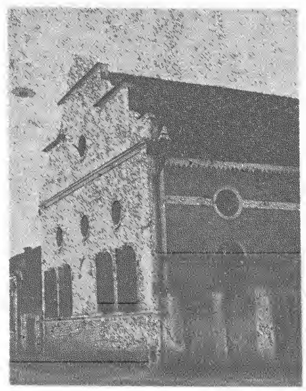
אחרי פטירתו של הרב ד"ר מטיאס אייזלר, רבה של הקהילה הניאולוגית נבחר במקומו הרב ד"ר משה ווייגברגר, חוקר, סופר ואיש-מדע מובהק. שימש בתפקידו עד להקמת הגיטו בשנת 1944, בעצת מנהיג יהודי טרנסילבניה, ציר הפרלמנט ד"ר יוסף פישר ז"ל, הוב-רח לרומניה ומשם לטורקיה למען להזעיק את מצפון העולם. הגיע לישראל ושימש כמנהל בית-ספר, עם הקמת המדינה היה קונסול ישר-אל בבודפסט בירת הונגריה. כיום הוא פרופסור בישיבת אוניברסיטה ע"ש "ר' יצחק אלחנן" בניו-יורק. שמו כיום ד"ר משה כרמלי.

<u>דייני-העיר - מורי הוראה:</u>

בימי רבנותו של הגאון הרב משה ש. גלזנר, התחילו למנות

הרב יקותיאל יהודה הלברשטם שליט"א
רב הקהילה החסידית

בית-הכנסת של החסידים ברחוב קאוד

בקור האדמו"ר מוויז'ניץ בקלאוזנבורג
בתמונה: השני למעלה ר'מנדל סבו שו"ב,
מימין האדמו"ר ש.פרידמן בעל - הדפוס
משמאל: נ. נאד'פלודי וחיים ארנססר הי"ד

דיינים לבית-דין של הקהילה. הראשון היה ר' וולף הערש שהיה שוחט ואחר-כך מונה כדיין עד עלותו לארץ-ישראל בהתחלת שנות העשרים. התישב בירושלים והגיע לזקנה מופלגת. שמשו כדיינים, הראב"ד ר' יעקב מאיר וולד,(אחד מבניו לייב (לוקי) גר בבני-ברק ובנו השני צבי (הרשקו) הוא פסל-אמן בעל שם עולמי) ור' אברהם משה שטיין. שניהם היו ידועים כלמדנים מופלגים. ר' יעקב מאיר התפלל ב"שס-חברה" ור' אברהם משה אצל החסידים. אחרי הפילוג הוא עבר לקהילה הנפרדת ובמקומו נבחר כדיין ר' אליעזר פריד מניגרעשד. ר' אליעזר נוסף על היותו למדן חריף, היה גם סופר - מהיר. חיבר את גלויי-הדעת של הקהילה האורטודוקסית נגד ה"ספרד-ית" בתקופה הקשה של ריב-אחים. שני הצדדים הוציאו עשרות רבות של גלויי-דעת וכתבי פלסטר אחד נגד השני.

אחרי פטירתו של ר' יעקב מאיר נבחר חתנו ר' שמעון בלוקס-נהיים. יותר מאוחר נבחר כראב"ד חתנו של האדמו"ר מוויזניץ שליט"א, הרב יהודה הורביץ היושב כיום בירושלים. שימש גם כדיין הרב ל. לווינגר מקודם הרב בפנצ'יצ'ו ממשפחת האדמו"ר לבית ליכטנשטיין מקולומייא. אחרי השואה היה הראב"ד של העיר הרב נחמן כהנא היושב כיום בבני-ברק, הרבי מספינקא.

שוחטים

בנושא זה יש להניח כי רשימתי לא תהיה מלאה ונאמנה. לי ידועים כשוחטים: ר' וולף הערש וחתנו ר' יחזקאל אליעזר הירש שהיה גם מוהל מומחה. בשנת 1924 עלה לארץ-ישראל ונתקבל כשו"ב בכפר-גדעון, מושב יהודי טרנסילבניה בעמק-יזרעאל. אחרי כן עבר לירושלים והיה שוחט ומוהל בין אנשי הישוב הישן. האריך ימים עד לזקנה מופלגת. אשתו של ר' יחזקאל אליעזר שקראו לה "פערל החכמה", נפטרה אחרי גיל המאה. שמשו כשוחטים ר' יצחק וויינשטוק ור' אהרון וורצברגר אשר שניהם עברו לקהילה הנפרדת. ר' יהושע גלזר. בימי הפילוג נתקבלו מספר שוחטים מובהקים ידועי שם: ר' לייב גוטמן, ר' מנדל סבו, ר' יואל וייל, הרב משולם פייש ווייס וחתנו ר' יעקב שטיין. בבית-המטבחיים היה הממונה על הבדיקה והכשרות ר' אברהם שמואל סגל שהגיע לעיר במלחמת העולם הראשונה. יותר נכון משפחתו הגיעה בשנת 1914 והוא בשנת 1918 כשחזר מהשבי הרוסי.

ר' פרץ שטרוהלי ז"ל

מעמד מיוחד במינו היה לו בעיר. באופן רשמי היה הרב-הספ-ד'ן של ה"חברה-קדישא". הופיע בהלוויות וספד לנפטרים. בעזרת

הנדבן משה פון טישלר הקים ישיבה בבית-הכנסת ברחוב סנט-לילק היה גאון מופלג, גדול בתורה, נעים הליכות ונוח לבריאות. שני בניו הגדולים משה ופנחס היו מופלגים בתורה והתחתנו במשפחות של רבנים ידועים ונספו בשואה. בתו היא אשת הרב יעקב שמרי' דייטש, רב חוג "חתם-סופר" בפתח-תקוה.

ר' דוד הרפנס

גם הוא החזיק ישיבה, אך בעוד שבין תלמידיו של ר' פרץ היו בחורים חצי-מודרניים, היו תלמידיו של ר' דוד, בעיקר מהזרם החסידי.

חצרות אדמו"רים

עם זרם הפליטים בשנות מלחמת העולם הראשונה הגיעו לעיר מספר אדמו"רים מגליציה והקימו להם "חצרות" ובתי-תפילה.

הרב יעקב שמשון קנר

האדמו"ר מטשחויב, חתנו של הצדיק ר' משה הלברשטם משינאווע, נכד הבעל "דברי-חיים" מצאנז. הקים את בית-מדרשו בחצר בית-הכנסת "בית-אברהם" ב- Malom ucca. הרבי מטשחויב היה מפורסם כפיקח ובקי בעניני העולם. רבים, רבים השכימו לפתחו להתיעץ אתו ונהנו בעיקר מחריפות-שכלו והבנתו העמוקה בכל שאלה. היו לו בנים וחתנים, רבנים גדולי תורה, במותו הקימו "אוהל" על קברו.

אחד מבניו, האדמו"ר הרב אביש קנר התישב בחיפה. גם חתנו הרב יעקב הלפרין האדמו"ר מוסלוי נמצא בארץ וגר בתל-אביב. חתניו של האדמו"ר מטשחוב היו הרב יעקב אלימלך פנט הרב הראשי בדעש והרב מנחם פנט, חותנו של הרב משה הגר, רבה של קרית וויזניץ בבני-ברק.

הרב אשר אנשל ליכטנשטיין

האדמו"ר מקולומייא. בן אחיו וגם חתנו של האדמו"ר ר' הילל ליכטנשטיין זצ"ל. היה תמים וצדיק. קבע את בית-מדרשו ברחוב הנקרא Dávid Ferencz. גם הוא נתברך בבנים מצויינים גדולי תורה.

הרב לוי יצחק מיכלוביץ

האדמו"ר מברודי מצאצאי המגיד מזלוצ'וב. בית-מדרשו היה ברחוב בשם Forduló, היה צדיק וענו. אחרי פטירתו הקימו חסידיו אוהל על קברו. את מקומו כאדמו"ר ירש בנו הרב יחיאל מיכלוביץ הי"ד. הובל לאושוויץ ביחד עם יתר יהודי העיר. בנו הרב שלום מיכלוביץ נמצא בארץ וגר בראשון לציון.

הרב משה דוד אשכנזי

האדמו"ר מלעמעברג. בית-מדרשו היה ברחוב הנקרא Timár ucca. אחרי שנים שישב בעיר עבר לגור לשטח רומניה הישנה בעיר בערלאד.

הרב שמעון שיף ז"ל

האדמו"ר מליז'ענסק. מצאצאי הצדיק ר' אלימלך מליז'ענסק. קבע את בית-מדרשו בחלק העממי של העיר, מול בית המטבחיים העירוני בשטח Vágóhidtér. היו לו הרבה בנים, כולם בלבוש חסידי

מובהק. חתנו הרב אייכנשטיין האדמו"ר מזידיצוב גר בפתח-תקוה.

הרב מנחם מענדל פרידלנדר ז"ל

קראו לו האדמו"ר מבורגו-פרונד. היחידי בין האדמו"רים שהתישבו בעיר, אשר מוצאו משפחה הונגריה-מליסקו. בעל הדרת-פנים.

הרב יחזקאל רוטר ז"ל

קראו לו גם בשם ר' יחזקאל המגיד. נולד בעיירה בורגו - פרונד. התחתן עם בתו של הרב מהאדאס Hadas בהונגריה, ולכן היו כאלה שקראו לו ר' יחזקאל'ה האדאסער. בתחילת בואו לעיר בשנת 1906 הוחזק ע"י הגביר-הנדיב אדמונד פון הירש. היה לו מנין בביתו, אחרי-זמן עבר להתפלל בבית-הכנסת של החסידים בקא-דאר גאס. ישב בקיר המזרחי בפינה השמאלית, התפלל בדבקות גדולה. בזמן הפילוג של הקהילה גילה דעתו ברבים, חתם על כרוז-משותף של האדמו"רים נגד הקמת קהילה נפרדת בעיר. למחרת גורש מבית-הכנסת ע"י חמומי-מוח שבתוכם. עבר להתפלל בבית-הכנסת החסידי "אוהל-משה", במקום שהחזיקו אותו בכבוד גדול. אחרי פטירתו בשנת 1938 הקימו על קברו"אוהל".

ר' יחזקאל'ה נסע מקלויזנבורג להאדמו"רים משינאווע ובלז. אחד מבניו הרב יעקב חיים רוטר נ"י גר בירושלים. הוציא אנציק-לופדיה - חסידית על ה"שלחן -ערוך", ש"ס ותורה משולבים בדברי תורה וחסידות של אביו זצ"ל.

בתי-כנסת בעיר

בית-הכנסת הראשון היה, זה אשר בקצה העיר, ברובע העתיק מונושטור Monostor במרחק רב מאד ממרכז העיר. פעם אחת בקרתי במקום. בית-הכנסת התקיים והתפללו בו עד לחיסולם של יהודי העיר. יש להניח, כי במשך השנים הוא עבר תיקונים ושיפוצים. בתקופתי היה עוד חי מנהיגם, אחד מותיקי קהילת קלאוזנבורג, ר' משה קליין.

בית-הכנסת הגדול

בשנת 1850, נבנה בית-הכנסת הגדול על גדות הנהר "סמוש - הקטן". מהרחוב לחצר בית-הכנסת הוביל גשר עץ צר, מיועד להולכי -רגל בלבד. הבנין היה רחב-ידים ורב מידות, בנין יפה ומונומנ-טלי. שימש בית-הכנסת הרשמי של הקהילה עד לימי השואה. רבני העיר השמיעו את דרשותיהם הרשמיות, "שבת-שובה", "שבת-הגדול", "שבת-נחמו", ז' אדר וכו' מעל במת בית-הכנסת. יהודי העיר התאימו כך את זמני-התפילה ביום הדרשה, שכולם יוכלו לבוא ולשמוע.
יש לציין בהערכה ובגעגועי-קודש את הבנין היפה והאימפו-זנטי שהיה מוקף חצר גדולה "שולהויף" שם היו הכיתות של בית - הספר התיכון (בית ספר האזרחי Zsidó-Polgári iskola , אחר-כך התלמוד-תורה, הישיבה של הרב עקיבא גלזנר, דירות השוחטים ודירתו של המגיד ר' משה לוי.

בבית-הכנסת הזה התפללו ראשי הקהילה, פרנסיה ואישיה הבולטים.

בזמן גירוש יהודי העיר לאושויץ, הפכו אותו השלטונות למחסן ואחרי השיחרור, לבית-חרושת למצות עד היום הזה.

בית-הכנסת של הניאולוגים (מתקדמים)

בשנת 1887 הקימו אנשי הקהילה המתקדמת, בית-כנסת מפואר ברחוב הראשי של העיר Ferencz József u. . נבנה בסיגנון מודר-ני, הבמה בקרבת ארון הקודש. בחזית הבנין נחקק באותיות גדולות הפסוק: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". בחצר בית-הכנסת היה קיים בית-ספר יסודי. בימי מלחמת העולם השניה נהרס בחלקו מהפצצות מן האויר של בנות-הברית. אחרי המלחמה שופץ ותוקן והוכנס בו עוגב, דבר שלא היה לפני כן וצוין לשבח ע"י החרדים.

<u>עו"ד ד"ר יוסף פישר ז"ל</u>, נשיא הקהילה, איש מורם מעם. עמד בראש הצבוריות היהודית במדינה. התנועה הציונית, חבר הועד הפועל העולמי של הסוכנות היהודית, חבר הפרלמנט הרומני, משפטן מזהיר מגדולי העורכי-דין במדינה. אחרי עליתו ארצה היה ראש האגף לתווך בסכסוכי עבודה ע"י משרד העבודה.

<u>משה-מוריץ רוז'ה נ"י</u> תעשיין ובעל נכסים. עסקן רב-צדדי בצרכי צבור. הנהלת הקהילה, ארגון הספורט "הגיבור" ועוד, ישיש חביב ומכובד, נמצא בארץ עם אשת נעוריו וגר בתל-אביב.

<u>החזן בנימין רביץ</u> מוצאו היה מאודיסה, אך גר בעיר עשרות בשנים, קודם כחזן הקהילה האורטודוקסית ואחרי כן עבר לקהילה הניאולוגית. אחיו הישיש החזן רביץ, לשעבר חזן הראשי בתל - אביב, "אוהל-שם". בעל סמכות עולמית למוסיקה דתית.

מר גומבוש, המורה פריי שהיה מנהל בית-הספר היסודי אחרי פטירתו של מר בנימין-בנו זדור ז"ל.

יתר מנהיגי הקהילה הניאולוגית היו ג"כ אנשי צבור מכובדים:

המהנדס הושי	זיגמונד נייברגר
גזה בושן	יוליוס קליין
ד"ר ווייס שנדור	לויס ריטוק
דירקטור דיארפש	ארנסט פרקש
המהנדס דוצ'רי	ינו שיפוש
ד"ר הוגו רוט	קרול סנש

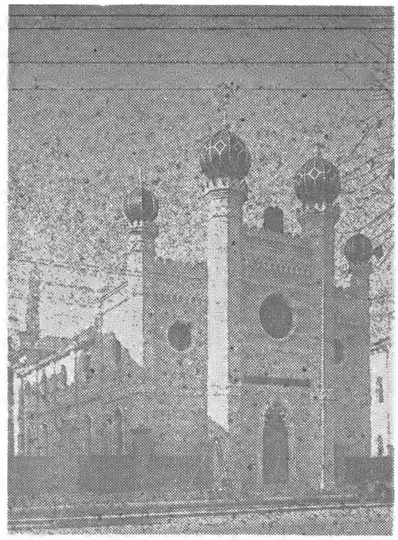
<u>"בית-אברהם"</u>

ברחוב הטחנה (Malom ucca) על חוף הנהר "סאמוש" היה קיים בית-הכנסת "בית-אברהם". היה מבנה גדול, מאורך. התפללו בו בנוסח "אשכנז". במקום זה התפללו כמה וכמה מאישיה הבולטים של יהודי העיר.

הרב והמדריך הרוחני היה, המגיד ר' משה לוי ז"ל, חתנו של הרב משה ש. גלזנר. היה מגיד מצויין באידיש מגורמנת "אידיש-דייטש". דירתו היתה בחצר בית-הכנסת הגדול, במרחק של לפחות שני קילומטר, זה לא מנע ממנו מלבוא רגלי בבוקר ובערב להתפלל במקום. אך יש לציין כי לא רק הוא בלבד, הנני זוכר רבים, אשר התפללו שם והדבר היה מובן מאליו אצלם ללכת מרחק כזה או יותר פעמיים ביום. היתה תקופה בשנות הילדות שלי, כי אבי ז"ל ר' משה נוטא שהיה גר במרחק רב יותר, ובא פעמיים ביום בהליכה אתית להתפלל. שני בנים היו לו, גדולי תורה הרב עזריאל לוי והרב חיים יהודה לוי. שניהם ניספו בשואה.

<u>אדמונד הירש</u>

אמרו עליו כי בשנת 1914 הוצע בפני הקיר"ה, הקיסר פראנץ יוסף, לקבל תואר ברון, אך בינתיים פרצה המלחמה. היה עשיר מופלג בעל אדמות ובית חרושת לספירט. נתן צדקה ברוחב - לב.

בית-הכנסת
של הקהילה הניאולוגית

...אחרי החורבן

ארון קודש בבי"ס "יבנה" בחדרה
לזכר קהילת קלאוזנבורג

פירנס כמה וכמה משפחות. היתה לו אחוזה בכפר איקלוד (Nagy Iklód) ובתמיכתו הבלעדית הוקמה שם ישיבת "תורה ומלאכה". היה מכובד בעיני הגויים והשלטונות, אך זה לא מנע בעדו מללכת בסוכות עם הטלית תחת זרועו ובידו אתרוג ולולב דרך הרחובות הראשיים לבית-הכנסת.

אדולף פון הירש

אחיו של אדמונד. היה בעל תואר רם של יועץ מלכותי. היה ג"כ ידוע כירא שמים.

מוריץ פון טישלר

גם הוא הוצע לתואר ברון ביחד עם אדמונד פון הירש. בעל יערות ואחוזות רבות. היה פיקח ובעל שכל חריף. זמן מה שימש כראש הקהילה ונציגה בלשכה המרכזית של הקהילות האורטו - דוקסיות. בזמן שטרנסילבניה עברה לרשות הממלכה הרומנית ונתקבל החוק לחלוקת הקרקעות החרימו השלטונות את חלק מיערותיו. פון טישלר לא השלים עם כך, הוא טען, כי החוק מתכוון לקרקעות לעי- בוד ולא יערות. הגיש משפט נגד הממשלה וזכה במשפט. הממשלה ערערה בפני בית משפט העליון. בזמן הדיון התפרץ לבית-המשפט קצין לשעבר, לאומני קיצוני והרג אותו ביריה. הרוצח הועמד בפני בית-דין של מושבעים ויצא זכאי, בנימוק, כי עשה מעשה מתוך קנאות לאומית.

דוד פון סבסטיאן (מקודם - Smil Dávid)

היה קבלן ממשלתי, בנה תחנות רכבת, בנינים ממשלתיים וכבישים. הוא הוצע לתואר ברון ביחד עם שני הקודמים. היה בעל מוח חריף. סופר עליו כי היה מסוגל לעשות חישובים מסובכים ביותר בראש. במשך שנים רבות עמד בראש הקהילה האורטודוקסית. תרם את המגרש וחלק של הסכום הנדרש להקמת בית החולים היהודי של העיר, העומד על תילו עד היום הזה.

אשתו היתה טיפוס של אשה יהודיה ודתית, לבשה פאה נכרית כמנהג נשים חרדיות בהונגריה. חתנו היה ד"ר תיאודור פישר מראשי התנועה הציונית, חבר הסינט, הבית-העליון של מדינת רומניה. בנו היה ד"ר יוסף סבסטיאן, מהעסקנות היהודית בעיר, בנו ד"ר רודולף סבסטיאן חי כיום בחיפה.

ברוך בלאו

עתיד נכסים, בארות נפט ומכרות פחם. בעל הליכות אציליות. קרוב למשפחת ה"חתם-סופר". בנו-יחידו החי כיום בארץ-ישראל נשא לאשה את בתו של הרב הגאון עקיבא סופר ז"ל רבה של פרסבורג. אשתו

של בלאו נפטרה שם ונקברה בבית הקברות של קלאוזנבורג. הוא נספה ביחד עם יהודי העיר באושוויץ.

שמואל בנימין בוקסבאום

מנהל בית-הספר היסודי של הקהילה. יהודי נוסח "אשכנז" אך התפלל בהתלהבות. היה ידוע כלמדן מופלג. בילדותי הייתי רגיל להביט איך שהוא עומד ומתפלל ובלבי פנימה חשבתי אותו תמיד לצדיק נסתר. בבית-ספר היה קפדן והחזיק משמעת חמורה, הסתכלו עליו ביראת-כבוד. היה אחיו של הרב יהושע בוקסבוים, רבה של גלנטה בהונגריה. בנו יחידו ר' יוסף גר בארצות הברית. מילכה אחת מבנותיו גרה בירושלים, היא אלמנת האופטיקאי ידידיה זלנפרוינד, ממשפחת אמני הפיסול והציור.

ר' זלמן לייב הכהן (זיגמונד כהן)

בעל קלסתר פנים אצילי. זקן לבן ארוך ומטופח, חבוש תמיד בצילינדר אפור ולבוש פראק, כולו אומר כבוד. נראה היה כאיזה מין גרף אגדי.

אחד מבניו הוא ממנהלי חברת "אתא" בישראל. בנו השני הוא פרופסור באוניברסיטה בחו"ל. לר' זלמן לייב היתה סוכה מפוארת אשר רבים באו לראות את יפיה.

ר' שמואל בנימין ניימן

סוחר יינות וליקרים, תלמיד חכם, נעים הליכות והצנע לכת. מתלמידיו של ה"שבט-סופר" בפרסבורג.

בניו חיים בחיפה, הבכור הוא יעקב ניימן, מראשי "צעירי -מזרחי" בקלויזנבורג. מאיר ויחזקאל ניימן בחיפה.

שמשון סלומון

תלמיד-חכם, בעל הליכות אציליות, שמש במשך הרבה שנים כחבר הנהלת הקהילה.

שמעון וויינשטיין

מעסקני ומראשי "בית-אברהם".
בנו ד"ר יוליוס ויינשטיין רופא בקופת-חולים ברחובות וחתנו הוא השגריר שמואל בן-צור (פטרפי).

ר' יוסף לוי - המשמש בקודש

איש יקר רוח, שקט ונעים הליכות היה. למדן וירא את ה'. מתפללי בית-הכנסת דברו אתו ביראת-כבוד, כאילו היה הגבאי ולא ה"שמש" של בית-הכנסת. בן-זקונים היה לו בשם "לייבי". למד

בישיבת ר' פרץ שטרוהלי ואח"כ אצל הרב יואל טייטלבאום בהיותו עוד רבה של קרולי. היה בעל קול טנור-לירי חזק ומלא רגש. אהב להת"חזן". נשא לאשה את בתו של השו"ב ר' יהושע גלזר . אחרי נשואיו התפרסם שמו כחזן מהולל ונתקבל כחזן-ראשי של קהילת פרסבורג. בני-קהילתו העריצוהו והתגאו בחזן שלהם. נבאו לו עתיד גדול כחזן בעל שם עולמי. היתה זאת משרתו הראשונה והאח-רונה. הוגלה לאושוויץ, יומיים אחרי השיחרור נורה ונהרג ע"י חיילים נאציים בורחים.

ר' אברהם דוד שוורץ

קשה לשכוח אותו. הגיע לעיר שנים רבות לפני מלחמת העולם הראשונה, מאויהעל אשר בהונגריה במקום ששימש פעם כשו"ב. היו לו הרבה ילדים. אחד מבניו היה הסופר והעתונאי שלמה שוורץ עורך העתון "אידישע-פרעסע" בסיגט. בנו השני ר' צבי הוא כיום רבה של גרוסוורדיין. ר' אברהם דוד היה למדן מופלג ובעל אמרות שנונות, מנאמני ביתו של הרב משה ש. גלזנר. התהלכו על אודותיו כל מיני ספורים ואגדות הקשורות בבדיחות הדעת.

פעם סדר קדושין לזוג ישישים שהאשה התאלמנה מבעלה רק ששה שבועות לפני כן ואילו לפי ההלכה יש לחכות שלושה חדשים אחרי מות הבעל. רבה של קלאוזנבורג נעדר באותו תקופה מן העיר. בזמן שחזר ונודע לו הדבר, הזמין אליו את ר' אברהם דוד, דבר אליו קשות והושיב את בית-דינו לדון אותו בגלל מעשה זה. ר' אברהם דוד טען להגנתו, כי מדובר בישישים גלמודים, לאשה לא היה מפרנס ולאיש אין כל דואג והיה הכרח להכניס אשה לביתו, פיקוח-נפש. בית-הדין "החמיר " בדינו והחליט לשלול ממנו את התואר "מורינו" אשר תלמידי-חכמים בהונגריה זכו לכך ונקראו לתורה:" יעמוד מורינו ר' ... ר' אברהם דוד קבל עליו את הדין בהכנעה ורוח-טובה, אולם רק יצא מלפני בית-הדין חזר ואמר להם, רבותי הדיינים, דעו לכם, כי אשתי ע"ה נפטרה לפני הרבה שנים ואת התואר "מורינו" רשמתי על שמה ... הגאון ר' משה ש.גלזנר פרץ בצחוק אדיר.

אדולף פיש

חבר הנהלת הקהילה במשך 20 שנה, בתפקיד של האחראי על המשק ונכסי הקהילה.

מיכאל לובלי

עסקן מסור ורב כשרונות בחיי העיר. היה במשך שנים חבר מועצת העיריה כנציג היהודים.

הוגו קליין

מעסקניה הפעילים והמסורים של "המטבח-העממי-היהודי". שני בניו חיים כאן בארץ. אחד מהם קצין בכיר בצה"ל והשני בסגל הדיפ-לומטי של ישראל.

זיגפריד ווייס

בעל בית-מסחר לאופנת-גברים ברחוב הראשי של העיר. מוצאו היה מהעיר נייטרא. בעל נוסח אשכנז מובהק. חבר מועצת הקהילה. השתייך לחוגו המצומצם של המגיד ר' משה לוי. היה ידוע כ"בעל-קורא" מצוין.

בית הכנסת "שם החברה"

היה קיים במשך שנים בבנין ישן בשוק העירוני (Szécshe-nyi tér). עד שבהתחלת שנות העשרים קנה אחד מעשירי העיר, שהיה ממתפללי הש"ס חברה" מר יעקב דיק את כל השטח העצום מסביב והקים "מרכז-מסחרי" פסג'ים של חנויות ובתי-מלאכה. כפיצוי לבית-הכנסת רכש מגרש ברחוב Mikes Kelemen והקים בית-כנסת מפואר. אחרי השואה עם הפיכת בית-הכנסת הגדול לבית-חרושת למצות הוקדש ה"ש"ס-חברה" לבית-הכנסת העירוני-הרשמי. גם כאן התפללו יחידי סגולה.

ר' שמואל קעפעטש

תלמיד חכם מופלג, חתנו של אחד מיקירי העיר מהדור הקודם, ר' שלמה אקשטיין. ר' שמואל היה חוקר תורני, בקי בכל חדרי תורה. אמרו עליו שידע את כל הש"ס בעל-פה. תלמידו ונאמן ביתו של הרב משה ש. גלזנר.

הלפרן מרכוס

בנקאי בעל-נכסים התפרסם כתומך נצרכים שונים ביד-נדיבה. היה ידוע כאחד מחשובי חסידי וויזניץ, אך בעירנו היה מבאי-ביתם של האדמו"ר ממשחוב שהיה גר בשכנותו והרב כהנא, הרב מהישוב הסמוך אפאהידא אשר קבע את דירתו בעיר.

בתקופת השואה היה בשווייצריה, אחרי מותו הובא לקבורה בישראל. בנו יחידו הרוקח ד"ר אדולף הלפרין גר בתל-אביב.

מרדכי ווגע:

היה בעל מאפיה, חבר הנהלת הקהילה, מפעיליה הראשיים של חברת "עוזר-דלים".

ר' זאב וורטהיימר

סבו ר' יואל וורטהיימר היה מראשוני היהודים בעיר. מראשי הקהילה הראשונים. ר' זאב היה יהודי נשוא-פנים, במשך שנים עמד בראש ה"חברה-קדישא".

ר' בנימין גלזנר

בנו של הרב משה ש. רבה של קלויזנבורג. למד תורה בפרס-בורג. היה לו בית-מסחר ספרים, הוציא את ספריית "אוהל-שם", חוברת לספרות ולמחשבת ישראל. היה נעים הליכות. תלמיד-חכם. סופר ואיש תרבות יהודית שורשית.

מנדל - מנהרס וולד

חרשתן, ממשפחת בית הרב גלזנר. היה בעל בית-חרושת לאפיית מצות במכונות. יש להעיר, כי המחמירים נמנעו מלאכול מצות הנא-פות במכונות.

התבלטו עוד ד"ר יינו נויפלד, איגנץ לוי, מראשי החברה וחבר הנהלת הקהילה שהיה המנהל של חברת "בוגנר את סנטו". מרתפי יין ומפעל למשקאות חריפים. בעלי החברה היו נוצרים, אך במפעלם האדיר היה ממונה על הכשרות ר' שלמה פולק אביו של העורך -דין ד"ר אלכסנדר פולק ואחרי פרישתו נתמנה לתפקיד זה ר' מרדכי ביקסנשפאנער, יהודי למדן וירא-שמים, שמוצאו היה ממשפחת רבנים מפורסמת. אישיותו היתה ערובה לכשרות היינות והמשקאות. בתו מרים - מרגיט אלמנת משה ווייס הי"ד גרה בבני-ברק.

בית-הכנסת החסידי בקאדאר גאס

נבנתה אחרי מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ט - 1920. לפני כן היה במקום הזה "שטיבל" קטן. היה בית-כנסת חסידי יפה וגדול. יותר מאוחר הוסיפו במרתף גם "מקוה". בכל בתי-הכנסת בעיר התפללו נוסח אשכנז פרט למקום זה וב"אוהל-משה" שהתפללו נוסח חסידי שהוא נוסח ספרד. יהודי העיר אשר מעולם לא נפגשו עם יהודים בני עדות-המזרח, קראו לבית-הכנסת הזה בית-המדרש הספרדי, בגלל הנוסח שנקבע אצלם. רוב המתפללים היו חסידי סיגט, אולם בדרך כלל כל יהודי-חסיד בעיר הזאת מצא בו את מקומו הטבעי. יש לציין, כי התרכזו כאן, חבר אנשים מיוחדים בהתנהגותם. יראי ה', תמימים, חסידים ואנשי מעשה. הנני זוכר מספר אישים יקרים בתוכם: ר' אפרים הלמן בעל מאפיה, או כפי שזה נקרא בפי הציבור "בית-חרושת ללחם של הלמן". ר' אפרים שהיה אצלם ראש הקהל, הצטיין במיוחד במעשי צדקה וחסד.

אחרי מותו נבחר במקומו בנו, ר' יעקב אשר אולי אף עלה

על אביו במידת הצדקה והחסד. גם ר׳ יעקב נפטר באופן פתאומי בצעירותו במקומו נבחר חתנו של ר׳ אפרים, ר׳ צבי ליברמן איש יקר רוח. בנו של ר׳ אפרים, ר" אלימלך הלמן היה בימי חיסול יהודי קלאוזנבורג בבית-החולים. ושכחו להכניסו לגיטו וכך נשאר בחיים והוא נמצא בחיים אתנו בארץ.

התפללו עוד במקום הזה: ר׳ אברהם משה שטיין דומ"צ, ר׳ פנחס פרידמן, ר׳ חיים ארנסטד אשר יש לו שני בנים ובת בישראל, אחד מהם ר׳ משה חתנו של האדמו"ר מוויזניץ שליט"א, והשני שמחה ארנסטר,ר׳ שמואל מרמורשטיין, ר׳ לייבלע פיינגולד, ר׳ נחום בנימין ברודי וגיסו ר׳ יהושע באכוס, ר׳ נתן בוימהאפט שהיה למדן מופלג, "מלמד" פרטי לבנו של הרב יהודה גלזנר, החי כיום בלוס-אנג׳לס ומשמש כרב-ממונה על הכשרות בעיר, ר׳ חיים ווייס, אחת מנכדותיו הגב׳ יפה היימליך נמצאת בארץ, ר׳ משה הרשקוביץ, ר׳ שלמה שבתי פרידמן, ר׳ ישעיה שוורץ שהיה בעל ידיעות באסט-רולוגיה.

המשפיע הרוחני-חסידי שלהם היה האדמו"ר הרב אברהם יהושע פריינד מנאסוד, קיצוני בדעותיו, ללא כל פשרה. לעתים קרובות היה רגיל לבוא לשבות בעיר, אך עם עלית הרב הלברשטם לכס-הרבנות נשתנה גם הדבר הזה.

בית הכנסת לא קיים יותר, לפני מספר שנים נהרס ובמקומו סללו רחוב המוביל לגשר החדש על נהר "סאמוש".

<u>בית-הכנסת "פועלי-צדק"</u>

בית-הכנסת ומסגרת ארגונית של בעלי-המלאכה היהודים בעיר ציבור מיוחד במינו. פעילותם הציבורית היתה לסמל ולדוגמה בין בעלי המלאכה ברחבי הארץ. לא פעם הנני שוקע במחשבות ומעלה בזכרוני את החבורה הנעלה הזאת. חייטים, נגרים, סנדלרים, מס-גרים ופחחים הקימו לעצמם בית-כנסת לתפארת עם שעורי-תורה בהנ-הגת מדריכם הרוחני הרב ברוך מנדלבוים ז"ל. בחצר בית-הכנסת הקימו "בית מושב זקנים" שהיה היחידי בעיר.

היתה תקופה אחת בין 1925-30 שאחרי עבודה ארגונית שקטה הקימו רשימה עצמאית לבחירות למוסדות הקהילה וזכו לנצחון גדול.

התרכזו בבית-הכנסת הזה עוד אישים יקרי-ערך, עסקני צבור מסורים. היו "פועלי-צדק" במובנה הנעלה של המלה: הנני נזכר במר קלמן גולדברגר, ארמין רוזנפלד, איגנץ שוורץ, שנדור שוורץ מרטון שוורץ ובנו העו"ד ד"ר וילהלם שוורץ היושב בארץ. הרמן גרוס, גלנץ, איינדיג וכו׳.

כנשיאי החברה פעלו במשך הרבה שנים מר גרשון (גזה)ינוביץ

בעל בית-מסחר לקונפקציה ומר רודולף פישר בעל ביח"ר לרהיטים.

בית-כנסת "אוהל - משה".

בית-הכנסת הזה שכן בהיווסדו במבנה קטן בשוק העירוני. אחרי שנים רכשו בית פינתי ברחוב Dávid Ferencz, היו, לא יותר מאשר כמה עשרות מתפללים קבועים, אך למרות זאת תפס מקום חשוב בחיי העיר.

על אודות השם נחלקו הדעות. היו כאלה שהסבירו לי, כי "בית-אברהם" נקרא ע"ש הרב אברהם גלזנר ואילו "אוהל-משה" ע"ש בנו הרב משה ש. גלזנר, לעומת זאת היו כאלה שקשרו את השם עם זכרו של הצדיק ר' משה פנס, רבה של דעש.

מתפללי בית-הכנסת היו רובם חסידי וויזניץ, נאמני בית הרב גלזנר, בחלקם אנשי הציונות הדתית עמודי-התווך של הנהלת הקהילה. אישיה הבולטים היו:

ר' נחום שיוביץ - תלמיד חכם. חתנו של הגאון הרב פרידמן מסוברנץ. פיקח ושנון. סוחר עצים מצליח ובעל בית-חרושת לארגזי-עץ. במשך מספר שנים סגן נשיא הקהילה. האדמו"רים לבית וויזניץ התאכסנו אצלו בביקורם בעיר. בשנות השלושים עלה לארץ-ישראל ונפטר בתל-אביב.

אשתו הישישה והחביבה על בני העיר בארץ, מלכה-מלוויץ גרה בתל-אביב. בקלאוזנבורג היתה פעילה בעסקנות צבורית וציונית. ארבעת בניהם נמצאים בארץ. הרב ד"ר אפרים פישל שיוביץ מנהל בית-ספר ביפו, משה בן-נחום מראשי העובד הדתי בארץ וחבר הועד הפועל של ההסתדרות. הרופא ד"ר יעקב פרץ שיוביץ, שהיה בתקופה אחת הרופא הראשי של בית החולים היהודי בקלאוזנבורג והבן הצעיר ארנסט שיוביץ קבלן-בנין.

ר' ישראל (יוליוס) ווייס נ"י - יושב בארץ-ישראל, תלמיד חכם, מצאצאי משפחה רבנית חשובה. במשך 5 שנים נשיא הקהילה ונציגה במרכז הקהילות האורטודוקסיות. מנאמני בית הרב גלזנר, ציוני-מזרחי בעל הכרה, הצטיין בשכלו החריף ובחדירה עמוקה לכל בעיה.

ר' אשר אנשל הכהן רוז - יהודי יקר, בעל תפילה מפורסם, חתנו של אחד מותיקי העיר ר' שלמה אקשטיין. חבר הנהלת הקהילה במשך הרבה שנים, אהוב על כל מכריו.

בנו זאב רוז מורה בטבריה, בתו שיינדל נשואה למר שלום בלום מיפו, בתו הצעירה ברכה-ביבי נשואה למשה יוסף אורדנטליך ממנהלי "משכית" בארץ. בתו שרה אינגבר-אייזיקוביץ היתה מנהיגת

"צעירות-מזרחי" בקלאוזנבורג, נפטרה בתל-אביב.

ר' יוסף שמואל וואהל - במשך הרבה שנים חבר הנהלת הקהילה. אמרו עליו שהתיחס על צאצאי השר ר' שאול וואהל, שהיה מלך פולנה ליום אחד.

ר' משה שפטר - סוחר מכולת, בעל תפילה מצוין. אשתו היתה בתו הבכירה של ר' איציק גרובר מעיירת מסיעוו אשר במרמ-רוש שהתיחס על צאצאי הצדיק מקוסוב. גם הגב' ז'ני - שיינדל שפטר היתה עסקנית מסורה בשטח העבודה הסוציאלית. בנו יחידו ברי הוא רופא בהערמנשטדט ובתו אוטי גרה בחיפה.

ר' מנחם מנלי רוזנצווייג - בנו של הסופר סת"ם ר' אלימלך. היה במשך שנים סגן נשיא הקהילה כנציג הזרם החסידי. הוא ור' אנשל התפללו במשך כל השנים בבית הכנסת של החסידים בקאדאר גאס. בזמן הפילוג נשארו נאמנים לקהילה-האם ולבית הרב גלאזנר, דבר שהיה לצנינים בעיני שאר המתפללים. זכורני, הייתי ילד קטן, ביום אחד באו לבית-הכנסת ורצו להתישב במקומם ב"כותל המזרח" והנה הוא מפורק ומודבק עליו פתק "ההיטב חרה לך..." הרמז היה מובן להם, עזבו את בית-הכנסת ועברו להתפלל לבית-כנסת זמני בשם "אהבת שלום" בחדרי ה"תלמוד-תורה". מתפללי מנין זה היו יהודים חסידים שהתפללו קודם אצל החסידים ועם פרוץ הפילוג יסדו את "אהבת-שלום" אשר התמזג עם "אוהל-משה". בנו אשר רוזנצווייג חי בפרנקפורט אשר בגרמניה, עוסק בתעשיה ומסחר.

ר' נתן נטע באדיפלודי - גם הוא השתייך לקבוצה הנ"ל. תלמיד חכם, מנאמני בית הרב גלאזנר, אך למרות זאת מתנגד עקבי לציונות. עם פרוץ המחלוקת עבר גם הוא ל"אוהל-משה". היה חבר הנהלת הקהילה.

בנו יחידו גר בארצות הברית, אחת מבנותיו צפורה נשואה לבצלאל בן ר' מאיר גרינפלד מקלאוזנבורג, בתו השניה בלומה נשואה למר ברוך בבני-ברק.

ר' משה חיים וויינשטיין - היה גבאי של "אוהל-משה", חבר הנהלת הקהילה. שותף לדפוס העברי בעיר שהיה מפורסם בכל המדינה בשם "דפוס וויינשטיין את פרידמן". בנו אלכסנדר נמצא בארץ ועובד כפקיד בדואר תל-אביב.

ר' בן-ציון וויינשטיין - מיחידי הסגולה בעיר. הגיע לקלויזנבורג מהעיר האדהאז (Hadház) בהונגריה. לפני כן היה שוחט בעירה בשם הידאולמש (Hidalmás). הקים איגוד ארצי של השוחטים בשם "אגודת הזובחים". בקשר לכך הסתכסך עם הרבנים. הוציא ירחון בעברית "השחר" ותקף את הרבנים. מצבו היה ללא

נשוא והתפטר מהשחיטה, עבר לגור לקלויזנבורג ויסד את בית-הדפוס אשר אחרי שנים מסר לבנו ר' משה חיים וחתנו ר' שלמה שבתאי פריד-מן. אחרי פטירתו מצאו צוואה ובין השאר מבקש מצאצאיו עד ארבע דורות שלא יהיו שוחטים. ר' בן-ציון היה טיפוס חסידי מובהק, הוסמך לשחיטה ע"י רבו בעל ה"ייטב-לב" מסיגט. היה לבוש מגבעת שחורה חסידית, מעיל ארוך, זקן רחב ופאות מסולסלות. הצטרף לציו-נות והשתתף בועידות. בהתחלת שנות העשרים ביקר בארץ-ישראל. לירושלים הגיע בערב ראש השנה, בהיותו מפורסם ל"בעל-תפילה" משובח ביותר, מיד כשנודע דבר-בואו נתבקש לעבור לפני התיבה כ"בעל-מוסף" ע"י הכותל המערבי. בביקורו בארץ-ישראל ביקר אצל הרב א.י. הכהן קוק ז"ל ונתקבל לראיון אצל הנציב העליון סיר הרברט סמואל. בשובו מביקורו בארץ סדרו בעיר אסיפת-עם לשמוע מפיו על ארץ ישראל. באמצע נאומו הנלהב התמוטט והוציא נשמתו.

<u>יוסף משה בוסקוביץ</u>.

אחד מטובי הלמדנים בעיר. תלמיד-חכם מושלם. היה לו בית מסחר סיטוני למלח. בשנות השלושים עלה ארצה ביחד עם אשתו והת-ישב בתל-אביב, הייתי רגיל לבקר אצלם. התאוננו כי אין להם הכוח-הנפשי להתגבר על הגעגועים לצאצאיהם וחזרו לקלויזנבורג. אחד מבניו היה רופא אף-אוזן-גרון, ד"ר הנרי בוסקוביץ שנפטר במיטב שנותיו בקלוז' . אחד מבניו, פאול, גר במושבה בנימינה.

<u>צבי (הרשל) שטרן</u>.

תלמיד חכם. ידידיו קראו לו "הערשל-הפוסק", כי בכל שיחה או וכוח תורני הושיט ידו לארון הספרים והראה מיד את מקור ההל-כה.

<u>יעקב קליין</u>.

בא לקלויזנבורג מהעיירה בנפי-הוניאד, היה למדן מצוין עתיר נכסים. חכם וחוקר תורני-מדעי. חיבר כמה ספרי מחקר בחכמת ישראל. היה ציוני מובהק. השתייך לחוגו המצומצם של הרב משה ש. גלאזנר ז"ל, אחרי השיחרור עלה לישראל ועסק בתורה ומחקר. את הספריה התורנית וכתבי-יד שלו מסרה המשפחה למוסד הרב קוק בירו-שלים. בתו לאה-לילי נשואה לאדריכל אהרן אלבאום בתל-אביב.

<u>ר' ישראל לנקסנר</u>.

ה"שמש" של "אוהל-משה". טיפוס מיוחד במינו, לא נכנע בפני הבעלי-בתים שלו. היה מקרה שנחרת בזכרוני עד היום הזה. ר' משה חיים וויינשטיין הגבאי, העיר לו פעם על הנקיון בבית-הכנסת.ר' ישראל ניגש לשולחן ודפק בכדי שישמעו כולם את תשובתו, ואמר: ר' משה חיים, אל תצעק עלי. אני אהיה כאן יותר זמן "שמש" מאשר

אתה גבאי.

אין ספק, כי כל אחד מהמתפללים היה אישיות בפני עצמו עם מעלותיו המיוחדות וראוי להזכירם: האחים מנחם וצבי פרנקל, יצחק קליין בעל הבית-מסחר הגדול לצעצועי ילדים, אשר שלושת בניו אמיל, נחמן ויוסף נמצאים בשרות הדיפלומטי של ישראל, ר' דוד אידלשטיין שהיה גבאי בחברת "לומדי-תורה", ר' מנדל לייב גוס-ליב הלמדן המצוין, ר' מניס ניימן המלמד, אבי ר' משה נוסא, יהודי יראה ה' ישר ותמים. לא הרשה שידברו בשעת התפילה וקריאת התורה. זכורני היה פעם מקרה שאבי ז"ל נכנס לבית-הכנסת, בספסל הראשון ישבו ושוחחו ביניהם ר' שמעון שפטר, האחים פרנקל ועוד, הם לא שמו-לב, כי אני שומע שאחד מהם אומר לחבריו: תפסיקו לשוחח, ר' משה נכנס ...

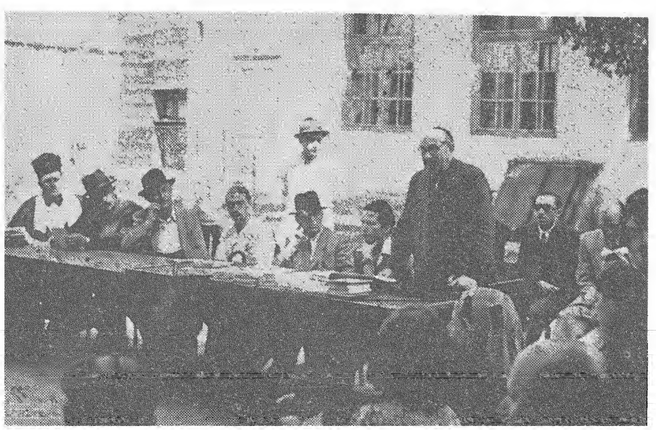
"בית-יעקב" - בית-כנסת לא מהוותיקים בעיר, נוסד ע"י ר' מרדכי גוטמן סוחר היינות, שהוא יסד בעיר את ה"חברה-מזונות" לעזרת בחורי הישיבה. התפללו בו כמה עשרות. היה ברחוב צדדי בכיוון לתחנת הרכבת ואחרי כן עבר לביתם של קורלנדר את אלמן.

"בית-אהרון" - גם כן מבתי הכנסת החדשים בקצה השני של העיר בקצווי-הכרך בסביבת רחוב פאסא.

היו קיימים בעיר בתי-תפילה רבים בבית אדמו"רים ורבנים ובסביבות מרוחקות מבתי-הכנסת הקיימים.

בית-הספר העממי בשנת 1921
במרכז: ר׳ בנימין בוקסבוים ז"ל ו-ר׳ יוסף ארברמן נ"י
המנהל   מורה

טכס סיום של התיכון היהודי בקולוז׳בר אחרי השואה.
הנואם מזכיר הקהילה שמעון וויינשטיין. על-ידו מנהלת
ביה"ס הגב׳ ניכטבורג, יו"ר הקורטוריום מר ארדוש
לדיסלאו, המפקח ד"ר נימן ומזכיר הקהילה הניולוגית
מר לקס סלבטור.

ב ת י - ס פ ר

היו שני בתי-ספר עממיים-יסודיים. אחד של הקהילה האורטו-דוקסית והשני של הניאולוגית.

זו של הקהילה האורטודוקסית, ראשיתה בחצר בית -המרחץ ו"מקוה" הנקרא: Erzsébet fürdő . למדו בבית-הספר מאות ילדים. המנהל היה ר' שמואל בנימין בוקסבוים. המורים: ר' יוסף ארברמן, ר' יצחק מנדולה ור' שלום מנדל ללמודי קודש בלבד. אחרי שמספר הילדים גדל הקימו את בית-הספר על מגרש רחב-ידים ברחוב אטווש Ötvös ucca . שמה נוספו כבר עוד מורים: ביהרי, בינדר ועוד.

בית-הספר של הקהילה הניאולוגית היה תחת הנהלתו של בנימין-בינו זדור, ואחרי פטירתו מר סלבטור לקס החי אתנו כאן בארץ.

בית-הספר האזרחי (תיכוני)

בחצר בית-הכנסת הגדול היה קיים בית-הספר האזרחי של הקהילה. המורים היו כולם לא יהודים, פרט למנהל, הרב' ר' משה לוי שהיה גם המורה-לדת בכל בתי-ספר התיכוניים העירוניים ור' יוסף גוטאהרר. ר' יוסף היה תלמיד-חכם מובהק, קפדן ומחמיר, אך בכל זאת אהבנו והערצנו אותו. תלמידיו הזכירו בגאוה את זאת שלמדו אצלו.

היו לו בנים מצויינים, תלמידי-חכמים, חסידים ואנשי מעשה. אחד מהם יחזקאל גר בארצות-הברית. הצטיין בסוכה מפוארת ביותר בעיר.

בית-ספר "תרבות"

עם הופעת הציונות אחרי מלחמת העולם הראשונה, חל מיפנה גם בחינוך התיכוני היהודי. מיסד הציונות בטרנסילבניה והרוח החיה של התנועה הלאומית היהודית ד"ר חיים ווייסבורג ז"ל,יסד גם גימנסיה עברית בשם "תרבות". הוקמה הנהלהובראשה אחד מיחידי הסגולה בעיר, יהודי דתי, בעל שעור-קומה רוחני ותורני ר' מאיר גרינפלד אשר היה גם שייך לשכבה של צאצאי ראשוני העיר. הביאו מנהל מבודפסט, מחנך מפורסם ד"ר אנטל מרק ואתו חבר מורים מצו-ין. הגימנסיה התקיימה במשך מספר שנים ומספר תלמידיו הגיע ל-700. בתודעה הציונית נכנס תואר-כבוד בין הנוער היהודי "תל-מיד הגימנסיה תרבות".

יהודה אידלשטיין נ"י

סופר ועתונאי, מראשוני המורים בגימנסיה העברית "תרבות". עלה ארצה בהתחלת שנות העשרים ועבד כמורה. בהתחלת שנות השלושים

הוציא ספר בשני כרכים, חייו ופעלו של זקן השומרים בארץ אברהם שפירא מפתח-תקוה. אידלשטיין היה גם מראשוני דוברי עברית בקלאו-זנבורג ביחד עם אברהם-איברהים באומצווייג החי בכפר-יונה.

"תלמוד-תורה"

נוסף על "מלמדים" בודדים שהיה להם "חדר" פרטי, היו בעיר שני בתי "תלמוד-תורה" שלמדו בהם מאות מילדי ישראל במקום. אחד היה שייך למחלקת החינוך של הקהילה האורטודוקסית והשני של הק-הילה הספרדית-חסידית. לימדו מלמדים מצוינים ידועי שם. ר' מניס ניימן המלמד של הכיתה הגבוה, כעין "ישיבה קטנה", מעבר מתלמוד-תורה לישיבה, למדן מופלג היה, בעל כוח הסבר מיוחד במינו. תלמידיו אהבוהו והיו כרוכים אחריו.

שני בניו חיים בארץ. אברהם יצחק נוימן, אביו של הסרן יאיר נוימן ז"ל, טייס-המירז', אשר מטוסו הופל מעל שמי קהיר ביום הראשון של מלחמת ששת הימים וגופתו הוחזרה ארצה באיחור של חדשיים. אלמנתו הצעירה ילדה מספר חדשים אחרי-כן תינוק וקראו שמו בישראל ינון-יאיר. בנו השני של ר' מניס הוא מר משה ניימן.

ר' יחזקאל פוקס ז"ל.

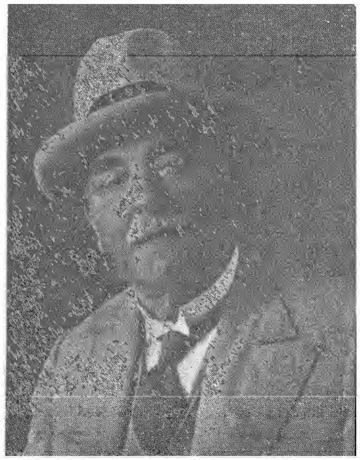
היה אחד המלמדים המצוינים ביותר בעיר. הצטיין בידע-רב בדקדוק העברי. הידענים והמדקדקים בעיר, ידעו למצוא אצלו את המקור לברר פרושים קשים ומסובכים בפרשנות התורה.

יעקב סמואל

היה חתנו של השו"ב ר' יחזקאל אליעזר הירש. היה "מלמד" ואחר-כך הממונה על הכשרות בבית-החולים של הפרופסור ד"ר מטיאס. הוציא מלון עברי-הונגרי וערך את הירחון תורני-מדעי "אשכול". ר' יהושע הילל גולנדר, היה ידען ובקי חוקר המקרא. ר' אברהם מקרסנה, ר' יעקב בעל רגל העץ, ר' אברהם שמואל יוסף בעל השפ-תיים המעוקמות ועוד גלריה שלמה של מלמדים שעשו את עבודתם לשם שמים מתוך מסירות-נפש.

שמואל אדלר ז"ל
נשיא הקהילה וראש "חברה-קדישא"

דוד פון שבסטיאן ז"ל
נשיא הקהילה ונדבן "ביה"ח היהודי"

בית-החולים היהודי בעיר

הקהילה האורטודוקסית

בקלויזנבורג היתה אחת הקהילות היפות והמאורגנות ביותר במדינה, חיי הקהילה וסדריה שמשו לדוגמה ולמופת לשאר הקהילות.

בית הקהילה שכן ברחוב הבורסקאים Timár ucca . למרות שאינני זוכר אף בורסקאי בכל הרחוב ששביליה היו נהירין לי היטב, כי גם משפחתנו היתה גרה ברחוב הזה ושם עברו עלי שנות הילדות. בית-הקהילה, בית-פינתי עם חצר גדולה, גודל בלתי רגיל עבור חצר. בבית זה היו מרוכזים משרדי הקהילה, בית שחיטת העופות לצורך כל יהודי העיר, האטלזים הכשרים, דירות לשוחטים ומלמדים, כיתות התלמוד-תורה, בית-החרושת למצות-יד של הקהילה ועוד. בבית זה היה גר ר' הערש, יהודי צולע, יקר-רוח ואציל-הנפש. הקים בדירתו בית "הכנסת-אורחים", החזיק את החדרים לצורך זה על חשבונו הפרטי וסירב לקבל כל תשלום. המקום שימש עבור עוברי-אורח, מקבצי נד-בות וסתם עניים שפקדו את העיר. יש לציין, כי היה רחוק מכללי הנקיון וההיגיינה.

בבית הסמוך, היה בית-המרחץ והמקוה של הקהילה. בית רב - מידות, נאה, מודרני, משוכלל ומהודר מותאם לכל הדרישות.

ראשי ומנהיגי הקהילה

במכתבו של הרב ר' הילל ליכטנשטיין, רבה הראשון של העיר, אחרי שהשלטונות גרשו אותו מן המקום מוזכרים כראשי הקהילה ר' פישל והשני לו ר' יואל (וורטהיימר). אחריהם שמשו בתפקיד זה אישים שונים, אך אין רשימות מהם.

ראשון לראשי הקהילה, אשר גם הניח את היסודות החוקתיים לקהילה היה דוד פון סבסטיאן שנבחר לתפקיד זה בשנת 1914. כסגנו שימש מר משה נוימן בעל בית-חרושת למשקאות חריפים ומהנדס הרכבות אינג' לאסס. חברי ההנהלה היו ר' זלמן לייב (זיגמונד) כהן, היועץ המלכותי אדולף הירש ועוד אחד בשם זה, שהיה סוחר עורות.

יעקב שוורץ

בשנת 1919 נבחר לכהונת ראש הקהילה, יהודי עשיר, בעל שכל חריף, ראש חברת-הובלה גדולה מר יעקב שוורץ. כל מי שבא אתו במגע הופתע מפיקחותו המיוחדת. כסגן ראש הקהילה שימש על ידו ר' משה נוימן ור' מאיר גרינפלד הנחשב לצאצאי מיסדי הקהילה.

משה פון טישלר

אחרי כן נבחר לתקופה קצרה פון טישלר, אישיות ידועה בכל רחבי הארץ, בעל יערות ומנסרות ובעל אחוזות גדולות.

משה (מוריץ) ברגנר

נבחר אחריו לתקופה קצרה. הוא היה סוחר סיטוני לעורות וצרכי סנדלרות. היה עסקן מקומי ישר-דרך, אך לא היה מפורסם ברחבי-הארץ.

שמואל אדלר

אחד מראשי הקהילה המוצלחים, סוחר עשיר, סיטונאי מכולת. שותף לבארות-נפט. שימש בתפקידו במשך שנים. בתקופה הקשה, בה חל הפילוג בין שני חלקי הקהילה והקמת הקהילה הנפרדת. ניחן בהבנה וטקט. יהודי העיר רחשו לו כבוד רב ולדבריו בעיר היה משקל רב. בתקופתו שימשו כסגן יו"ר הקהילה: ר' מנחם מנלי רו-זנצווייג, ר' נחום שיוביץ ומר אימרה הרשקוביץ. בתקופת נצחונם של "פועלי-צדק" נבחר כסגן יו"ר הקהילה, בעל בית-חרושת לרהי-טים רודולף פישר. אחד מבניו, מר זיגמונד אדלר נמצא בחיפה. בזמנו היה גם הוא מעסקני הקהילה האורטודוקסית בקלאוזנבורג.

מר אברהם (אנדור) בירו

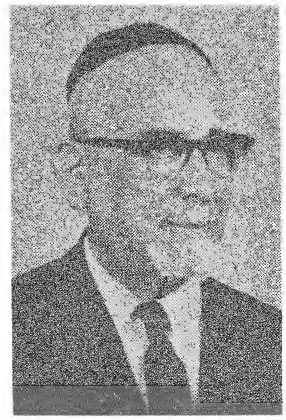
בשנת 1931 נבחר כראש הקהילה, היה סוחר מנופקטורה. שימש בתפקידו מספר שנים, בתקופה זו נבחרו כסגני יו"ר הקהילה מר אימרה הרשקוביץ וישראל ווייס.

ר' ישראל - יוליוס ווייס

נבחר בשנת 1935 כראש הקהילה, תלמיד-חכם בן למשפחה רב-נית חשובה, ציוני דתי, בעל הבנה מיוחדת לצרכי ציבור. ייצג את הקהילה בלשכה המרכזית של הקהילות. כסגניו שימשו מר ש. ליליג-טל והמשיך בתפקידו מר מיקלוש שוורץ. בתקופת כהונתו כראש - הקהילה הוקם המטבח-העממי לנצרכים. בהתחלה במסגרת מצומצמת, בהמשך הזמן הפעולה התרחבה והיו זמנים שחלקו ליום 1200-1000 ארוחות חמות ללא כל תשלום. במפעל סוציאלי זה השתתפו כפעילי וראשי המפעל מר הוגו קליין, וברוך (בילה) לב. בתקופת נשיאותו הוכנס לתקציב הקהילה, הקצבה קבועה לקרן קיימת לישראל וקרן - היסוד. הדבר גרם לסערה וויכוחים ביתר הקהילות במדינה. שני בניו נמצאים באנגליה, יהודה צבי (אדמונד) מהנדס טקסטיל וה-צעיר יוסף משה.

לסלו ינו

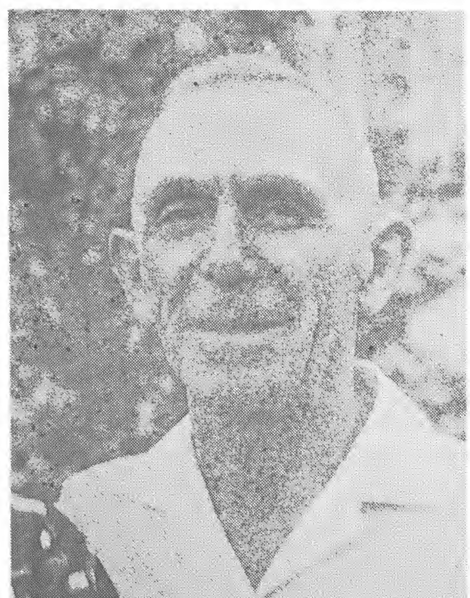
נבחר בשנת 1939 כראש הקהילה, חרשתן ובעל עסקים. סגניו היו בעל טחנת קמח יוסף גולדשטיין והמשיך בתפקידו במשך 9 שנים מר שוורץ.

ר' ישראל-יוליוס ווייס נ"י
נשיא הקהילה

ר' משה-מיקלוש שוורץ נ"י
סגן-נשיא הקהילה

יעקב סלומון נ"י
ראש המחלקה לחינוך של הקהילה

וילהלם לפלר ז"ל
מזכיר הקהילה

זיגמונד לב

נבחר בשנת 1941 לראש הקהילה. ולסגניו: בעל בית-חרושת לשמן ל. גולדשטיין ומר לואי שטוסל.

ד"ר ווילהלם שטרן

בעל בית חרושת לתרופות, היה אחרון נשיאי הקהילה לפני השואה. סגנו היה הרופא ד"ר משה פניכל ומר משה שוורץ אשר נפל בגורלו - המר למסור את כספי ופנקסי הקהילה לידי הצוררים מחסלי היהדות.

חברי הנהלת הקהילה

כחברי ההנהלה של הקהילה זכורים לי ונמסרו לי ידיעות על האישים דלהלן: אורדנטליך מנדל, אדלר ינו, לויס גלנץ, גוטפריד אדולף, גולדברגר קלמן, גוטליב יוסף, גולדנר מיכאל עו"ד, וואהל יוסף שמואל, הוכמן יעקב, וועג מרדכי, וויינשטיין שמעון, וויינ-שטיין משה חיים, ווייס זיגפריד, וויגדורוביץ איזו, שמואל זליג, יודוביץ אלעזר, לב מקס, לב בלה, (הנמצא בארץ), ד"ר לייטנר פי-ליפ, לנדסמן ל., נאדיפלודי נתן נטע, נימברגר ארנסט (נמצא בארץ) שהיה במשך הרבה שנים ראש המחלקה לחינוך של הקהילה, פינקלשטיין אלפרד (חתנו של הרב משה ש. גלזנר), פיש אדולף, עו"ד פנדריך ארנסט, ד"ר ישראל קסטנר, הוגו קליין, רוז אנשל, רימוצי יעקב, פולק ד"ר אלכסנדר, שפטר משה, שוורץ שנדור, שוורצברגר מיכאל, שוורץ מרטון, שטוסל יוסף, רוזנפלד ארמין, עו"ד שוורץ ווילהלם, שטרן הרמן, סלומון יעקב, שהיה שנים ראש המחלקה לחינוך של הק-הילה, סימון לאיוש, ד"ר סבסטיאן יוסף, קליין משה (מונושטור), פרידמן בעל טחנת הקמח, סלמון אנשל-אנטל.

ר' הערש לאקס

תפקידו היה "שמש" בית הכנסת הגדול וגובה-מסים של הקהילה. טיפוס מיוחד במינו. בעל גוף מוצק, גובה בינוני, זקן עבה וגדוש. בחש בפוליטיקה המקומית ואיש סודם של כמה מראשי-הקהילה. בני העיר התלחשו, כי יש לו הרבה כסף. בזמן בנין בית החולים היהודי, הלווה לועדת הבנין סכום רב. היה ציוני בעל הכרה. רגיל היה לשוחח על געגועיו לציון, על שאיפתו היחידה בחיים, לעלות ליש-ראל ולזכות להיות שומר-הסף בממשלה היהודית. בשעת שיחה כזאת היה נכנס לאקסטזה והתחיל לתאר, איך שהוא ימלא תפקידו במדי השרד של מלכות ישראל, עם כפתורים נוצצים ובאמצע מגן-דוד. היתה לו בת שהשיא אותה למר ישראל פרידמן ונתן לו בנדוניא את משרתו כגובה-מסים של הקהילה. מר פרידמן היה מפעילי "המזרחי" בעיר. ר' הערש לאקס חלם לציון, אך לא זכה. מת בנכר ...

ר' זאב וואלף לפלר

המזכיר הראשי של הקהילה. מוצאו היה מפרסבורג. תלמיד-חכם, בעל השכלה כללית רחבה. איש-שיחה נעים. ניחן בחוש-הומור דק. היה כוח ארגוני ואדמיניסטרטיבי ממדרגה ראשונה. מכובד ונערך ביותר ע"י ראשי הקהילה. עוזרו ויד-ימינו היה מר יוזפוביץ ששימש לפני כן גזבר הקהילה.

שמעון עוזר ווייס ז"ל

היה החזן הראשי של הקהילה. הגיע לעיר מ-סבלוש שברוסיה הקרפטית ונתחבב על בני-הקהילה. היה נוח לבריות, פעיל בתנועה הציונית, פיקח וממולח, תמיד במצב-רוח טוב. עם חסול הקהילה הובל גם הוא להשמדה.

חברי העיריה

בבחירות לעיריה הצליחו להיבחר: ד"ר יחזקאל-ארנסט מרטון, העורך הראשי של "אוי-קלט" ששימש כסגן ראש העיריה, כחבר שני של העיריה כנציג העדה היהודית נבחר המהנדס דוויצ'רי, אשר תכנן בין השאר את ה"מקוה" ובית המרחץ, שהיה בנין משוכלל ומפואר.

"עוזר-דלים"

מוסד לצדקה וחסד אשר שמו יצא לתהילה בין כל הקהילות ישראל בהונגריה. המטרה היתה להפסיק את "תהלוכת הקבצנים" שהיתה קיימת בימים חמישי ושישי של השבוע, מחנות לחנות ומבית לבית. המוסד חלש על סכומים עצומים והמסרו לו חבר עסקנים מסורים ובראשם מר משה-מיקלוש שורץ הנמצא בארץ כראש המוסד ור' בנימין גלזנר כגזבר מר פיליפ רגר ומר מרדכי ווע. כל בית ובית-מסחר יהודי העריך את עצמו כמה שהוא נותן כל חודש ואת הסכום העביר, - על-פי-רוב - אפילו בתוספת-מה לידי המוסד. היו הרבה מקרים שעסקני המוסד לא הגיעו אליהם, באו האנשים מעצמם והביאו את השתתפותם. מאידך כל קבצן הוזמן בפני הועדה ואת סכום הנדבות שהיה רגיל לאסוף, קיבל מידי המוסד ברוח טובה ונדיבה מבלי שיצטרך לכתת רגליו מבית לבית ולבייש עצמו. גם עניים מחוץ לעיר שהיו רגילים לפקוד את קלויזנבורג, בקרו במוסד וקבלו הקצבה משוערת לסכום אשר כל אחד מסוגל לקבץ לעצמו.

מתחילה היו עניים שרטנו מתוך חשש שיקופחו, אך בהמשך הזמן ראו את הברכה שיש במוסד.

"המוסד לאם ולילד"

גם בשטח העבודה הסוציאלית מסוג זה עמדו בני קלויזנ-בורג בראש. הגב' נויברגר מיסדת המוסד הקדישה לכך את כל כוחה ומרצה ובעבודתה המסורה הגישה עזרה רבה להרבה משפחות יהודיות גם מוסד זה שימש כאב-טיפוס למוסדות דומים ביתר קהילות ישראל במדינה.

"ח ב ר ה - ק ד י ש א"

המוסד היהודי העתיק ביותר בעיר היה ה"חברה-קדישא" אשר נוסד בשנת 1837. סקירה על פעולתה הממושכת והמבורכת נותנת לנו תמונה על חיי התרבות, הכלכלה ועל המבנה הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית. היא לא עסקה בקבורת מתים בלבד, אלא שימשה בעצם המוסד הסוציאלי של יהודי העיר. עזרה לחולים, תמיכה לעניים וכו׳.

כמיסד ראשון בשנת 1837 נרשם ר׳ דוד ווליש שהיה "ראש - החברה". כגבאי נבחר ר׳ לוי פרידמאן. מספר שנים אחר כך אנו מוצאים כגבאים את דב בר קירשנר ור׳ מנחם מנלי היימן ור׳בנימין וולף סגל וורטהיימר.

מקרה של נתוח-מת בשנת תר"כ - 1860

בפנקס ה"חברה קדישא" מסופר על מקרה מזעזע של נתוח שלאחר המות אשר קרה לפני 108 שנה. יהודי כפרי מסביבת העיר בשם מרדכי בן יצחק הלוי חלה והוכנס לבית-החולים בקלויזנבורג. ביום ד׳ ניסן 1860 הוא נפטר. בתרו את גופו לחתיכות לשם לימודים ושרידי הגופה הישליכו לבור בחצר בית הקברות הנוצרי.

רק מספר ימים אחרי חג המצות נודע הדבר ליהודים. הדבר נהפך ליום של בכי לכל יהודי קלויזנבורג. ר׳ יואל וורטהיימר ור׳ מנלי היימאן בקרו אצל ראש העיר ושופטיו והתחננו שיתנו צו לחפש את חלקי הגופה בתוך הבור. אחרי השתדלויות רבות ובחסדי ה׳ יתברך שמו, קבלו רשות להביאו לקבר ישראל. ראשי הקהילה סבבו את הקבר ואמרו את הפסוקים "ידינו לא שפכו את הדם הזה". הכהנים אמרו את הפסוק "כפר לעמך ישראל אלוקי הרחמים והסליחות, רחם על עמך ישראל ועל יושבי העיר, שלא יישמע עוד דבר כזה בגבולות ישראל".

עזרה כספית של ה"חברה-קדישא" למועצת העיר

ביום כד׳ סיון תר"ח - 1848 התכנסה הנהלת החברה לישיבה והחליטה להלוות לעיריה, שהסתבכה במצב כספי קשה, סך 1000 פו - רינט בלי ריבית, לתקופה של 3 שנים, שנחשב אז לסכום גדול. על ההחלטה חתומים: דב קירשנר, מנלי היימאן, מנדל ווייס, יואל וורטהיימר, מרדכי איציק סגל, יהודה רוזנפלד, שרגא פיש, דוד רוטשטיין, וולף הירשמן, דב צבי וורטהיימר, דוד שוורץ, משה קליין, משה וורטהיים, ישראל הורנר, מאיר מ. גרבר, הרמן ווייס, אליה גלב ומשה שלזינגר.

<u>למען ישמעו ויראו</u>

באחד הדפים של פנקס החברה אנו מוצאים סיפור מעניין.הוחלט למחוק מתוך החברים את מר אברהם רנשבורג, היות והעיז להעליב את הרב הגאון ר' אברהם גלאזנר אחרי מותו. הוטל עליו לתרום לקופת החברה -.100 פורינט ולבקש סליחה על קברו של הרב. מכיוון שהוא לא קיים ולא קיבל עליו את הדין, הוחלט לקרוע מתוך הספר את הדף שלו ולשלוח אליו הביתה את הדף הנתלש. הרשימה ממשיכה : רבנו שהיה מנכדי ה"חתם-סופר" נחשב לאחד מחשובי הרבנים, גדול בתורה ומתנהג במידות צדיקים. להעליב צדיק כזה אחרי מותו, הוא סימן מובהק של התגברות הגשמיות של הנשמה ודבר בלתי רגיל בישראל. אחרי ההחלטה עזב רנשבורג את העיר ועבר לגור בבודפסט. אחדים מילדיו התנצרו.

בשנת 1901-2 נבחר לנשיא החברה ר' משה וורטהיימר. חברי ההנהלה היו: שמעון זולע, שמואל זנוויל אדלר, יצחק טסלר, משה זילברשטיין, אברהם אייזנברגר, ליאופולד גולדשטיין, משה היבשמאן, משה פטרפי, הרמן רייקוביץ ובנימין רוזנברג.

באחת הישיבות מודיע יוסף וורטהיימר, כי בעיר נוסדה "חברה ש"ס" ובתוך התקנות יש גם לימוד משניות אחרי הנפטרים וקיום היארצייט. מכיוון שהם קבעו מחיר יותר נמוך מזו הנהוגה ב"חברה-קדישא", ועלול לפגוע קשות במצב החברה המטפלת בעזרה לחולים ועניים, נדרשת לכך "חברת ש"ס" לשנות את התקנות ואת התשלומים שהיא קבעה עבור תפקידים אלה, ואת התשלומים שהיא מקבלת עליה להכניס לקופת החברה-קדישא.

באחת הישיבות הוגשה תלונה נגד מר פישר פון פארקשהאזי, כי בהקמת המצבה לחותנו ר' ישראל גרין שהיה אחד מראשוני הקהילה, הזמין את השוחט של קהילת סטטוס-קוו להגיד את תפילת "המלא". בענין זה הואשם גם מר ליאופולד הונוואלד. בישיבה הקרובה ביקשו שני הנאשמים סליחה, אך למרות זאת הוחלט, כי להבא מותר יהיה להזמין את החזן של קהילת הסטטוס-קוו. היה מקרה שני שגרם לוויכוח קשה. מר אדולף חלפי דרש להזמין אסיפה כללית שלא מן המנין שיחליטו באם מותר לרשום על מצבת אשתו גם כתובת הונגרית.לאסיפה הוזמן הרב משה ש. גלאזנר שחיווה את דעתו נגד והאסיפה החליטה ברוח זו.

בשנת 1886 אנו מוצאים כיו"ר החברה את ר' וולף וורטהיימר. כגבאים: ר' שלמה אקשטיין ושמואל ווייס, גזבר ליאופולד גרין. באותה שנה הוחלט, כי משלחת תבקר אצל ברנד רוזנברג אשר קיבל את התואר האצילי "פון" מאת הממשלה ההונגרית. באותה שנה הוחלט לבחור את הבנקאי הברון משה הירש כחבר כבוד.

בשנת 1890 פעלו בעיר שתי חברות לצדקה "מלביש ערומים" ו"ביקור חולים". החברות פעלו בלי תקנות כמקובל. ה"חברה קדישא" החליטה לאשר את פעולתן כחברות-בת.

באותה שנה הודיע ד"ר גירו רודאש, פרופסור לבריאות - כללית, כי הוא מוכן במשך שנה אחת לתת עזרה רפואית בביתו לחו-לים עניים שיופנו אליו ע"י החברה. הוא מוכן גם לביקורי- בית אצל חולים הגרים בלב העיר. כמו-כן מוכן הוא לביקורי-בית אצל חולים עניים מפרברי העיר, בתנאי שהחברא קדישא תשלם בכל מקרה את שכר העגלון. הצעתו נרשמה בהכרת תודה ופורסמה לידיעת הרבים מעל קירות בתי-הכנסת.

בשנת 1894 הועמדו בראש החברה, ר' משה וורטהיימר ומר דוד שמיל (אח"כ קיבל את התואר המלכותי פון סבסטיאן). התברר כי במשך השנה באו מחוץ-לעיר בערך 200 חולים לשם מרפא בבתי-החולים של קלויזנבורג. החזקתם הטילה על החברה עול כספי כבד ביותר. הוחלט בקול-קורא חתום ע"י רב העיר מופנה לקהילות שבסביבה הקרובה והרחוקה שיקציבו סכום מסוים לצרכי החזקת החולים. על-פי הצעת מר דוד שמיל הוחלט להמציא לבתי-החולים עבור כל החולים היהודים, אוכל כשר, אפילו במקרה שאין החולה מקפיד על כך.

בשנת 1899 כיהן כיו"ר החברה קדישא, הלמדן המופלג ר' יוסף בוסקוביץ. הוא הודיע כי ילדי הגב' הרמן הרט בקשו רשות להקים מצבה שיהיו חרותים עליה גם כמה מלים בגרמנית. היו"ר הודיע דרך-אגב, כי הבקשה הגיעה באיחור, היות והגזבר מר יצחק טסלר נתן כבר רשיון על כך מבלי לחכות להחלטת ההנהלה. הגזבר התנצל, כי המשפחה פנתה אליו והוא הבטיח להשתדל לאשר בקשתם, אולם המשפחה לא חיכתה והוקמה המצבה עם כתובת עברית וגרמנית. העניין נגמר בכך כי סתמו את האותיות הגרמניות במלט.

בשנת 1901 קרה מקרה מעציב, כי גבאי החברה לקח בתור משכון את הכרים מאת האלמנה מיקלר עבור קבורת בתה. הוחלט להחזיר מיד ובלי כל תשלום את המשכון בהדגשה מיוחדת, כי קבלת תשלום מאלמנה עניה זו היא למטה מכבודה של החברה.

בישיבה זו מודיע היו"ר כי עניני החברה מחייבים קביעת שעה לקבלת קהל והמזכיר יעבוד יום-יום שעה אחת 9 - 8 בבוקר רק עבור החברה. הוא גם מבטיח להיות גם-כן נוכח בשעה זו במש-רד. חבר ההנהלה מר שמואל אדלר מעיר, כי לפי משכורת המזכיר אין לחייב אותו על כך.

בשנת 1903 מודיע היו"ד, כי ילדי יוסף רוזנפלד הגישו

מכתב בו הם מוחים נגד התשלום הגבוה שנקבע עבור קבורת אביהם. כסף הם לא מוכנים לשלם, אך מציעים את עזבון הספרים של אביהם. הוחלט לוותר על התשלום בכלל, אולם על הצעת העזבון אינם מוכנים לדון בגלל הביטויים המעליבים במכתב.

בית חולים יהודי

בשנת 1904 מגיש הרב משה ש. גלאזנר עצומה ודורש לגשת לטפל בהקמת בית חולים יהודי. היו"ר הודיע, כי כל עוד לא הובטח הסך 200,000 קרונה לרכישת המגרש אין אפשרות לעסוק בבעיה. הוחלט לפנות ב"קול-קורא" בחתימת הרב לקהילות ישראל שישתתפו במפעל. הוטל על מזכיר הקהילה מר ווילהלם לפלר שיבקר בבתי - חולים היהודיים במדינה בכדי ללמוד את הבעיה. בענין חל מיפנה מפתיע על ידי הודעת מר דוד פון סבסטיאן ואשתו, על תרומת מגרש עצום בלב העיר למטרה זאת. בשנת 1931 נגשו לבנין. תכנן את הבנין האדריכל אהרן אלבאום היושב כיום בארץ ועבד כאדריכל בעלית הנוער של הסוכנות בארץ.

ר' שמואל זליג

נבחר בשנת 1907 כנשיא החברה, הגבאי ר' משה נוימן הודיע, כי לצרכי שמירה אצל מתים אי אפשר להשיג אנשים, אפילו תמורת תשלום, לכן הוחלט לפרסם מיכרז לקבלת 4 אנשים קבועים במשכורת. הובעה התמרמרות, כי ההשתתפות בהלוויות היא מועטה, היות והציבור אינו יודע על זמני ההלוויות. הוחלט להקים לוחות מודעות בבתי הכנסת: בית-אברהם וש"ס-חברה ועל יד האיטלזים ולפרסם כל מקרה ומקרה.

משה נוימן - מוריץ

בעל בית-חרושת לליקרים נבחר בשנת 1914 כנשיא החברה.

ר' אשר אנשל רוזנצווייג (אנטון)

בעל בית-מסחר לספרים וצרכי-כתיבה נבחר בשנת 1917 פה אחד כנשיא החברה. כבר בימים הראשונים של נשיאותו הראה פעילות מבורכת. גבאי היה ר' יהודה לייב פאל שהציע הקמת בית-כנסת של החברה. הנשיא מקבל בברכה את ההצעה, אך דורש לרכוש מגרש, כי נוסף על בית הכנסת יש צורך לבית שלם עבור משרדים, חדר מתים וכו'.

מור-משה טישלר

ואשתו הודיעו על החלטתם למסור לחברה בלי כל תשלום את ביתם ברחוב Szentlélek . בישיבה זו מבקשת משפחת טישלר לקבל

למלוי תפקיד הרבנות בבית הכנסת את הרב פרץ שטרוהלי שיטפל גם בעזבונות וישא הספדים אחרי הנפטרים.

בשנת 1919 פונה ד"ר תיאודור פישר בשם הסתדרות הציונית הארצית שנוסדה זמן מה לפני כן להעמיד לרשותם דיור בבית הנ"ל לצרכי הפעולה הציונית. מחליטים לבקש חוות-דעת מהרב ר' פרץ שטרוהלי, היות ובבית זה הוא מחזיק גם את הישיבה שלו. הרב שט-רוהלי הודיע, כי מצדו אין כל התנגדות לכך. בהחלטה צוינה במפו-רש, כי נותנים את המקום לצרכי משרדים בלבד ובתנאי שיקפידו על שמירת שבת וחגים. גם ארגון נוער "עזרא" מקבל שם מקום לצרכי הספריה שלהם.

מר יעקב ווייס

נבחר כמזכיר החברה בשנת 1920. לפני כן שימש כהיועץ הכס-פי של העיריה ואחרי כן איש הכספים בבית-החרושת לספירט של אד-מונד פון הירש. המזכיר החדש הצליח בתפקידו. בשנה זו הועלתה שוב הבעיה של בית החולים היהודי. הובעה הוקרה לשתי חברות נשים: "יהודית" ו"מרפא-נפש" שטיפלו בחולים היהודים שאושפזו בבית החולים האוניברסיטאי. תודה מיוחדת הובעה לגברת פטר גוטמן, משה נוימן וז'ני שפטר עבור עבודתן ופעילותן הברוכה.

נבחרה ועדה לטיפול בהקמת בית-החולים שהיתה מורכבת: ד"ר פאול שטיינר, ד"ר יוסף יעקובי, ד"ר שלמה בלומנפלד, ד"ר הנרי בוסקביץ, ד"ר פיליפ לייטנר, יעקב רימוצי, אנשל רוזנצווייג, שמעון פארקש ואנשל גרינפלד. בישיבה שניה הורחבה הועדה ע"י כמה אישים: י. נויפלד, אדמונד פון הירש, משה פון טישלר, אפרים גרוס זיגמונד נייברגר, ד"ר משה פארקש, משה ברגנר, ד"ר זולטן סנטו ויעקב שוורץ.

חברה קדישא החליטה להרחיב את פעילותה בטיפול באסירים יהודים שמספרם גדל על לא-עוול בכפם, בגלל גבולות חדשים שנתהוו אחרי מלחמת העולם הראשונה והמצב בדרך כלל אחרי שנות המלחמה.

ר' מרדכי אשר מוזס

נבחר בשנת 1921 כמזכיר הכללי של חברה קדישא. ע"י מינויו חל מפנה חשוב בעבודה. היה תלמיד-חכם, בעל השכלה רחבה, בעל מרץ וכושר פעולה, נעים הליכות ואיש יחסי ציבור. בשנה זו חל גם מפנה ע"י כניסת הג'וינט לפעולות עזרה. כמות גדולה של תרופות הועמדה לרשות "ביקור-חולים" שע"י חברה-קדישא והובעה מצידם הרצון להש-תתף בהקמת מוסד ל"אם ולילד".

בשנת 1922 בגלל החוק הפאטולוגי שנתקבל התפטר היו"ר ר' אנשל רוזנצווייג ובמקומו נבחרו זמנית שני אנשי ציבור מעולים,

אשר אנשל רוזנצווייג ז"ל
נשיא "חברה - קדישא"

אנשל גרינפלד ז"ל
נשיא "חברה - קדישא"

מרדכי אשר מוזס ז"ל
מזכיר "חברה-קדישא"

ר' אברהם אלבאום ז"ל

מכובדים על הציבור ומוכרים כאנשי מעשה - ר' אנשל גרינפלד ור' בן-ציון וויינשטיין.

בשנה זו נותנת החברה-קדישא ל"פועלי-צדק", בערבותם האישית של יצחק שורץ (איגנץ) גרשון (גיזה) ינוביץ ומיכאל (מיהאי) נוסבוים הלואה של 10.000 לי' למטרת רכישת ספר-תורה, מגילה ושופר. אחרי מספר חדשים בלבד בקשו הלואה נוספת בסך 40.000 לי' אך בקשתם נידחתה בנימוק, כי אין הנהלה זמנית רשאית לטפל בסכום זה. הנהלת הקהילה פנתה בבקשת הלואה למטרת קניית קמח לאפיית מצות. בהתחשב כי החובות מתקופות קודמות סולקו, הוחלט להיענות בחיוב.

באחת הישיבות הוגשה תלונה, כי נשים מופיעות בבית - הקברות בתלבושת בלתי-צנועה. הוחלט לפרסם בבית-הכנסת כי בהישנות מקרים כאלה יורחקו מהמקום הנשים עם שרוולים קצרים. בישיבה אחרת פנה מר משה (מור) רוז'ה הנמצא בארץ, ובקש רשות לערוך בבית הקברות כנס ע"י קברו של הספורטאי מקבוצת "הגיבור" דוד (דודי) יעקבי שנפטר בגיל צעיר. אחרי בירור הפרטים הוברר, כי אופי הדברים נוגדים את המסורת המקובלת בסדרי בית הקברות והבקשה נדחתה.

מצבה הכספי של החברה קדישא הורעה. נשלח חוזר לבתי-הכנסת כי כספי "מזכיר נשמות" יש למסור לחברה קדישא, חלק מבתי הכנסת לא נענו לדרישה. היה הכרח לאלצם לכך ע"י דין-תורה בפני בית-הדין של רבני העיר.

"חברת נשים יהודית" יסדה "בית מושב זקנות" וכבר נתקבלו שלוש ישישות גלמודות. הן פנו לחברה לקבלת קיצבה קבועה, הבקשה אושרה.

ר' יוסף ארנסטר אחד מגבאי החברה קבל ידיעה, כי יש ברצון הממשלה להפקיע את בית-הקברות הישן ולסלול כביש רחב. ההנהלה הופתעה, כי השלטונות אף לא הביאו התכנית לידיעתה. נבחרה משלחת בהרכב: יעקב שורץ, אנשל רוזנצווייג, יעקב רימוצי והעו"ד ד"ר אלכסנדר פולק אשר בראשות הרב תופיע בפני השלטונות. השלטונות הבטיחו לא לפעול בלי התיעצות מוקדמת עם העדה היהודית בעיר. הוטל על דוד פון סבסטיאן ויעקב שורץ לנהל את המו"מ עם הממשלה.

באחת הישיבות הקרובות הופיע רבה של העיר הרב עקיבא גלזנר והודיע בדרמטיות מזעזעת, כי בשעה ארבע לפנות בוקר הופיעו בבית הקברות בערך מאה פועלים והחלו בסלילת כביש דרך בית הקברות הישן. המצבות סודרו בשורה וכוסו באדמה. ראש העיריה קיבל לשיחה את הרב ונשיא החברה והודיע בברורות כי אין כל דרך

אחרת מאשר להסכים מרצון להעברת הקברים אשר בדרך ונתן זמן לתקופה של 24 שעות. העצמות והמצבות הועברו לקבר אחים והוקמה מצבה על הקבר. מיד אחרי כן באה צרה חדשה. הוצא צו להעביר את הקברים מבית הקברות הראשון בעיר ברובע מונושטור הגובל עם גינת האקדמיה החקלאית. באחת הישיבות נמסר, כי הגבאי הוותיק והמסור ר׳ יהודה לייב פאל עולה לארץ-ישראל, כאות הוקרה על פעולתו המסורה, הוחלט לבחור במקומו את בנו ר׳ מרדכי (מארצי) פאל, היושב כיום בירושלים.

כאן רשימת נשיאי החברה קדישא מיום היווסדה:

1) דוד ווליש
2) יואל וורטהיימר
3) משה וורטהיימר
4) מנלי היימאן
5) דב בר קירשנר

חמשת הנשיאים הללו כיהנו בתפקידם במשך 44 שנה.

6) יוסף וורטהיימר - 1 שנה
7) יוסף גרינפלד - 1 שנה
8) יוסף וורטהיימר - (שנית) 1 שנה
9) משה שוורץ - 4 שנים
10) וולף וורטהיימר - 2 שנים
11) יוסף שוורץ - כמה חדשים
12) ד"ר ברנד אלברט - 2 שנים
13) אברהם אייזנברג - 1 שנה
14) דוד שמיל (סבסטיאן) 5 שנים
15) יוסף בוסקוביץ - 2 שנים
16) משה וורטהיימר - 5 שנים
17) שמואל זליג - 7 שנים
18) משה נוימן - 3 שנים
19) אנשל רוזנצווייג- 6 שנים
20) אנשל גרינפלד - 1 שנה
21) בן-ציון ווינשטיין-1 שנה
22) אנשל גרינפלד (שנית)-1 שנה
23) משה מקס וורטהיימר -5 שנים
24) שמואל זנוויל אדלר -1 שנה
25) ש.שנדור לילינטל - שנה
26) גדליהו (יוליוס) לסלו-10 שנים

ר׳ אברהם אלבאום

רשימתנו על "החברה-קדישא" לא תהיה שלמה באם לא נקדיש מספר שורות על ר׳ אברהם אלבאום. להגדיר תפקידו יהיה קצת קשה. הוא היה הכל. הכתובת, הסמל, ידו בכל במשך עשרות בשנים. מיוחד במינו. תלמיד חכם, משכיל, תלמיד ה"חתן-סופר" בפרסבורג, נעים הליכות, יקר-רוח. קטן קומה היה, אך היתה בו רוח גדולה. הכל אהבו והעריכו אותו. הוא ידע הכל, זכר הכל, אפילו דברים שהתרחשו עוד טרם שהוא נולד. מפת"חברה-קדישא" היתה מקופלת ומסודרת למופת בראשו. כל צבור העיר דיברו אתו ביראת כבוד. איש סודם של הרבנים לבית גלזנר. כזה היה ר׳ אברהם אלבאום וכך הוא זכור לי. בנו אהרן אלבאום אדריכל נמצא בתל-אביב, היה מוכר כת"ח וזכורני, כי הרבה הורים אחלו לעצמם בנים כמוהו: משכיל, ת"ח וירא שמים. בתו של ר׳ אברהם, היא הגב׳ אסתר אלמנת ד״ר חיים וייסבורג ז"ל. בתו מרגיט אלבאום אשת מתתיהו ויס, אחיו של שמעון עוזר ז"ל, שהיה חזן העיר.

התנועה הציונית ומיסדה
ד"ר חיים ווייסבורג ז"ל

יוצר התנועה הציונית על כל אביזריה בטרנסילבניה אחרי מהפיכת 1918 בהונגריה, היוזם והמבצע של הקמת כל המפעלים ומוס-דות תנועת התחיה הלאומית, ק.ק.ל., קרן-היסוד; משרד הארצישראלי, חוות הכשרה, עתון יומי ציוני, גן ילדים עברי, אולפן לעברית בשנת 1920, הגמנסיה העברית "תרבות", קבוצת ספורט "הגבור", "בריססיה", "השומר" ועוד.

בן-יחיד להורים עתירי-נכסים. גמר משפטים באוניברסיטת בודאפסט, קצין בצבא המונרכיה האוסטרו-הונגרית. היה יכול בקלות לעלות בסולם החברה של הימים ההם, אך הצעיר החולם-ולוחם הטיל עצמו לתוך הצבוריות-הציונית, - ועל אף גילו הצעיר; - נעשה לראש המדברים והעושים.

בעודו סטודנט בשנת 1914 התחיל להטיף לציונות וביקר בארץ-ישראל. בשובו מבקורו פרצה מלחמת העולם הראשונה, גויס לצבא כקצין, נשלח לחזית ונפל בשבי הרוסי. בשורת הצהרת בלפור השיגה אותו במחנה-שבויים בערבות-סביר. הידיעה חישמלה אותו וברח מה-שבי. אחרי בריחה הרפתקנית ברכב וברגל לאורך עשרת אלפים קילו-מטר הגיע עם פרוץ המהפכה לבירת טרנסילבניה - לקלויזנבורג.שבור ורצוץ בגופו, אך מלא מרץ-נעורים ותום ילדות, העמיס על אצמו את העבודה. בימי המהפכה ארגן בערי השדה גדודי נוער יהודי להגנה עצמית וכשוך המהומות נגש מלא רעיונות לארגון העבודה הציונית.

הצבור היהודי ההונגרי, אדיש מטבעו, הססן לחדושים, הביט בעין לא טובה על הצעיר המשונה עם שערות השיבה. בן-עשירים זה, במקום שיעסוק ב"תכלית", מקהיל קהילות למען שיבת-ציון. בתחילה רק בודדים שמעו לו, בתוכם אחד ומיוחד, נכד ה"חתם-סופר", הגאון הרב משה שמואל גלאזנר ז"ל, רבה של קלויזנבורג, אשר ציונותו התחילה עוד הרבה לפני כן.

ד"ר ווייסבורג ז"ל אמר פעם: עשיתי שותפות עם הרב גלאז-נר. אני נותן את העמל והעבודה והוא את גדולתו בתורה ונאומיו החוצבים למען ציון.

כן, באן-עשירים היה, הוריו הורישו לו נכסים רבים, אך הצליח תוך זמן קצר לפזר את הונו על העבודה הציונית. נגש לארגן את התנועה הציונית מכספו הפרטי וכיסה את ההוצאות ביד רחבה. שכר אולמות לאספות, הדפיס כרוזים, שכר משרדים, נסע למקומות, הקים מוסדות, הכל על חשבונו, "חשבון הגביר".

בהגיע היום הגדול של הכרזה על הקמת ההסתדרות הציונית

בטרנסילבניה פתח את אספת היסוד, בה הוכרז על הקמת התנועה הצי-יונית ומסר את רשות הדבור לנאום הפרוגרמטי להרב משה שמואל גלאזנר ז"ל.

נובמבר 1918, נער בן עשר הייתי, בית-מסחרו של אבי ז"ל היה בבית השכן בו התקיימה אספת-העם להקמת התנועה הציונית בטרנסילבניה, הנני זוכר כמו היום, התגנבתי לאספה וראיתי על הבמה ע"י הרב גלאזנר ז"ל עומד צעיר יפה-תואר, כולו להט,מנופף בידו ונואם. בגמר האספה שרו את "התקוה" ויצאה התהלוכה ובראשה דגל תכלת-לבן.

החליט ליסד עתון ציוני "אוי-קלט", כשחסרו לו מושכי-עט מהמחנה הציוני, נסע לגייס סופרים ועתונאים והביאם לקלויזנבורג. הקים את הגימנסיה העברית "תרבות" וכשחסרו לו כוחות הוראה,נסע לוינה ולבודאפסט, הביא מורים והבטיח את משכורתם לתקופה הראשו-נה. הקים גני-ילדים עבריים ונסע לקישינוב וצ׳רנוביץ׳ לגייס מורים וגננות עבריות.

בועידת השלום בפריז אחרי מלחמת העולם הראשונה השתתף,על אף גילו הצעיר, - כנציג היהדות בטרנסילבניה והיה ציר בכמה קונגרסים ציונים.

היה קרוב לכל חוג ונתן יד לכל ארגון ציוני. כל חוג חשב אותו לאחד משלנו. בזמנו הביא לקלויזנבורג את ר׳ שמואל אלטמן ז"ל לארגן את הציונות הדתית בעיר.

גולת הכותרת של עבודתו היתה, ארגון העליה של המעמד הבי-נוני מטרנסילבניה בשנת 1923/4 והקמת המושב הדתי "כפר גדעון" בשערי העמק. אחר כך גאולת אדמת "צור-שלום" במפרץ עכו. מאז יסוד פתח-תקוה היו חלוצי "כפר-גדעון" היהודים הדתיים הראשונים מיוצאי הונגריה אשר עלו להתישבות חקלאית.

עלה ארצה בשנת 1925. בשנותיו הראשונות בארץ קבל על עצמו מספר פעמים שליחות ציונית לגולה. אחרי המאורעות בשנת תרפ"ט יצא שוב לחצי שנה לטרנסילבניה וארגן בהצלחה בלתי משוערת את מגבית "תשובתינו" למען ק.ק.ל. וקרן היסוד.

עם הרעת מצב יהודי טרנסילבניה בתקופת ממשלת גוגה האנ-טישמית הקים בארץ את התאחדות עולי טרנסילבניה אשר בתקופת המל-חמה קבל את השם התאחדות עולי הונגריה.

כל ימיו התהלך בציונות בהתלהבות "בראשית" ועשה את העבו-דה שלא על-מנת לקבל פרס.לפני שנים מצבו הכלכלי היה קשה, החליטה חברת "צור שלום" להחזיר לד"ר וויסבורג ז"ל את השקעות

היסוד ופצוי-מה תמורת עבודתו הכבירה לגאולת אדמת "צור-שלום" והקציבה לו סכום כסף גדול, כשהודיעו לו את ההחלטה, נעלב עד עומק נפשו, כי רוצים לקנות בכסף את עבודתו הציונית, - ודחה בתוקף את ההצעה הנדיבה, דבר אשר הביא את מעריציו וידידיו הרבים במבוכה ותמהון. אחרי מותו הוחלט לקרוא רחוב ב"צור - שלום" על שמו, וגם בעוד כמה מערי הארץ.

מתמיד הוא עשה את המלאכה, אך את הכבודים חלק לאחרים. כשהציעו לו ידידיו לעמוד בראש, להיות מנהיג או נשיא, היה רגיל להסביר להם: אתם לא מבינים, יש לייצור משרות-כבוד ולחלקם לא-חרים ועי"ז לרתום אותם לעבודה, לעומת זאת, אותי אין צורך לר-כוש, אני הלא מושבע ועומד.

בארץ היה חבר במוסדות שונים, במלחמת העולם השניה היה חבר בועדת ההצלה של הסוכנות היהודית.

רוב שנותיו בארץ סבל ממחסור, אך מעולם לא התאונן, קשה להאמין, כי איש אשר היה יכול להיות "ציוני-טוב", יהודי עשיר ומכובד, במקום זה פזר הון-רב למטרות ציוניות ולבסוף סבל ממחסור.

באספת היסוד של התנועה הציונית הועמד בראש התנועה העו"ד ד"ר תיאודור פישר, בנו של הרב מקרלסבורג וחתנו של דוד פון סבסטיאן. אחרי שנים נבחר ד"ר פישר לחבר הסינט, הבית - העליון של הממלכה הרומנית. אחרי כן הצטרף גם ד"ר יוסף פישר אשר גם נבחר כראש המפלגה היהודית וציר הפרלמנט. שני האישים הללו, אנשי חזון ומעש, הלכו יד ביד במשך כל השנים כמנהיגי וכדוברי הצבוריות היהודית. בראש העבודה הציונית במשך השנים עמדו: מר ליפוט פישר, ד"ר אויגן ווייס עו"ד, ננדור וויינברגר ואשתו יוז׳ת שהיתה אחות ד"ר יוסף פישר, שניהם נמצאים בארץ מר וויינ-ברגר כעובד מבקר המדינה. מר קלמן פיירשטיין-המאירי שהיה מראשי התנועה הרוויזיוניסטית, מר יוסף גוטליב, עו"ד ד"ר יוסף סגיבר ועוד.

ד"ר יחזקאל ארנסט מרטון,
<u>עורך "אוי-קלט" - עתון יומי ציוני</u>

גולת הכותרת של הציבוריות היהודית בעיר היתה יסודה של עתון-יומי ציוני אשר שימש לפה ומליץ ליהדות בכל המדינה. גם לרעיון זה נמצא גואל בדמותו של צעיר בן 27, ד"ר יחזקאל ארנסט מרטון שהיה בנו של הרב מדיצ׳ו-סנט-מרטין. היה חזיון בלתי רגיל, כי צעיר בן 27 יהיה העורך הראשי של עתון יומי, אך תוך זמן קצר התברר שיש כאן ענין עם ילד-פלא בלתי רגיל, נוסף על

כשרון הכתיבה שלו היה גם מנהיג בעל שעור-קומה על אף גילו הצע-יר. מסביב העורך הראשי הצעיר התרכזו חבר עתונאים ואנשי - עט מוכשרים: ד"ר פאול בלאו, שמעון דרווש, קצר, סבו אימרה, לסלו סלמון, העורך האחראי יוסף ימבור שנפטר בארץ, היה כאן חבר מע-רכת "על המשמר" וחבר עירית תל-אביב כנציג מפ"ם, ד"ר ישראל קסטנר, ארנסט צוקרמנדל-הסגי, אלמר דיאמנט ויבדלו לחיים אלה הנמצאים בארץ, ד"ר הילל דנציג ואשתו אלישבע, דוד שן, מקס פריה, צבי בר-מאיר, אליעזר ברזילי וכו'. העתון היה כצנינים בעיני האנטישמיים. באחת ההפגנות של הסטודנטים נהרסה מערכת העתון, מכונות הדפוס הושמדו ע"י הפורעים. העתון המשיך להופיע כבר למחרת כשהוא מודפס במקום אחר. בימי מלחמת העולם השניה נדם קול העתון, הופסק ע"י צו ממשלתי. אשתו של ד"ר ארנסט מרטון נמצאת בארץ, הגב' ד"ר גיזלה מרטון עורכת הראשית של ה"אוי-קלט" המשיך בהופעתו בתל-אביב, בנם יחידם מיכאל משמש כמנהל הכללי של העתון.

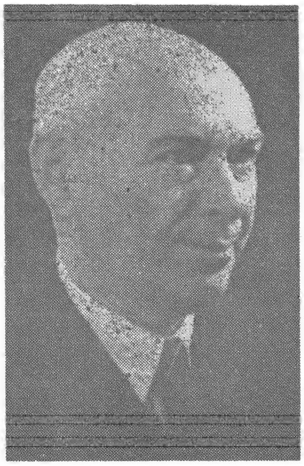
חלק מחברי מערכת ה"אוי-קלט" הגיעו אחרי השואה לארץ - ישראל והמשיכו את עבודתם העתונאית. אלמר דימנט ז"ל היה חבר המערכת של העתון בישראל, עד לפטירתו הפתאומית. הלל דנציג חבר מערכת "דבר" וסופר קבוע של "אומר". אשתו אלישבע עורכת השבועון ההונ-גרי "השבוע". משה גרטנר שעבד כעתונאי בעתון, נמצא כיום בקב' כפר-גליקסון כמנהל מוסד חינוכי של "עלית הנוער", דוד שן העו-רך האחראי של העתון בארץ, מיקשה פריד ממנהלי חב' "עמידר", אליעזר-סטפן ברזילי חבר המערכת גם כיום.

הסגי - צוקרמנדל אהרן ז"ל

הסופר הפרלמנטרי של ה"אוי-קלט" במשך הרבה שנים. כתב ספר על השואה בשם "קזבק". עלה ארצה בימי מלחמת העולם ולא נקלט כראוי לכשרונותיו. עבד כפועל-בנין ובטחנת קמח. מת באופן טרגי. קרש-הפיגום נשמט מתחתיו ונפל מהקומה החמישית של טחנת הקמח ונהרג במקום.

שריפת ספרי-תורה

בשנת 1927 ערכו הסטודנטים של האוניברסיטה הפגנת פרעות נגד יהודי העיר. פרצו לבתי-הכנסת, הרסו ושברו. את ספרי-התורה הוציאו לרחובה של העיר, הציתו אותם וערכו מסביב השורה ריקודי

ד"ר חיים ווייסבורג ז"ל

ד"ר יחזקאל-ארנסט מרטון ז"ל

"הגבור" - ארגון ספורט יהודי בקלאוזנבורג

הורה, המשטרה עמדה מנגד ולא התערבה.

למחרת אספו את הגוילים הנשרפים והחרוכים, הוכרז צום כללי בעיר והובאו לקבורה בהשתתפות אלפי יהודים, תוך בכי ומספד. לדבר היו הדים רחבים בעולם היהודי.

בית-חולים יהודי

העיר קלאוזנבורג הצטיינה במוסדות צדקה וחסד שהוקמו ע"י יהודי העיר, רבי המעש ופעילות ציבורית. שיא-הפעילות הברוכה היתה בית-החולים היהודי. המגרש לבית החולים שהיה במקום המרכזי ביותר של העיר נתרם ע"י דוד פון סבסטיאן ואשתו. הוקם ועד ציבורי מכל שכבות האוכלוסיה היהודית ואחרי עבודה מאומצת של שנים התגשם החלום. בית-חולים מודרני ומשוכלל עם חבר רופאים ידועי-שם, יהודים מכל טרנסילבניה השתמשו בבית-החולים, הודות לרופאים בעלי-שם שהיו במקום. עם חיסולה של היהדות עברה הבעלות לידי הממשלה.

ר ו פ א י ם :

את הרופאים הטובים ביותר של העיר ואולי בכל המדינה נתנה האוכלוסיה היהודית בעיר: פרופסור ד"ר פיליפ לייטנר רופא ילדים, ד"ר אלפר-רופא כללי, פרופסור מטיאס מטיאס מנתח, ד"ר יוסף המבורג רופא עיניים, ד"ר ביכלר הרופא הראשי של בית החולים היהודי, ד"ר ארטור רייטר, ד"ר הנרי בוסקוביץ, אף-אוזן-וגרון, פרופסור שטיינר, ד"ר יוסף יעקובי, הרופאים הישישים, ד"ר הרט וד"ר גרינוולד, ד"ר ווילהלם שוורץ רופא עור, נכדו של אנטון רוזנצווייג, ד"ר נורמנד וד"ר פריד, שני הרופאים הדתיים.

ד"ר פיליפ ווייס

רופא-פנים. עמד בראש המשרד הארצישראלי. ציוני בכל מהותו. מסור בלב ובנפש למען עליית החלוצים. השקיע בכך עבודה עצומה שלא על-מנת לקבל פרס.

ארגוני נוער ציוניים - "ברית"סיה"

ארגון נוער רב מעשים והשפעה. בתחילה היה הכיוון ציוני-כללי אך במשך השנים גברה בה ההשפעה השמאלית והצטרפו לתנועת האיחוד-החלוצי. בתחילת ארגונה עמדו בראשה: המייסד ד"ר חיים ווייסבורג, אינג' משה נוסין, ד"ר ארמין קרמר, ארנסט קסטנר, לסלו דנש, שלום בן-צור(פטרפי) שהוא כיום שגריר ישראל בשוויצריה. יש לציין כי רוב מנהיגי הסתדרות הציונית בטרנסילבניה צמחו מארגון זה. הצטיינו בפעילות ציונית רחבה, הוציאו ירחון

בשם "הנוער".

א ב י ב ה

עם הקמת התנועה הציונית הוקמו במקומות שונים במדינה ארגוני בנות, "יהודית", "בנות-עליה", וכו׳. בכניסת העתונאי בלה סקלי לעבודה הארגונית של קק"ל אוחדו כלן בארגון בשם "אביבה".

בתחילת ההקמה עמדה בראש: הגב׳ אסתר אלבאום-ווייסבורג היושבת בארץ ופעילה בעבודה צבורית ענפה. היו פעילות עוד כראשי הארגון: אלישבע מרקוביץ, האחיות שרה ואסתר ווייינשטיין, מליטה בת מאיר גרינפלד, בבה בת אנשל גרינפלד ופאולינה לאובר היושבת כיום בחיפה, מרגיט אלבאום-ווייס, אשת מתתיהו, אחיו של החזן הראשי שמעון עוזר ווייס ז"ל, נמצאים בארץ.

"ה ש ו מ ר"

תנועת צופים יהודית אשר מיטב בני הנוער היו מאורגנים בה. היו קשורים עם תנועת הצופים העולמית. בראש התנועה הזאת עמדו משה שורץ (נהרי), ועמנואל דוכס. בהמשך הזמן גברה בה ההש-פעה של "השומר הצעיר" וחל פילוג. חלק מהארגון הצטרף לתנועת "הנוער הציוני" - בראשות משה גרטנר ואברהם פלורנטל, דוד מוזס שהוא משמש כיום כיו"ר חוג יוצאי קלאוזנבורג, טיבור סימון מנשיאות החוג ועוד. החלק השני הקים את תנועת "השומר-הצעיר" בטרנסילבניה.

"ה ג י ב ו ר" - קלוב ספורטיבי יהודי.

כהמשך להקמת התנועה הציונית מצאו לנכון להקים גם קלוב ספורטיבי-יהודי. הקבוצה רשמה לעצמה הישגים ספורטיביים גדולים. זכו פעם לגביע, אליפות הליגה ושחקניהם נכללו בנבחרת הלאומית של המדינה. ה"קפטן" של הקבוצה דוד יעקבי ז"ל, נכלל גם בנבחרת אירופה. במסעו זה קיבל בעיטה בקרסולו, הובא הביתה, הוכנס לבית החולים ונפטר. אחרי פטירתו הועמד בראש הקבוצה קרול ווזל החי כיום בירושלים.

אסתר ווייסבורג

הרוח החיה של העבודה הציונית בימי "בראשית", בתקופה הרומנטית של העבודה הציונית, כשבודדים, חולמים-ולוחמים עשו את החריש הראשון באדמה הצחיחה לציונות בטרנסילבניה.

"אביבה" - וירחונם "נוער", ארגון נשים "ויצו", עבודה

למען קק"ל, את כל זה יש להזכיר בנשימה אחת עם שמה של אסתר - אז אלבאום אטוש.

בשנת 1919 נרשמה לקורס לעברית ושם משכה את תשומת לבו של יוצר התנועה ד"ר ווייסבורג אשר הזמין אותה לעבוד במשרדי התנועה הציונית.

עד 1927 עמדה בראש "אביבה" ותברת המערכת של הירחון "נוער".

בימים ההם לא יכולנו לתאר את משרדי התנועה הציונית, את הועידות הארציות, בלי הנערה הזריזה הזאת, שהיתה "המזכירה של הציונות" בעיר, הכל הוטל על שכמה והכל בוצע כהלכה.

שמעה הגיעה לציוני-ברלין והוזמנה לעבוד במשרד הלשכה הציונית למרכז-אירופה בברלין, השתתפה בקונגרסים הציונים בקרלס-בד ווינה בשנים 1923-25.

עלתה ארצה בשנת 1932 ומיד השתלבה בעבודה הציונית בעיקר בחוגי דוברי-הונגרית, מאמריה ומכתביה ששלחה הביתה מארץ-ישראל עשו רבות למען הגברת העבודה הציונית.

בקלאוזנבורג הצליחה להפעיל נשים אשר עד אז עמדו מרחוק והודות להשפעתה נתפתו לרעיון.

שרה בן צור ואחותה לבית ווינשטיין, אלישבע ורוז'י נוסין, מליטה ובבה גרינפלד, אלישבע בראון-ציבנר, מרגיט אדלר ציבנר, יוז'ה ווינברגר, הגב' ינו לב, מרים לב-שמלץ, הגב' קרטיס, וורט-היימר, וויאנו, בוריש דנש, גב' ראני ווינקלר, הגב' יעקב סלו-מון, אלישבע פנט-כהן, אילוש פנט-שפורן, לילי רובין-פישר.

מתחילה היתה מזכירה ושותפה לעבודה של יוצר התנועה הציונית ד"ר ווייסבורג ואחר כך לאשתו, שומרת נאמנה למפעלו וזכרו.

<u>" ו ו י צ ו "</u> - ארגון נשים ציוניות.

הראו פעילות רחבה ביותר. הרוח החיה היתה הגב' לב אשת ינו לב, בעל ביח"ר לחומץ, ותבדל לחיים הגב' מלווינה שיו-ביץ.

<u>צעירי מזרחי</u>

מיטב בני הנוער הדתי, בתוכם הרבה יוצאי ישיבות היו מארגנים בצעירי וצעירות מזרחי. ארגנו מסיבות "עונג שבת" שהיה מרכז לפעילות תרבותית-ציונית. המנהיג והמדריך הרוחני היה הרב

אליהו קליין החי כיום בארץ. משה ווייס הי"ד שניספה בערבות אוקראינה. אנדרה אולמן הי"ד, שרה אינגבר ז"ל ויבדלו לחיים, משה שלמה ווייס, יעקב ניימן, זאב זמרוני, דב סגל, ישראל גלזר, לאה גרוס, איללש לב, פיש יולי-סגל, וכותב השורות הללו החיים אתנו כאן בארץ.

בני - עקיבא

תנועת-נוער חלוצית-דתית. ארגנו מחנות-קיץ, לקחו חלק פעיל בעבודה הציונית בין הנוער וחבריהם היוו את הגרעין לחלוץ -המזרחי.

היו עוד ארגוני נוער בשם "עזרא", "צעירי ציון", בית"ר, נוער אגודת ישראל.

מראשוני מארגני "בני-עקיבא" וראשי הארגון נמצאים אח-דים בתל-אביב: דוד פינקלשטיין, משה יוסף אורדנסליך, יהודה שוורץ, מיקי פיק אשר אביו היה ה"שמש" של "פועלי-צדק",ווילהלם לב, ברוך לווינגר ואברהם זמרוני.

"חלוץ המזרחי"

גרעיני ההכשרה הראשונים התארגנו בעירנו. הראשונה הוקמה בכפר אפאהידא ע"י קלאוזנבורג. יוצאי "צעירי-מזרחי" ו"בני - עקיבא" מהעיר נתנו חלק גדול של החומר האנושי לחוות ההכשרה אשר קמו אחרי-כן.

צעירי-פועלי אגודת-ישראל

באמצע שנות השלושים גם צעירי אגודת-ישראל התחילו להכות שרשים בעיר ואף הקימו להם חוות-הכשרה. פעילי הארגון היו:הרב שלום מיכלוביץ, בנו של הרבי מברודי, אשר רוזנצווייג, בן-ציון סבו בנו של השוחט ר' מנדל, נאדיפלודי סוטו, אלכסנדר וויינ - שטיין, ביקסנשפנר.

בנק הקואופרטיבי של ג'וינט

אחרי מלחמת העולם הראשונה, מצב הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית היתה בשפל-המדרגה. העיר עברה משלטון הונגרי לרומני. פרנסות היהודיות התמוטטו. הוקם בעזרת הג'וינט באמריקה בנק קואופרטיבי עממי. מנהלו הראשון של הבנק היה מר שמואל הרמן שהיה גיסו של ראש הקהילה מר שמואל אדלר.

הדעה הכללית היתה, כי מר הרמן הוא היהודי החכם ביותר בעיר. אין כל ספק שהיה בעל-מוח חריף ושנון, "בורר" מבוקש

בסכסוכי מסחר. אחרי שיחה של כמה משפטים תפס את כל הענין. גם אני זכיתי לעבודה משותפת אתו, הצלחתי להפעיל אותו בהנהלת "ה-מזרחי" בעיר. בארץ חיים כמה מבניו. מר צבי הרמן, לשעבר חבר הנהלת הסוכנות וממנהלי חברת "צים". המשפטן הנודע העו"ד דוד הרמן והרופא ד"ר רודולף הרמן בחיפה.

חיי התעשיה והמסחר

יהודי העיר לקחו חלק גדול ופעיל בחיי התעשיה והמסחר. בתי-חרושת ללחם של הלמן והרשקוביץ. בית-חרושת לנעלים "דרמטה" של ד"ר מוזס פרקש. בתי-מסחר: סבו יינו, גויא-גוטפריד, שיפוש, טאוב שהיה מצאצאי הצדיק מקליב, בית-מסחר לכלי-עבודה "ברזל" של מר סלומון הנמצא בארץ, סיטונאי המכולת האחים לב. "טקמול" - בית-חרושת לכלי כסף. בית-חרושת לרהיטים "ויקטוריה" ועוד ועוד.

מוסדות חסד

העיר הצטיינה במוסדות צדקה וחסד. בית-יתומים יהודי בראשות ד"ר ניימן. "ביקור-חולים" בראשות הגב' נוימן, אשתו של מר משה-מוריץ נוימן מראשי הקהילה בעיר. "בית-ספר ערב" לשוליות, בתי-מלאכה ומסחר. "גמילות-חסד" ע"י בית הכנסת "בית-אברהם" בראשותו של יעקב רובין (יינו), "הקלוב-היהודי", בראשות אברהם-אנדור בירו. "בני-ברית" בראשות יעקב מולנר. "אומז"ה לעזרת עובדי עבודת-כפיה בשנות השואה.

הלשכה המרכזית של הקהילות

בקלאוזנבורג היתה הלשכה המרכזית של הקהילות האורטודוק-סיות בטרנסילבניה. נשיאה היה הרב וזל, רבה של טורדה, אך המש-רדים היו בקלאוזנבורג כשבראש המנגנון המרכזי עמדו מר רוזנר ככנהל ואילו סגניו היו הרב משה לוי, חתנו של הרב משה ש.גלזנר ור' סיני זייף. גם הלשכה המרכזית של קהילות הניאולוגיות וסט-טוס-קוו היתה בעיר.

הקמת הגיטו וחיסול יהדות קלויזנבורג

ישבתי עם מכובדי מר משה שוורץ אשר שימש סגן יו"ר הקהילה במשך 9 שנים ונפל בגורלו המר להיות ראש-הקהל בפועל בימי המבחן הקשים ורשמתי מפיו את הדברים. מר שוורץ יושב ומדבר, נאנח ונושם ארוכות. מפסיק, מהרהר וממשיך לטוות את החוטים. מאורע למאורע והנה מסכת השמד.

י ו ד נ ר א ט

מפקד הגיסטפו בעיר הזמין אליו את העו"ד ד"ר יוסף פישר, ציר הפרלמנט ויו"ר המפלגה היהודית במדינה, ראש קהילת הניאולוגים ונשיא-כבוד של הסתדרות הציונית, חבר הועד הפועל הציוני העולמי והודיע לו כי על-פי צו ממלכתי מונה כראש היודנראט בעיר אשר חבריה הם: ד"ר יחזקאל מרטון עורך ה"אוי-קלט" וסגן ראש העיריה, המהנדס יוליוס קליין, הרופא הראשי של בית החולים היהודי ד"ר משה פניכל וזיגמונד לב. מפקד הגיסטפו, שחצן-צעיר ישב כשרגלו עם מגפיו על השולחן וחברי היודנראט עומדים עמידת- דום בפניו. הם הוזמנו מדי-פעם לקבל פקודות וגזרות חדשות. חיי העבודה והמסחר היהודיים הופסקו לגמרי, בתי המסחר והמלאכה נסגרו ויהודי העיר התגודדו ימים שלמים מסביב לבית הקהילה, מקום מושב היודנראט, לשמוע על הגזרות השונות והמשונות שנתכו על ראשם.

באחד הימים הזמין ראש הגיסטפו לשעה 8 בבוקר שלושה מראשי היהדות: הרופא ד"ר משה פניכל, המהנדס הושי ומשה שוורץ והודיע להם בתור פקודה: הבוקר בשעה 6 נכנס לתוקפו חוק הקמת הגיטו בעיר. כל יהודי העיר ירוכזו בשטח הגיטו אשר נקבע בבית החרושת העירוני ללבנים-שרופות. שלשתכם נקבעתם כראשי הגיטו. לתוך הגיטו יוכנסו בערך 18000 נפש שהוא מחושב על 1 מ"מ לאיש עליכם לצאת מיד למקום לארגן את הגיטו כי העברת היהודים החלה.

יצאנו למקום ומצאנו מחזה מחריד שלא אשכח לעולם. מחזה בלהות אשר רק בסרטי-זוועה אפשר לראות.

מאות משפחות הובאו כבר למקום, מטלטליהן נזרקו למגרש. בשטח לא היה קיים שום מבנה. בלי ברזי מים ובלי כל סדורים סניטריים מינימליים. ילדים בוכים, נשים מיללות וגברים נשואי-פנים בוכים כילדים קטנים. עמדנו במקום אבודי-עצות ומסביבנו בכי, צעקה ויללה. בינתיים כל רגע מגיע משלוח חדש המגביר את המבוכה.

תוך עמידת אין-אונים נעלם פתאום ד"ר פניכל. התברר, כי בו-בלילה הצליח לעבור את הגבול לרומניה. עם הטרנספורט הראשון לאושוויץ יצא גם המהנדס הושי ונשארתי לבדי לשאת בנטל אשר

היה למעלה מכוח-אנוש.

במקום היה קצין גיסטפו אשר במשך הימים התברר, כי יש בו זיק אנושי. נתן לי עצות מעשיות. בין השאר יעץ לי לרכוש כמות גדולה של אמבטיות אשר ישמשו כתחליף במקום דודים לבישול. לפני כן מתוך זהירות רכשתי גם אני ואחסנתי במחסן הקהילה כמה עשרות דודי-כביסה מנחושת אשר הובאו מיד למקום, הותקנו בנקודות שונות של הגיטו ומתוך הכרח התחילו לבשל תחת כיפת-השמים.

בכסף לא היה מחסור, כי הצרות פתחו את ידיהם וכיסיהם של יהודי המקום. לי ניתן רשיון-תנועה חופשי. כל בוקר יצאתי לשוק וכל מה שהיה במקום - ירקות, פירות וכו' העברתי לגיטו אשר מספר תושביו עלה ל-20,000 נפש. תוך מספר ימים באו הירקנים ישר לגי-טו בראותם שיש קונה טוב לסחורותיהם.

המצב הסניטרי היה ללא-נשוא. התיצבתי בפני הגיסטפו והז-הרתי אותם כי תפרוץ כאן מגיפה אשר סורגי הגיטו לא ישמשו לה כגבול. מיד הותקנו במקום ברזי-מים וסידורים סניטריים, אך גם זה לא מנע כבר את מגפת הטיפוס אשר פרצה במקום.

בינתיים, בהתאם לפקודה, התחילו השוטרים-הסרדיוטים להפיץ סיפורים, כי מעבירים את תושבי הגיטו להונגריה ל - Kenyérmező הם תארו גם בדיוק נמרץ ... את המקום, את האפשרויות הרבות וה-תנאים האידיאליים. היו כאלה שידעו פרטים ופרטי-פרטים כביכול מידיעות שהגיעו משם. המצב בגיטו היה ללא נשוא, היאוש התגבר והתחילו לצפות להעברה למקום החדש ...

באחד הימים בא אלי מר ירמיה טסלר ששימש אז כראש הקהילה החסידית ומסר לי, כי הלילה נתפסו ע"י הגבול הרב יואל טייטל - בוים ואשתו ויד ימינו מר אשכנזי והודיע לי כי הרב רוצה לראות אותי.

באתי אליו לשיחה והביע באזני כמה משאלות ופריבילגיות שונות אשר לא היו לי כל סיכויים להשיגם עבורו.

בינתיים קיימנו קשר יום-יומי עם ד"ר ישראל קסטנר בבו-דפסט והתחילו להרכיב את הרשימה לרכבת הציונית. אחרי השתדלויות מצד מקורבי האדמו"ר, הוכנסו הוא, אשתו ואשכנזי לרשימה הציונית.

הטרנספורטים מהגיטו לאושוויץ החלו. 3000 איש ליום.הצי-בור האמין כי מובילים למקום החדש, ל- Kenyérmező.

הגיטו הלך והתרוקן ונשארו במקום רק הטרנספורט הציוני אשר חיכה להוראות יציאה מבודפסט. יצאנו בדרך עם הרבה תלאות. היו מקרים שחכינו ימים על פס-רכבת צדדי . הגענו לבודפסט במ-

קום שהוכנסו לרכבת כל מיני אנשים נוספים. היו כאלה אשר בבוד-פסט החליטו לעזוב את הקבוצה, כי לא האמינו בהבטחות. בתחילה דובר על נסיעה לארץ-ישראל וכעת דברו כבר על מחנה מיוחד בגרמ-ניה. היציאה נקבעה ביום שישי לפנות ערב, ממש לפני הדלקת הנרות. היו יהודים דתיים שהססו, האם מותר לחלל את השבת, כי הפסיקו להאמין בהבטחות של הציונים. למען האמת ההיסטורית יש לקבוע, כי לתמהוננו הרב, האדמו"ר מסאטמאר לא היסס אף לרגע, הוא אז כן האמין בהבטחותיהם של הציונים והסכים לנסוע, למרות שהרכבת זזה בזמן הדלקת הנרות ממש.

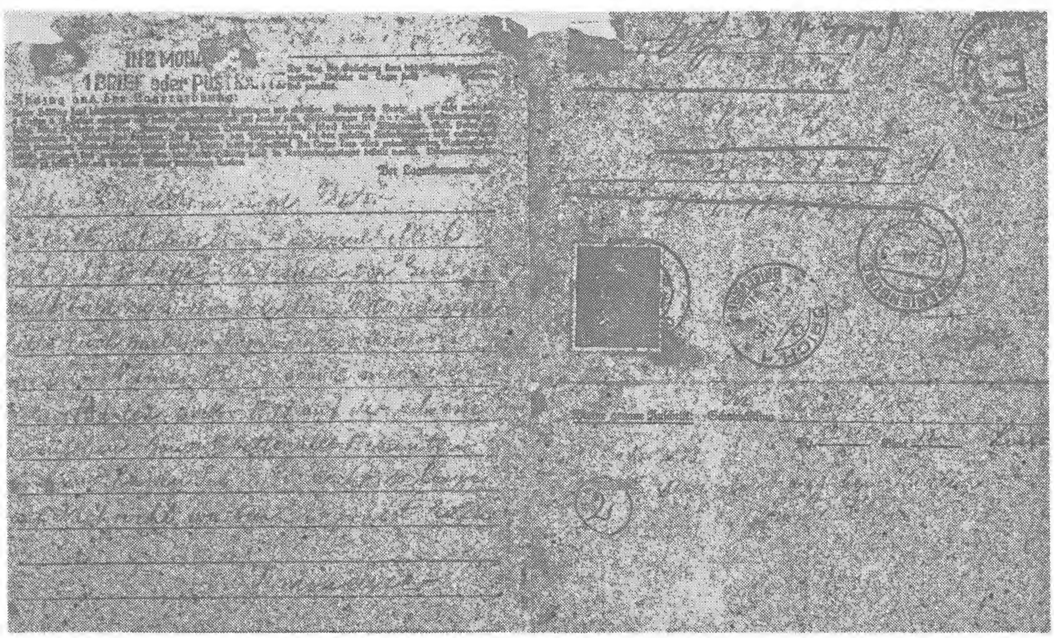
הגענו לברגן-בלזן וחולקנו לבלוקים. התנאים היו קשים, התזונה היתה קשה, קיבלנו מנות-רעב. לא יאומן, אך גם התנאים הקשים שהיינו נתונים בהם לא הצליחו לשנות השקפות רבות. לתמ-הוננו הרב למרות שעברו עלינו ימי מבחן קשים, הרב טייטלבוים הת-עלם לחלוטין ממציאותו במקום של הרב עקיבא גלאזנר. לא נפגשו, לא נדברו, למרות, כי הרב גלאזנר חכה למחווה, לאות של התפייסות בעת צרה מצד הרב טייטלבוים. היו במקום גם גילוי אחווה ומסירות נפש, לפעמים למעלה מן המותר. היתה שם אשה שעבדה במטבח, גנבה יום-יום פרוסת-לחם והעבירה מתוך סכנת-חיים להאדמו"ר מסאטמאר, למרות שהיה ברור ללא ספק, כי היא עלולה לשלם בחייה.

עם התחלת ההתמוטטות הגרמנית הועברנו לשווייצריה והוכנסנו שוב למחנה סגור עד לסוף ימי המלחמה. חלק גדול של המחנה עלו לישראל ומעוטם היגרו למקומות שונים בעולם הגדול, לבנות מחדש את עתידם.

אחרי השיחרור חודשו חיי הקהילה בעיר, בתי הכנסת שופצו, אך ברור, כי היתה זאת קלאוזנבורג אחרת לגמרי. פג הודה וזיוה. רובם של אלה שחזרו לעיר, חשבו על תקופת-מעבר בלבד עד שיחליטו לקחת ביד את מקל הנדודים ולחפש מקלט חדש. ילידי העיר שחזרו למקום לא יכלו לשאת את הסבל הנפשי לחיות בעיר מולדתם שתושביה היהודים הובלו להשמדה. אבן מקיר תזעק. הגישו עצמם כאבלים וחיפ-שו דרך לברוח מהעיר. עם הגירת רוב אנשי שארית הפליטה, נשארו בעיר מתי-מספר, קיימים מספר בתי-כנסת עם מתפללים מעטים.

שער הכניסה לגיטו קלאוזנבורג

מכתבו האחרון של שמעון עוזר הי"ד
החזן הראשי של הקהילה
ממחנה ההשמדה באורנינבורג

יהדות טרנסילבניה (סקירה היסטורית)

יהודי טרנסילבניה לא קבעו לעצמם מקום מיוחד בהיסטוריה הכוללת של יהדות אירופה. עד אחרי מלחמת העולם הראשונה הם היו חלק בלתי נפרד של יהדות הונגריה לפי המנטליות שלהם, סגנון חי-יהם, מנהגיהם, הנהיה אחרי רבותיהם, הם היו מעין "פרבר שמעבר לתחום" שחלקו לא בלט ביצירה הלאומית במשהו מיוחד ונפרד, אף כי יהדות טרנסילבניה צעדה את פסיעותיה הראשונות בשבט נפרד, כשם שחבל ארץ זו היתה נסיכות נפרדת ואוטונומית.

חוקרים יגלו בטרנסילבניה עקבות יהודים עוד מימי שלטון הרומאים. מצבות יהודיות במוזיאונים ותעודות מספרות על גדודים יהודיים ששמרו על בטחון האימפריה הרומית בגבולותיה המרוחקים האלה, אך הוכחות בדוקות לקיום ישוב יהודי ישנן רק מלפני 400 שנה ואילו הפנקס העתיק ביותר הוא מלפני 225 שנים בלבד. היה זה פנקס של קהילה ספרדית שהקימה מוסדותיה באלבה-יוליה (ג'ולא - פהר-וואר) - קרלסבורג במאה ה-18. יהודים אלה באו עם הצבאות הטורקיים מחצי-האי-הבלקני ממחצית השניה של המאה ה-15. הם עשו מסחרם ברחבי המדינה, אולם מגוריהם הקבועים היו באותה עיר שנק-בעה להם בתחום המושב.

ההוכחה שהמתישבים היהודים הראשונים היו ספרדים היא, - לפי תעודות - שהמושל בטלן גבור (1623), נתן זכות כניסה וישיבה ליהודים מתורכיה וגם המושל פצ'י שמעון, שעמד אח"כ בראש כת - שומרי שבת (1630) מאפשר לארגן תפלות לשומרי שבת לפי נוסח ספרד כתוצאה מכך נתקבל נוסח ספרד בתפלה גם אצל יהודים ממוצא פולני. מהמאה ה-16 נשארו אגדות, לפיהן פיתחו כאן היהודים את תעשיית היין-הכרמים והמכרות.

השליט בטלן גבור נתן ליהודים חופש בשמירת הדת והמסחר בלי לענוד סמני-הכר מיוחדים, כפי שהיה נהוג בארצות אחרות, בדומה לכך נהגו גם שליטים אחרים שבאו אחריו ורק אחר שהגיעו תלונות רבות על היהודים, החליטה המועצה הארצית שהתכנסה ב-1650 החובה לענוד סימן יהודי.

היהודים נזכרים בפעם הראשונה בדו"ח של כנס ארצי שנערך בקולוז'בר ב-1578 כשהוגשה תלונה נגד התישבות יהודית. הרב החכם הראשון היה ספרדי ושמו אברהם בן יצחק רוסו, אשר ניהל את פנקס הקהילה ב-1736, אחרי מותו, לפי בקשת יהודי קארלסבורג פהר-וואר מסכמים עם כל הקהילות שבטרנסילבניה למנות רב כולל, שכיהנו לפי הרשימה דלהלן:

יוסף ריס ארבך 1742-50, יונתן טריבטש 1752, שלום זליג

בן שאול הכהן 1754-57, יוחנן בן יצחק 1758-60, בנימין זאב וולף 1764-77, משה בן שמואל הלוי מרגליות 1778-1817, יעקב בן משה 1818, מנחם בן יהושע מנדל 1818-23, יחזקאל בן יוסף פאנט 1823-45 ופרידמן אברהם 1846-72. הרבנים האלה היו ברובם מהעדה האשכנזית.

זרמים שונים נספגו מדי פעם בעורקיה של יהדות זו. יהודי גאליציה באו דרך הקרפטים, יהודי מולדובה דרך האלפים הטרנסילב-ניים, הבארונים והגראפים הביאו מוכסנים מקרב יהודי בוהמיה ומורביה. מחוץ לקארלסבורג היתה קהילה יהודית גם בטמשוואר, וכאשר בראשית שנות העשרים של המאה הזאת מנתה יהדות זו כמאתיים אלף נפש עוד ניכרו בה אלמנטים זרים, שזה מקרוב באו דרך הקרפטים בברחם מפחד הגיסות הרוסיים בימי מלחמת העולם הראשונה.

לפי הסטטיסטיקה שהעבירה רומניה בטרנסילבניה בשנת 1920 אחרי שעברה אליה, לפי חוזה השלום מטריאנון, מתברר, שמבין כלל התושבים 5,063,224 היו בה 181,340 יהודים. מס' הקהילות היו 110 ביניהן הותיקה ביותר זו של קארלסבורג אשר נוסדה ב-1737. בין הקהילות הנ"ל 23 ניאולוגים, 8 סטטוס-קוו, שנוסדו ב-1922 ושמונים הקהילות האורטודוקסיות עם 135.000 החברים, אשר היו תחת פיקוח המשרד המרכזי החרדי (אורטודוקסי) בעירה ביסטריץ שנוסד ב-1921 ועבר אחר-כך לקולוז'בר. הקהילות התנהלו בהתאם לרוח הדתית המקובלת בעם ולפי המסורת של דת משה וישראל, במיוחד באותן הקהילות, שהנהלתה היתה בידי חסידים ואנשי מעשה. היהודים היו ברובם דוברי הונגרית.

כמעט ליד כל קהילה פעלו "תלמוד-תורה", מוסדות תורה, חדרים וישיבות, אבל בחנוך הכללי חלה ירידה, הואיל וב-1923 חויבו כל בתי הספר להנהיג כשפת-למוד את השפה הרומנית. ל-32 בתי"ס יסודי-ים יהודיים ותיכון יהודי אחד שהועברו מהשלטון ההונגרי התוספו עוד ששה בתי"ס יסודיים וחמשה בתי"ס תיכוניים בטמש-וואר ובנאד'-ווארד, גרויס-ווארדין, אבל משום קשיים בשפה נסגרו מהם 5 בתי"ס יסודיים ושני בתי"ס תיכוניים. בשנת הלמודים 923-24 היו בבתיה"ס התיכוניים היהודיים 1586 תלמידים שהופחת אח"כ ב-27-1926 למס' 905. בבתיה"ס היסודיים היה מס' התלמידים 3500. בב-תי"ס אלה עבדו 90 מורים מוסמכים ב-17 בתיה"ס.

אשר למוסדות צדקה חברה ותרבות יש לציין שבשנת 1925 נפתחו סניפים של "בני-ברית" בערים הגדולות (בקולוז'בר, בנאד'-ווארד, בראשוב וסאטמאר) ובסוף 1922 נוסדו בעזרתו הכספית של הג'וינט ובתמיכת יהודי טרנסילבניה שני מרכזים (בקולוז'בר ובסיגט) "לבית-תומים" המרכזים פעלו ב-12 איזורים וב-32 סני-פים התקציב השנתי היה 5 מיליון ל"י וחבריו משלמי-דמי חבר הגיעו

לחמשת אלפים. הם החזיקו פנימיות ובתי מלאכה ליתומים בקולוז'בר, בסיגט, סאטמאר ובאיקלוד. מחוץ לזה דאגו גם להלבשתם ומתן עזרה כספית לאמהות האלמנות. התקימו כמו"כ כ-40 ארגוני נשים שמתפקידם היה להבטיח את החזקת מוסדות הצדקה ומתן עזרה לנזקקים. היתה גם פעילות נרחבת בשטח ספרות-התורנית והעתונות,מלבד בטאון עובדי הקהילה, "קול המבשר" בקולוז'בר, הופיע (1908-1912) בעריכתו של יצחק וינשטיין עתון בשם "השחר". הרב ארנריך, רבה של דאוה הוציא ירחון קובץ לפלפול וחריפות בשם "אוצר החיים". ב-1920 הופיע ה-"נייע יידישע פרעמע" ברוח האורטודוקסיה המתנגדת לציונות בעריכת: רובין, כשנה לאחר מכן הופיע ברוח דומה השבועון "ישורון" - העורך ד"ר בלאופלד. ירחונים לנוער הופיעו בשם "נוער" בעריכת ד"ר אלכסנדר רוזנפלד ועתון הצופים היהודים "הדרך", עתון היומי שהופיע בקולוז'בר "אוי-קלט" מזרח חדש" בעריכת ד"ר יחזקאל מרטון הממשיך להופיע גם בארץ,במסגרת העתון הוציאו לאור גם את הירחון "האדמה". שבועון "עמנו" בעריכת ש. ואסרשטרום, "דרכנו" בהוצאת תנועת תוע"ב "מולדת" בעריכת רסל-לוונקופ ו"עתיד" בעריכת ד"ר פרישמן. בשנת תרפ"ז הופיע ירחון הישיבות "הבוור" אשר נוסד ונערך ע"י שלמה נוטא-זמרוני.

הופיעו כמו"כ ספרים הלכתיים שו"ת, ספרים והעתקים מספרות עתיקה, - הובא לדפוס מחדש "ספר אבודרהם" בתוספת הערות לחלק הספרותי-הסטורי ע"י רבה של דעווא הרב ארנריך. רושם גדול עשה ספרו של הרב משה שמואל גלזנר בשם "דור רביעי" וגם ספרו של הרב מלודוש ר' גרשון שטרן בשם "ילקוט הגרשוני".

אחרי המלחמה הופיעו גם ספרים עבריים בעלי ערך, הדוגלים ברעיון הציוני "הציונות והתרבות העברית" (1921) בעריכתו של יעקב קלין וספרו המצוין של השו"ב מנאסוד הרב דוד מושקוביץ בשם "רגלי מבשר" את הדרך לציונות מבהיר הרב משה ש. גלזנר בספרו "הציונות ותופעותיה לאור הדת" שתורגם גם לגרמנית,ד"ר איזלר מטיאס פעל גדולות במחקרו על יהדות טרנסילבניה וגם ביצירות חשובות על דת וצדקה. ד"ר לוי פרנץ כתב מחקר על המושל פצ'י שמעון ופעולותיו למען שומרי שבת,ספריו של גוש חלב גיסקלאי-נוש "חזונו של "גוש-חלב" "חמר" מספר הנביאים החדשים וכו' העשירו ביותר ספרות זאת.

הקהילות בקולוז׳בר - קלויזנבורג

במשבר הגדול שהתחולל בחייה של היהדות ההונגרית במחצית השניה של המאה ה-19 פגע גם ביהודיה של קולוז׳בר. זרמי רוח של הליברליזם האירופי הגיעו גם לכאן. השלטון ההונגרי משתדל היה לתת מהלכים לנאורות וגם בחוגי היהודים נמצאו אישים מתקדמים לפי רוח הזמן, שבקשו להקים ארגון קהילתי אחיד.

החוגים השמרניים התנגדו בעוז לנסיונות הללו. סופם של אותם דיונים, שהתנהלו לפנים תוך סיוע השלטונות, כי ב-5 באו- גוסט 1870 הנה היה גם כאן הפילוג האורטודוקסי והניאולוגי. שני ענפים מתבדלים אלה של היהדות ההונגרית פותחת עזה גם כאן בהלי- כה במשעול בדיל, חזיון זה מתלוה אל יהודי קולוז׳בר בשיא זוהר שבחיים הכלכליים והתרבותיים ואינו זז עוד מהם עד להתמוטטות הטראגית.

בראש הקהילה האורטודוקסית עמד הרב משה שמואל גלזנר שהיה ראש וראשון במלכות התורה בחבל ארץ זה והלך לפי שטת ה-"חתם - סופר". הקהילה החדשה הנאורה ראתה כחובה ראשונה שלה שתעמיד בראש העדה רב מלומד משכיל שידו רב לו גם במדעים החילוניים.כרב ראשי ראשון של קהילה זו שימש ד"ר איזלר מטיאס והבא אחריו ד"ר משה וויינברגר.

ואם שליש הקהילות נמנו על המתחדשים (ניאולוגים) שבימי ההונגרים הלכו שבי אחרי סיסמאות אסימילאטוריות, הרי בימי הרו- מנים אחרי מלחמת העולם הראשונה הפכו קהילות אלו למבצרי הציונות ומגמתן היתה לשוב אל היהדות וזו לא היתה שיבה לאומית לבד.

ברצוני לגעת רק בחוד הקולמוס בהשפעת וזיקות ההדדיות בין הצבור ובין התנועה הלאומית הדתית בפרט, אבל עריסתה של תנועה זו היתה באופן טבעי בקולוז׳בר בעירו ועל ברכי המרות העליונה של התורה במדינה הוא רבה של העיר - הרב גלזנר. אולם היהדות הדתית והיהדות הלאומית השלימו יפה זו את זו ומלאו תפקידן זו בצד זו ולא זו מול זו, רבני סיגט וקרולי ושימלוי ניהלו מלחמה ביד רמה נגד בעל "דור רביעי", (דור רביעי ל"חתם סופר")ר׳ משה ש.גלאזנר רבה של בירת טרנסילבניה - קלאוזנבורג, אדיר התורה, שהניף את דגל "המזרחי" במדינתו. הם חירפוהו וגידפוהו על כך וגרם לכך גם שאותם היהודים הדתיים שהלכו בעקבותיהם של הנ"ל התארגנו בקהילה נפרדת לפי נוסח ספרד. כך נוצרו למעשה שלש קהילות בקולוז׳בר, מלבד הקהילה הספרדית ברח׳ קדר, כשמנהיגה הרוחני הרב יקותיאל הלברשטם שליט"א, הנקרא האדמו"ר מקלויזנבורג - מיסד קרית צנז בנתניה.

הקהילה האורטודוקסית בראשותו של הרב עקיבא גלזנר והקהילה הני-
אולוגית ורבה הראשי, ד"ר ווייינברגר-כרמלי משה, כיום מרצה בי-
שיבת האוניברסיטה בארה"ב.

יהודי קלויזנבורג

בשנת 1919 כבשו הרומנים את קלויזנבורג. לפי חוזה השלום הטריאנוני מסופחת העיר גם כדין אל רומניה ומכאן ואילך נקראת קלוז'. בשנת 1940 לפי הכרעה שניהלה בארמון בלודרה בוינא שנו-דעה כהכרעת בוררות-וינאית שניה, חזרה העיר אל חיק המדינה ההונ-גרית וב-19 במארץ 1944 עולים על העיר הגיסות של היטלר וקולז'-בר ניתנה תחת עול גרמניה.

בתום מלחמת העולם השניה שוב סופחה העיר לרומניה. וזאת לדעת עוד, כי קולוז'בר בדומה לשאר ערי הונגריה וטרנסילבניה מצויה בתעודות בשמות שונים. שמה בגרמנית קלויזנבורג וכן היה גם בכתבים ובתעודות שבעברית וביידיש וכן שגור השם בפי היהודים הדבקים בנוסח הישן.

קולוז'בר ידועה כבירת טרנסילבניה עם אוכלוסיה של 154,752 נפש. נוסדה לרגלי מדרון של הר תלול (הנקרא פלגבאר-מבצר עננים) וחוצה אותה שפך הנהר המקסים "סאמוש". המסתכל על הנוף מרהיב העין יכול להוכח על אמיתות הפתגם ההונגרי שהפך לשיר: יפה היא קולוז'בר העיר - אנו גרים ליד הסאמוש המזהיר.- למרות סמל הצדק והיושר שהוקם בככר המרכזית ליד הכנסיה המפוארת מתקופת הכבוש התורכי, בדמות פסל ענק (בעל שם עולמי מיצירתו של פדרוס ינוש) של המלך מתיא הישר כשהוא רכוב על סוס אדיר, בקרבת המוזיאון - הבית שבו נולד - נעשה הרבה עוול ליהודי העיר.

לפי החוק זכו היהודים לשווי-זכויות בדומה לשאר אזרחי המדינה, אבל זה לא בוצע הלכה למעשה והסיבה לכך היא החלפת המשטרים לעתים קרובות. הממשלה הראתה אזלת יד נגד התעמולה האנטי-שמית הארסית נגד היהודים והשנאה הבוערת בקרב הנוער הלומד וה-חוגים האינטלקטואלים. כתוצאה מכך מנעו מהסטודנטים היהודיים המשך למודים באוניברסיטת קלויזנבורג ובשאר בתיה"ס הגבוהים במקום. במחצית הראשונה של שנת למודים 1913-14 מבין 2302 הסטו-דנטים בקולוז'בר למדו 296 יהודים, לעומת זאת בשנת 1926-27 מבין 2428 הסטודנטים היו רק 127 יהודים ולכן היו שהפסיקו את למודיהם או שנאלצו לצאת לחוץ לארץ להמשיך בלמודיהם בתנאים קשים ובעוני בל יתואר. לעזרת הסטודנטים היהודים קם בקולוז'בר ב-1923 ארגון ארצי לתמיכת תלמידים נזקקים ומקרים דחופים - פתחו בית אוכל גדול- ומדי-שנה אספו למטרה זו כרבע מיליון ל"י. הקהילות המבוססות יותר יצרו קרן מיוחדת לתמיכת תלמידים מבני עירם. -

בשנת 1927 נאסר על תלמידים יהודים לבקר בבתי"ס של המעוט

ההונגרי ואף בבתי"ס הממשלתיים הורשו לקבל מהם רק מס' מצומצם. המיעוטים לא נתקבלו בעין יפה וגם לא שוחררו מכתיבה בשבת ומה-כנת שעורים. בחבר המורים כמעט ולא היה בנמצא יהודי. המצב לא היה שונה גם בענפים אחרים הן בשטח הכלכלה, בפקידות והממשל העירוני. יהודים הסתדרו אך ורק במשרות קטנות שאינן בעלת חשי-בות.

חמור מזה היתה השתוללותם של הסטודנטים, שמתוך שנאה גלויה התקיפו בקולוז'בר (וגם בערים אחרות) את היהודים, מרטו את זקניהם, ערכו הפגנות, פיצצו חלונות-ראוה של חנויות היהו-דים, גזלו, רצחו, התפרצו לבתי כנסת, שדדו דברי ערך, חיללו ושרפו ספרי-תורה וכו'. הממשלה השתדלה - ללא הצלחה - להשתיק את הרוחות, שעורר בתעמולתו הנבזית לאנטישמיות באוניברסיטת ביסי הפרופסור קוזה. על מעשה האיבה של הפורעים בחילול הקודש הוכרז בכל הארץ יום צום בי"ג כסלו.

עם נקיטת הקו הלאומי היהודי, נפתח בהתלהבות בלתי רגילה בהנהלתו של אנטל מרק וחבר מורים מצוין, בי"ס תיכון "תרבות" שכל המקצועות בו נלמדו בשפה העברית, אבל החוק ב-1923, לפיו חויבו כל בתיה"ס להנהיג את השפה הרומנית כשפת למוד, הכשילו את המאמצים להמשך קיום ביה"ס.

לעומת זאת המשיכו להתקיים בהצלחה בתי"ס היסודיים עם צוות-מורים מסור - מוסמך ולתת על-יד החנוך הכללי גם חנוך דתי מסורתי, במסגרת הקהילה האורטודוקסית בהנהלתו של יהודי תלמיד חכם וירא שמים - ר' שמואל בנימין בוקסבוים ואח"כ בהנהלתו של פדגוג ידוע ארפד ביהורי ואילו ליד הקהלה הניאולוגית כשמנהל ביה"ס היה בעל כשרון ארגוני ופדגוגי מר פריי, בקהילה הספרדית והאורטודוקסית פעלו מלבד זה גם "תלמוד -תורה", חדרים וישיבות.

מרכז "בית היתומים" אשר נפתח בסוף 1922 בעזרתו של הג'וינט באמריקה פעל בברכה רבה בהנהלתו של שורץ מיקשה וד"ר נוימן, הפנימיה ולידו בית החרושת לטריקוטז' (ברח' פריז), בתי המלאכה ובית הבראה שרכשו לעצמם בטיוצה שימשו לדוגמה בכל האיזור. בעלי המלאכה התארגנו בחברת "פועלי-צדק" במסגרת זו הקימו במקום (ברח' מאלום) בית כנסת מפואר ובית "מושב-זקנים", בו היו מקי-ימים שעורי-תורה ותרבות ע"י מנהלם הרוחני הרב ברוך מנדלבאום, הארגון התנהל בפעילותם הברוכה של קלמן גולדברגר, ארמין רוזנ-פלד, איגנץ שורץ, מוזס, שנדור שרץ ומרטין שורץ.

פעלו למופת ארגוני-הנשים ונשי "מזרחי" לתמיכה במוסדות צדקה וחסד בכלל ועזרה לחולים ולנזקקים ע"י בקורים ודברי עי-דוד בבתי החולים המרובים בעיר. הצטיין במיוחד הארגון עם "מעון

הילדים" שלו בהנהלתה של הגב׳ נויברגר.

בית החולים היהודי שנוסד ע"י משפחת שבשטן, הרופאים בו עבדו בחשק ובהתלהבות רבה, -שהנחיל כבוד והערצה לעיר כולה וליהודים בפרט. באותה תקופה נפתחו גם - במסירותו הבלתי רגילה של ד"ר חיים ווייסבורג - גני ילדים עבריים וארגוני נוער של הצופים היהודיים "השומר" תחת הדגל תכלת -לבן, ארגוני ספורט וזימרה "הגבור" ו-"הזמיר". כמו"כ פעלו בהצלחה רבה המשרד הא"י בהנהלתו של ד"ר וייס פיליפ והמרכז למשרדי הקרנות הלאומיים, קרן קימת וקרן היסוד בהנהלת ווייברגר נגדור, לעזרת בעלי מלא-כה וסוחרים צעירים נפתח ע"י הג׳וינט בנק להלואה וחסכון ברא-שו עמד מר הרמן שמואל.

לפני שקולוז׳בר עברה לממלכה - הרומנית היה מספר העתו-נים היהודים מצומצם. העתון היחידי שהאריך ימים היה בטאונם של עובדי הקהילה שהופיע בקולוז׳בר בשפה העברית בעריכתו של וויינ-שטיין בשם "קול מבשר", בין השנים 1898–1907. שבועון בשפה ההונ-גרית בשם "העתון היהודי בטרנסילבניה" - הופיע בקולוז׳בר בערי-כתו של קרויס וד"ר כהן הלל. העתון שנכתב ברוח הציונות שבק חיים אחרי עשרה שבועות בין אוגוסט לספטמבר 1910. בעריכתו של בנימין גלזנר - הופיע ירחון בעל רמה לספרות תורנית לאומית. הביטאון האיתן ביותר של יהדות טרנסילבניה היה ה-"אוי-קלט" - "מזרח - חדש" בשפה ההונגרית שהתחיל בהופעתו ב-19 לדצמבר 1918 ושרת את דעת הקהל היהודי כשבועון עד 17 באוגוסט 1920 כשהפך להיות מתא-ריך זה והלאה עתון-יומי שמר באומץ ובעוז רוח על האינטרסים של המעוט היהודי הן מבחינה פוליטית והן מבחינה תרבותית לאומית וחברתית. את העתון ערך החל מהופעתו ד"ר מרטון ארנסט. בעתון היו מדורים פעם בשבוע ל"מזרח" בעריכת שורץ יהודה ופעם בשבוע ל-"ויצו" בעריכת רייטר לונקה. העתון ממשיך להופיע בישראל והיה לבטאון של דוברי הונגרית בארץ. בעזרת הוצאת הספרים "קדימה" הוציאו לאור ירחון בשם "האדמה". כחברי המערכת פעלו בהצלחה סופרים בעלי שם: ימבור פרנץ, חבר מערכת"על המשמר" לשעבר, ד"ר ישראל קסטנר, דנציג הלל כעת חבר מערכת "דבר" ומחבר הספר "בעית היהודים", סאבו אימרה מחבר ספרים רבים ומתרגם ידוע וסטפן בר-זילי, כיום חבר מערכת "אוי-קלט" ומחבר קובץ שירים "מרחוק". חברי המערכת "אוי-קלט" היו גם הסופרים הבולטים הצעירים המשו-רר הידוע גוש-חלב (גיסקאלאי) בן-עמי, איברי פטר, קוצר אילש, קלטי שנדור, פטא טיבור, גרו לאיוש, מאט פרנץ, סקלי בלה, האל-מאגי מריה, ד"ר סאני גיזה וד"ר קוהני מנהרט.

בהתאם לרוח היהדות הדתית הופיעו ספרים ופירושים ללמודי קודש, ספרים על עניני דת ופסקי הלכה, שרובם הודפסו בבית הדפוס

העברי של וויינשטיין את פרידמן בקולוז'בר, ביניהם ספר "אבוד-רהם" שהופיע בליסבון ב-1489 הודפס מחדש בעריכתו של הרב ארנריך בתוספת הערותיו. על "התפתחות התרבות העברית" כתב ר' יעקב קליין (הוניוד-קולוז'בר) ספר בעל ערך רב (1921), רושם מיוחד עשו בספרות תורנית ספרו של הרב הראשי הגאון הרב משה שמואל גלזנר "דור רביעי" והרעיש עולמות ספרו "הציונות ותופעותיה" לאור הדת" להבהרת דרכה של הציונות.

ד"ר איזלר מטיאש, רבה הראשי של הקהילה הנאולוגית בקולוז'-בר ופרופסור באוניברסיטה במקום, הצטיין בחקירתו את העבר ההיס-טורי של יהדות טרנסילבניה. עבודות המחקר של ד"ר איזלר הופיעו בהונגרית בשם "זכרונות ורשמים על היהודים בטרנסילבניה" (1906) והעבר של יהודי טרנסילבניה. פרי יצירותיו של ד"ר איזלר אשר כתב בעניני דת וצדקה נחשבים כפנינים של הספרות היהודית בהונ-גרית בטרנסילבניה.

בקולוז'בר, זו בעלת החיים הסואנים, העיר הפורחת של לפני מלחמת העולם הראשונה השתתפו יהודים בתרבות ובכלכלה בשעור גדול עד אין ערוך משאר ערים בהונגריה, היו כאן יהודים ורישומם ניכר לא רק בחיים הכלכליים והחברתיים אלא גם בתחומי הרוח, היו כאן יהודים נושאי דגל רעיון הקידמה מפיציו וגומליו. היו בעיר זו רבנים, ראשי ישיבות, פרופסורים, רופאים ופרקליטים מפורס-מים, סופרים יהודים ותלמידי חכמים, בתי-מסחר מכובדים, בתי - אבות, בעלי אחוזה, בעלי בתי-חרושת ידועים, בעלי טחנות קמח וחוכרי קרקעות מבני עמנו. ובמספר היו בעיר זו יהודים עניים הנאבקים עם דאגות יום-יום של החיים מדולדלים, בהולים ורדופי יום, יהודים ששמרו בדיקנות על אורח-חיים יהודי מסורתי, באדיקות יתירה.

ש-י

הקהילה הקונגרסאית

הקהילה הקונגרסאית נוסדה בשנת 1881 בית הכנסת המונו-מנטלי נבנה ע"י קומץ חבריה ב-1886. ההיסטוריון והבלשן הנודע ד"ר איזלר מטיאס שימש בה כרב ראשי עד ל-1930. אחרי מותו בא במקומו ד"ר וויינברגר משה.

חזנים מפורסמים היו לקהילה, ולדברג, רביץ בנימין וכו' בהשתוללותם של הסטודנטים ב-1927 נהרס בית הכנסת ובתוכו הריהוט היקר והוקם מחדש ע"י התלהבותם של חברי קהילה זו.

אחרי כניסת הגרמנים לקולוז'בר נסגר בית-הכנסת ושימש אחר כך כמחסן לחיילי ה- ס"ס . ב- אוקטובר 1944, עם נסיגת

הנאצים מהעיר פוצץ ובמסירותם של שארית הפליטה אחרי שחזרו לקולוז'בר ובעזרה הכספית של הג'וינט שוב נבנה על תלו.

לוחות הברית שבין שני המגדלים והלוח עם שמות המיסדים מעידים היום שפעם היתה כאן קהילה. - שרידי הקהילה החיים בארץ ואשר פעלו בהקמת בית הכנסת אחרי השואה הם: לדיסלאו אר-דוש (חיפה) וייס דורי (תל-אביב) ארנו וויינברגר (ת"א) שמואל ריגלר (נתניה) לבל יצחק (ירושלים) ד"ר אלכסנדר פודור (חולון) המורה נורברט פוקס (גבעת שמואל) משה נימן (פ"ת) שנדור הירש (ת"א) ומזכירה הכללי של הקהילה לקס סלבטור ושני בניו (באר שבע).

בית החולים היהודי

בית החולים היהודי נבנה ב-1927 במרכז העיר ע"י מר דוד טבסטיאן. ד"ר יוסף המבורג, משה רוז'ה ופרופ' ד"ר שטינר טיפלו בחלק הארגוני התעמולתי והרפואי. בבנות החולים עוד לא נפתחו כל המחלקות הדרושות ושנה שלאחריה פעלו כבר עם פתיחת האמבולטוריה 32 רופאים. בשנה הראשונה לקיומו קבלו בו טפול רפואי 1639 חו-לים ואח"כ מדי שנה בשנה מעל לשבעת אלפים איש. בית החולים פתח את שעריו ב-28 מיטות בלבד וב-1931 כתוצאה מהלחץ הגדול נתוספו עד ל-85 מיטות ונפתחו גם מחלקות חדשות לילדים, לשיניים, א-לקטרו-קרדיוגרף, דיאטרמיה, קנגרץ, פה ואוזן, עצבים, נשים ודרמטולוגיה.

ליד בית-החולים הוקם בית-כנסת מפואר, מלאכת הבניה בוצ-עה ע"י המהנדסים אלבאום את שטרסר.

המנהל הכללי היה ד"ר שטיינר והמנהל האדמיניסטרטיבי - המורה גאבל. מנהלי ורופאי המחלקות היו: ד"ר ביכלר, ד"ר המ-בורג, ד"ר הרשקוביץ, ד"ר לס, ד"ר נוסין, ד"ר קפל, ד"ר ורמש, ד"ר בוסקוביץ, ד"ר האס, ד"ר גולדגלנץ, ד"ר אלקש, ד"ר וואש, ד"ר פינקל, ד"ר יעקובי, ד"ר ניפלד, ד"ר סינגר, ד"ר פארטוש, ד"ר קיש, ד"ר פרקש, ד"ר אונגר, ד"ר בולהיימר, ד"ר ביינה וד"ר וולטר.

הקהילה הספרדית

ש. שבע-רצון, בני-ברק

בראשית המאה העשרים, לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה ואחרי-כן, הגרו יהודים רבים מהמחוז ומשאר חלקי הממלכה המאו-חדת של אוסטרו-הונגריה לקלאוזנבורג בירת טרנסילבניה והשתקעו בתוכה. היו גם מתי מספר "חסידים" שהתרכזו בעיר במשך הזמן ובתום המלחמה הגיע מספרם קרוב למאה משפחות.

החסידים ברובם המכריע לא היו שונים בלבושם מה"אשכנזים", חוץ מהרב שו"ב וכו׳ לא היה אף אחד שלבש שטריימל. היו אלה חסי-דים בנוסח הונגריה של הימים ההם, אשר סימן ההיכר בחיצוניותם היה: חתימת זקן - כובע בד שחור ובגדים בצבע כהה, בפנימיותם, היו רובם ככלם שומרי תורה ומדקדקין במצוות. התחשבו פחות באוי-רת הרחוב עם רוח הזמן ואפנת העונה, חלק מהם היו גם ת"ח יראי השם ואנשי מעשה - טיפוס לא רגיל בהחלט בטרנסילבניה - נסעו מדי פעם לרביים - בעיקר אל האדמורי"ם מנסוד ומסיגט - זצ"ל. פרנסתם היתה מבוססת להינות מיגיע-כפים, במלאכה, במסחר, בתעשיה ובשדותים, למרות שהיו רבים כאלה, שפרנסתם היתה מצויה להם בדוחק, אבל כ"א התאמץ ולא הצטרך לבריות. היו גם מספר עשירים בעלי רכוש ועבודה רבה, והן המה ראשי החבורה היושבים ראשונה וראשי המדברים.

"החסידים" שהתחילו להתפלל בנוסח "ספרד" לא הרגישו עצמם טוב עם ה"אשכנזים" שהתפללו בנוסח "אשכנז". גם בתוך הקהילה האורטודוקסית - אשר היתה הקהילה הגדולה של העיר - לא מצאו מנוח לנפשם, בהיות הנהלתה תחת השפעה של מתקדמים שקיימו בית ספר ע-ממי ללימודי חול - שהמנהל שלה היה גם יהודי ת"ת וי"ש בעל מדות נשגבות ר׳ בנימין בוקסבום הי"ד - ברם הקימו גם בית ספר תיכון בשם "תרבות" והחסידים ראו בזה סכנה מוחשית לחינוך הדור הצעיר. גם לא מצאו מרגוע רוחנית תחת הרבנות של הקהילה הגדולה שהרב אב"ד היה הרהגה"ג ר׳ משה שמואל גלזנר ז"ל בעמח"ס "דור רביעי". למרות העובדה שמספר ראשי החסידים היו תלמידיו, שהיה ציוני בעל הכרה.

החסידים התחילו לטפח פעילות התבדלות, והדבר הזה עורר תגובות נגד, ריב ומחלוקת בהשמצות הדדיות הדברים הגיעו עד כדי דין-תורה, סוף דבר יצא הפסק-דין, שבזכותם להפרד ולהקים קהי-לה נפרדת בשם "קהל עדת ספרד".

בשנת "עטרת" נבנה "בית המדרש ספרד". 72 חברים חתמו על תקנות היסוד וניגשו לסידור כל שאר צרכי קהילה עצמאית, הרה"ג הפוסק המצויין ר׳ אברהם משה שטיין ז"ל הי"ד היה מורה הוראה ודומ"ץ

הקהילה, הרה"ח ר' אהרון ורצברגר ז"ל הי"ד נתקבל לשו"ב. נוסדה גם ת"ת בזעיר ענפין ומקוה קצת במאוחר, הדברים שנשארו מאוחדים לשתי הקהילות היו, הח"ק ובית השחיטה. הקהילה החדשה קבלה מכסה מדמי השחיטה "גבללא", שהיתה בעצם ההכנסה העיקרית של קהילה בחו"ל - מקופת הקהילה הגדולה לפי הסכם שנחתם בין הצדדים. מקום השחיטה כאמור היתה ביחד בבנין אחד, וכאו"א שחט אצל האשנב וה-שוחט לפי בחירתו.

כעבור זמן מה, כשהרה"ג הרב משה ש. גלזנר עלה לעת זקנתו לא"י להשתקע, והוא וויתר על כס-הרבנות לטובת בנו הרה"ג ר' עקיבא ז"ל, התעוררו אנשי הקהילה האורטודוקסית לאחות את הקרע ולאחד את הקהילות. היתה בשעתה פנייה מצדם אל ה"בית דין" שישב בענין, התביעה הפעם היתה: היות שפסק הבי"ד בזכות הקהילה הנפ-רדת, היתה מבוססת על יסוד טענות ונימוקים שבחלקם קשורים באי-שיותו של הרב הזקן ז"ל, עכשיו נשתנה הדבר ע"י קבלת הרב הצעיר ז"ל (בעמח"ס "דור דורים"), אשר באישיותו אין כל קשר לטענות הללו, לכן בנפול היסוד אין מקום לבנין ותבעו שהבי"ד יבטל את הפסק ויחייב את ה"חסידים" לאיחוד לחזור לחיק האם, לקהילה הגדולה.

אמנם הפסבי"ד לא איחר לבוא, שאמנם-כן, נשתנו פני הענינים בחלקם, אולם מאחרי שכבר יצא פסק בי"ד וגם כבר נעשה מעשה על סמך הפסק והקהילה החדשה כבר נוסדה בהיתר לכתחילה, בכך אין לאלץ ולהכריח אותם למיזוג ולוותר על עצמאותם בניגוד לרצונם.

אחרי עבור מספר שנים, בהשפעתו האישית של הגה"צ האדמו"ר מנסוד זצ"ל - נתקבל הרה"ג ר' יקותיאל יהודה הלברשטם (כעת האד-מו"ר מקלאוזנבורג, בנתניה), לרב אב"ד הקהילה הספרדית, אשר במלוא מרץ התחיל לנהוג נשיאותו ברמה. יסד ישיבה גדולה "תלמוד תורה כללי" מורחב, הרביץ תורה וחסידות ותרם לביסוס והתפתחות הקהי-לה גם בשטח החומרי, בהגדלת הכנסת הקהילה.

הגויים בכלל והערכאות בפרט מלאו תפקיד נכבד בתוך הקלחת של המחלוקת, שמחו לאיד ושחקו בכפליים, להיות המכריע במריבה ובמלחמת אחים, להנות משוחד מלא חפניים משני הצדדים גם יחד. כי פעם עלה בידי צד האחד ופעם הצליח צד השני לרכוש את "לב" השלטונות להכיר בצדקתו - כמובן, בכסף-מלא ובאמצעי שכנוע דומים - ולפי שיטת המכרז... הגויים הטובים לא השיבו פנים ריקם ולא סירבו לקחת מצד זה ומצד זה, וכך זה חזר חלילה זמן ממושך, עד שנשקטו הרוחות והשלום אם גם קטוע, - שב על כנו. הקהילות כאו"א התקדמו בפתרון הבעיות ובהתפתחות חיי הקהילה בשטחים קונסטרוק-טיביים, עדי הגיע הצורר והחריב את כל היקום של היהדות.

לפני גמר מלחמת העולם השניה באבדן תפארת יהדות אירופה ועל סף מפלת היטלר יש"ו והתמוטטות גרורותיו, כשההונגרים הצטיי- נו באכזריותם ובשנאתם לישראל - אולי יותר מכל אומה ולשון - ובמשך כחודש ימים הצליחו לעשות ולבצע מה ששונאי ישראל אחרים יכלו להגשים רק במשך כמה שנים, יהודים התמימים והישרים כאחד, נסחבו לגיטו ומשם כעבור כמה ימים למשרפות אושויץ, בחודש סיון תש"ד, נשמדו המוני בית ישראל ונחרבו גם יחד כל קהילות קלאו- זנבורג, חבריה ומנהיגיה הי"ד.

בשנת שר"ת נוצרה העדה הספרדית עם 72 חבריה בעת הווסדה, היו אלה המיסדים ראשי וטובי הקהילה, אשר נשארו זמן ממושך - וברובם במשך כל 25 שנות קיום הקהילה - כמנהלי וטובי הקהילה:

ר' חיים ארנסטר ז"ל הי"ד	ר' חיים אלעזר ויס ז"ל הי"ד
ר' נתן בומהפט " "	ר' אליעזר לזר " "
ר' נפתלי בירמן " "	ר' שמואל מרמורשטין " "
ר' יהושע בכוס " "	ר' ליבלע פינגולד " "
ר' נחום ב. ברודי" "	ר' מנחם פרידמן " "
ר' אפרים הלמן " "	ר' שלמה ש.פרידמן " "
ר' אלימלך הלמן יחי'	ר' אברהם פרלמוטר " "
(כעת בפ"ת)	ר' חיים רוזנוסר " "
ר' משה הרשקוביץ ז"ל הי"ד	ר' משה צבי רוזמן " "
ר' מיכאל הרשקוביץ "	

- . - . - . -

בתום המלחמה ואחרי השואה, חזרו לקלאוזנבורג מעט מזער הניצולים. רוח אחוה שרה בין הנשארים בחמלת ה'

אולם, תחת השלטון הקומוניסטי הקיים לא היה כל מקום לחיי הקהילות. עסקנים ספורים השתדלו במיטב יכלתם לשקם את חיי הקהילה ולשחזר מוסדותיה ועלה בידם לבנות הקהילה ההרוסה, ולהעמיד על תילם את בתי הכנסת כבתחילה, שאר מוסדותיה, בי- ניהם, את "בית החולים העברי" בקלאוזנבורג כבראשונה. הכל במא- מצים ובכספי ה"ג'וינט" עד שכל העוגדים בצרכי צבור הכירו סוף סוף כי לשוא עמלם, ואין עוד מקום לחיים יהודיים בלקאוזנבורג. גל הבריחה נתגבר במיוחד בהקמת מדינת ישראל וכבר בשנת תש"י נשארה בקלאוזנבורג - כמו שאר קהילות ישראל שם בגולה - כמצולה שאין בה דגים.

ואלה הרבנים אשר שימשו כאב"ד קלאוזנבורג אחרי המלחמה:

הרה"ג ר' אברהם שלמה כ"ץ שליט"א (כעת בבני ברק)

הרה"ג ר' נחמן כהנא שליט"א (כעת בבני ברק)
" " אברהם ב. רוזנברג " " אב"ד גמזו
" " אברהם שנפלד נפטר " " ע"י ירושלים.

ואלו העסקנים שנהלו את הקהילה ברוח האורטוקודסית אחרי המלחמה:

ר' שמחה בונם ארנסטר נ"י כעת בבני ברק
ר' זכרי מ.ביקסנשפנר " " במונטריאל
ר' ישראל גלזר " " בחיפה
ר' יחזקאל גוטהרר " " בארה"ב
ר' ירמיה טסלר " " בירושלים
ר' ב. זאב לב " " בירושלים
ר' לב " " בחיפה
ר' שלמה ז. פילסף " " ברמת-גן.

עד עזבם את העיר וארצות הדמים, ועלו - ברובם - לארצה"ק.

ה י ש י ב ו ת

למעשה - היתה יהדות טרנסילבניה לשבט בפני עצמו רק בתקו-פה הרומנית אותן עשרים השנים מ-1918 עד 1938 היו להם שנות הזוהר והפריחה בכל שטחי הפעילות היצירה הלאומית והתורנית. קודם לכן היו שולחים את הבנים לישיבות פרסבורג, גאלאנטה והוסט ושאר המקומות שב"חבל העליון" שבהונגריה ולהם עצמם היתה רק ישי-בה אחת שיצאו לו מוניטין, זו ישיבתו של רב"יהודה גרינוולד בסאטמאר ואילו עתה קמו מרכזי תורה ויראה חשובים בתוך עריהם ומהם יצאו אלפי תלמידי-חכמים, שהפריחו שממות הקהילות, ישיבות כאלו היו קארולי, סאטמר, טאשנד, האלמין סקלי - היד , שימלוי, מרגרטן, הוניאד, סיגט, קולוז'בר, נאדי באניה וטרגו-מורש - אם להזכיר רק את החשובות שבהן.

תהליך זה התחיל אחרי שנפוצו תלמידי ה"חתם סופר" בכל רחבי המדינה והפיצו מעינותם חוצה והקימו תלמידים ותלמידי תלמידים שהלכו וכבשו עיר אחר עיר ובשליש הראשון של מאה זו הגיע תהליך זה למלוא היקפו.

הערים האלו היו בתי-יוצר לנפש האומה, שבטבור חייהן הי-הודיים היה בית-המדרש והישיבה - הם הציר שעליו סובבו גלגלי כל גילוי חיצוני ופנימי.

-.-

הגישה החינוכית והשיטה הלמודית לרבה של הקהילה האור-טודוקסית בקולוז'בר הרב עקיבא גלזנר היתה בהתאם לנהוג בישיבות אשכנז. כאן היו שמים את הדגש על למוד שיטתי בלי פלפול וחסידות קיצונית, אלא למוד תורה לשמה. בישיבה הזאת,וכן גם בישיבתו של הרב פרץ שטרוהלי ז"ל היו שומעים במשך כל היממה קולות של תורה בוקעים ויוצאים ממנה.

יש לציין, כי מנהלי הישיבות הצליחו להרחיק את תלמידי מוסדות תורה אלה מהשפעות זרות,לא יכלו למנוע מהם את חדירתה של הרעיון הלאומי את השאיפה לשיבת ציון הלכה למעשה. תלמידיו של ר' פרץ התארגנו בקבוצה נפרדת "בצעירי המזרחי" בשם "יבנה" וכהכנה לעלייתם ארצה גם למדו מקצוע בביה החרושת לסריגה "טרי-קוטז" של הג'וינט ברחוב פריז. ראשי קבוצה זו היו גלזר מנחם ויהודה שוורץ.

בישיבתו של הרב יקותיאל הלברשטם רבה של הקהילה הספרדית

בקולוז'בר תפס מקום נכבד למוד המוסר, שלא יתפתו לתענוגות העו-
לם החילוני. כשרונו הגדול של הרב בניתוח סוגיות התלמוד, חריפותו
אהבתו ומסירותו לתורה ולמצוות, חידושיו ופירושיו המרתקים פר-
סמו את שמו בקהילות ונמשכו לישיבתו. גם תלמידיו הלכו בעקבותיו
והפגינו את קיום המצוות ואת היותם תלמידי ישיבה בצורה חיצונית
ופנימית, חישול האופי ויכולת העמידה בנסיון הלמוד או תפילה
היו מלווים בהתלהבות פנימית וחיצונית גם יחד, הדרכים לבצוע
תיקון המידות היתה בקורת עצמית ותיקון המעשים.

כמו בישיבה הנ"ל, כך גם בישיבה החסידית השניה של ר'דוד
הרפנס ז"ל יכולת למצוא בחורים כפופי קומה, ראשים מורדים, גו-
פות שבורים ונשמות שלמות, בני הישיבות רכונים על הסטנדרים
"העמודים" אשר היו מעמיקים מתוך ניגון חרישי בסוגיות גמרא
ונגוני געגועים וחלומות לימים טובים יותר, חלומות לגאולה,
לפדות, - לשיבת ציון.

הברית העברית הלאומית והמפלגה היהודית

קריעתה של טרנסילבניה מעל גוף הונגריה בתום מלחמת העולם
הראשונה והעמדתה תחת שלטון רומני יצרה את הברירה ההיסטורית,
שאי אפשר היה להתעלם ממנה, יהודיה לא יכלו עוד להיות הונגרים,
כי הרי זה כמו בגידה בשלטון הרומני ולההפך לרומנים בין לילה
אי-אפשר - גם גאותם היתה נפגמת. ממילא הפכו למעוט לאומי יהודי
לגוף לאומי בפני עצמו של הסתדרות הציונית תחת השם:"הברית
הלאומית של יהודי טרנסילבניה", כי נותני השם והטון ביהדות זו
מיד אחרי בא השלטון הרומני היו הציונים והם הבחינו בתמורה שח-
לה והסיקו מסקנה נכונה. "הברית העברית הלאומית בטרנסילבניה"
נוסדה בשנת 1918 והתקשרה להסתדרות הציונית העולמית ב-1920,
כשהחלה ביתר עוז ובהצלחה להפיץ את הרעיון הציוני, המיוחד שב-
ארגון זה של יהודי טרנסילבניה היה לא רק שארגן בתוכו את כל
הארגונים הציוניים אלא היו גם כפופים למרותו המוחלטת, דבר שלא
היה קיים בארגונים הציוניים בכל העולם. כפועל יוצא - היתה
בעיר מסוף מלחמת העולם הראשונה תנועה ציונית רבת חשיבות ומעש
על כל גוניה של התנועה וכל המתלווה אליה בצורות-גלוי שונות.
הגורם החשוב בכך היה רבי משה שמואל גלזנר אשר הניף את דגל
הלאומי במדינה, בעקבות מסעו מעיר לעיר קמה תנועה עממית חזקה,
למרות מתנגדיו רבני קרולי, סיגט ושומלוי שמיררו את חייו ועשו
הכל כדי להכשילו, בהגיעו פעם לקרולי - ברידתו מקרון הרכבת הק-
בילו את פניו חסידי הרב בהשלכת ביצים מסריחות, אבל כל זה לא

הוריד מהתלהבותו למען רעיון ציוני. הוא משך אליו את תלמי-דיהם של הרבנים המתנגדים לו ומנע מהם מלפשוט מעל עצמם צורת יהודי וללכת אחרי פתויי תורות כפירה ששבו שביין מבין פשוטי העם ובנים מבתי-אבות שאורח חיים דתי נשתמר בהם, אשר נפלו לתוך רשתם של הקומוניסטים והתמסרו בכל לבם ונפשם לפעולות מסוכנות אלו, בלי לשים לב לרדיפות הרשויות והשלטונות. באם היו מקרים שאותם בני-נוער עלו לראש מגדל-המים שבחצר הקהלה והניפו עליו דגל אדום, כבשורה לנוער היהודי, עלו אחריהם נערים תלמידי-ישיבות לשעבר, הנוהים אחרי הרב גלזנר והניפו את הדגל הלאומי העברי.

שותפו הנאמן של הרב גלזנר - בעבודה הלאומית - היה ד"ר חיים ויסבורג, יוצרה ומנהיגה של ההסתדרות הציונית בטרנסילבניה, אשר עשה רבות למען הרעיון הציוני והקמת ה-ארגונים והמוסדות השייכים לכך, מלבד המשרד הארץ ישראלי והמשתדים לקרנות הלאומיים - ארגון ליסוד בתי"ס עבריים "תרבות", ביניהם את התיכון העברי בקולוזבר, את תנועת הצו-פים "השומר", ארגון ספורט "הגבור", "הזמיר" להפצת השירה העברית וכו׳ וכו׳.

עוזריו הראשיים של ד"ר ויסבורג - מבני קולוזבר - היו חברי מערכת "אויקלט" בקולוזבר העתונאים ד"ר מרטון, ימבור, מבין אישים אחרים בעיר הרב אליהו קלין אינג׳ נוסין ושורץ מיקשה ועוד עוזרים רבים מערים אחרות.

בהתחלה לא הצטרפו היהודים לאף מפלגה פוליטית, פרט למפלגה הסוציאליסטית, אחרי שנוסדה "המפלגה ההונגרית" נרשמו בה מספר ניכר של יהודים והצביעו בעת הבחירות על נציגיהם, בבחירות בשנת 1927 היו קבוצות שכרתו ברית עם הליברלים ואחרות עם מפלגת האכרים והיו מועמדים משלהם. מהם גם נבחרו לפרלמנט ובחלקם השתתפו גם במועצות העירוניות.

אחרי התלכדות לאומית-יהודית נוסדה "המפלגה היהודית" בבחירות נבחרו נציגיהן לפרלמנט הרומני ד"ר יוסף פישר, ד"ר טאודור פישר, ד"ר ארנסט מרטון וד"ר מאיר אבנר - אשר שמרו באומץ ובעוז-רוח על האינטרסים של המעוט-היהודי והגיעו להשיגים ניכרים אחרי מאבקים. בפרלמנט הרומני פעל גם כנציג היהודי - ד"ר מיכאל לאנדוי מקישינוב, המשמש כיום המנהל הראשי של מפעל הפיס בארץ ועו"ד מקס דימנט.

תנועת "תורה ועבודה" ו"בני עקיבא"

תנועת "תורה ועבודה" ו"בני עקיבא" הקיפה חלק ניכר של הנוער - הדתי בעיר. אין זה מקרה שעריסתה של תנועה זו היתה באופן טבעי בקלויזנבורג בעירו של הרב משה גלזנר.

מחוץ לרבה הראשי של העיר היו לתנועה זו מנהיגים ואישים בולטים אחרים. הרב אליהו קליין שהיה מנהיגה הרוחני, מאמריו על התנועה נתפרסמו כבר ב-1919 ומימי חלדו כבן-ישיבת פרסבורג לחם מלחמת תנועה זו על כל במה שנזדמנה לו עד עלייתו ארצה והצטרפותו לחבר הרבנים בחיפה. לידו פעלו העו"ד ד"ר יצחק גלזנר, אשר שימש אחרי בואו ארצה כיועץ המשפטי במשרד הדתות בירושלים עד יום מותו לפני שנתיים ואחרים מטובי היהדות הדתית בעיר.

הצטיינו בפעילותם המבורכת בני הנוער הדתי "צעירי מזרחי" ע"י קיום "חוה חקלאית" על יד העיר עבור החלוצים שקבלו בה הכשרתם לעליה אשר המריץ והעסיק את מיטב הצעירים. נוסף לכך אירגנו פעולות תרבות מוצלחות ביותר, בראש הארגון עמדו משה וייס, האחים אולמן, ישראל גלזנר, שלמה זמרוני, דוב סגל, משה שלמה ויס ויעקב ניימן. אחרי עליתם ארצה עברה ההנהלה לידי: יהודה שורץ, מנחם גלזנר, זאב זמרוני, משה וינברגר, אילש לב, משה יעקב כהן, זאב רוז, אברהם דוד, יהודה רוזנברג ועוד.

לפני השואה היו מאורגנים ב"הפועל הדתי" בעלי-מלאכה דתיים אשר עשו רבות להכשרתם ולעלייתם ארצה ע"י עבודה ענפה לטובת הקרנות הלאומיים ולמוד עברית. גם ההנהלה הארצית של בני עקיבא פעלה בקולוזבר בהנהלתם של לווינגר, וואהל זאב, זאב לב וזאב פרידמן.

עם כניסתו לעבודה של ר' שמעון ווינשטין כמזכיר הכללי של הקהלה - אחרי השואה - חודשה הפעילות הארגונית בהתלהבותם הגדולה של בני משפחתו, ליד החברים הותיקים שחזרו במספר מצומ-צם הצטרפו גם כוחות חדשים, רוזנצויג, ישעיהו רוט, כעת מנהל בנק הפוהמ"ז בחיפה, עד עלייתם ארצה. רובם התאקלמו בארץ.

ש.

פרץ גולדשטין ז"ל

אביו של פרץ הופיע בדירתי בקולוזבר כשעל פניו החיוך והכאב בערבוביה, מוציא בחרדת-קודש מתיק המכתבים שבידו את דברי הדפוס שקבל זה עתה מהמוסדות הלאומיים בארץ ובהם תיאור מלא על מעשה הגבורה של פרץ ז"ל, להנצחת זכרו הקדוש מצורפים בולים שהוצאו עם דיוקנו.

כשנפגשו מבטינו הרגשנו גאוה, האב היה גאה על בנו ואני כמורה על תלמידו, הופיע לנגד עיני-רוחי פרץ, תלמיד התיכון העברי בעל הדמיון הלוהט והשכל הצלול, בעל עין החדה ולב-מבין וחם, אשר לא ידע ליאות בלבו, בנשמתו יקדה אש הקודש. הערכתי היתה, שצעיר המחונן בכשרונות אלה יכול להיהפך לסמל של הקרבה חלוצית, החותר ושואף להרמת קרן העם בארצו ומסוגל בקלות להקריב את כל היקר לו, את חייו על מזבח האומה.

פרץ התנדב לצאת כצנחן לחו"ל ביחידה בריטית ביחד עם חנה סנש וחביבה רייק, כדי לארגן את מפעל ההתנגדות בקרב שרידי היהדות בהונגריה, לעודד את רוחם ולהושיט עזרה לנצרכים,למרבה הפתעת ההורים - נפגש אתם בבודפשט, אבל גם פרץ נתפס והוצא להורג.

הנני עומד דום ומרכין את ראשי בפני תלמידי הגבור הנפלא !

פרץ גולדשטין ז"ל הי"ד !

ש-י

הטרגדיה של יהודי טרנסילבניה/

ד"ר משה ווינברגר - כרמלי

הופיע בהוצאת "יד ושם" - 1964, חוברת מס´15

בטרנסילבניה היו הרבה כובשים במשך ההיסטוריה שלה, אבל המאורעות שהיו מ-1918-1940 היו גורליים ליהודים באיזור הזה. בשנת 1918, שבה נגמרה מלחמת העולם הראשונה, היתה התחלת תקו-פה חדשה בתולדות יהודי טרנסילבניה, שהתיישבה באיזור של טרנסילבניה במאה ה-16. באותה שנה של 1918 הכריזו היהודים על לאומיותם היהודית, בהתאם לכך ניסו לפתח את קיומם תחת השלטון הרומני, השלטונות הרומניים בגלל שנאתם להונגרים קבלו בברכה את הארגון הלאומי של היהודים.

החלטת ועידת וינה - 30 באוגוסט 1940

הדרישות לשטח שנעשו ע"י רוסיה הסוביטית לגבי רומניה ב-1940 היו חלק מההתפשטות שלהם באירופה המזרחית, רוסיה רצתה שהשטח הרומני של בסרביה ובוקובינה הצפונית יעבור אליה. קארול השני מלך רומניה קבל את האולטימטום של סטאלין, אבל גם בולגריה והונגריה דרשו שטחים מרומניה בהתאם לחוזה השלום, בסוף מלחמת העולם הראשונה. הם כללו בדרישותיהם את טרנסילבניה שהיתה סלע מחלוקת הרבה שנים בין הונגריה לרומניה. לאחר ועידת וינה - חולקה טרנסילבניה והחלקים הצפוניים עם שנים וחצי מיליוני תושבים הועברו להונגריה. בשטח ההונגרי קרוב לגבול החדש היו הערים קולוזבר, גרוים-ווארדין ומארוש-ואשארהלי. אחרי ועידת וינה ירד המלך קארול מכס המלכות ואחריו בא אנטונסקו. התוצאה היתה העברת מאה וחמשים אלף יהודים לשלטון הונגרי.

תחת שלטון הונגרי /1940-44

ההונגרים הבהירו ליהודים שעבורם הליברליזציה של צפון טרנסילבניה משמעותה שעבוד מוחלט, כדי להדגיש זאת תלו בפומבי יהודי ורומני בגלל רגול לטובת רומניה. בסוף 1940 הועמדה האזרחות של היהודים בספק ונדרשו להוכיח שקבלו אותה לפני 1921 או שאבותיהם גרו בהונגריה לפני 1851.

בלילה אחת ב-1941 גורשו מאות משפחות יהודיות כזרים מטרנסילבניה הצפונית לקאמנץ-פודולק ושם נרצחו. החוקה האנטי-יהודית בהונגריה הועברה לצפון טרנסילבניה והעסקים היהודים הולאמו או שהבעלים הוכרחו להעסיק הונגרים שאחר כך קבלו את העסק כשלהם. אלפי משפחות אבדו רכושם ופרנסתם, יהודים במשרות צבוריות וממשלתיות פוטרו. תלמידים יהודיים לא נתקבלו לבתי

ספר תיכוניים חדשים , גם בערים אחרות.

יהודי טרנסילבניה היו מדוכאים, היהודים נדרשו לפתוח חנויותיהם בשבתות ובחגים ורק אחרי מאמצים מרובים בוטלה הגזרה. השלטונות אסרו פעילות תרבותית יהודית. בהתאם לחוק עבודת-הכפיה גויסו עשרים אלף יהודים מגיל 18 עד 40 והועברו לחזית הרוסית-גרמנית ורק חלק קטן נשאר בשטח הונגרי. שם הם בנו ביצורים ושדות-תעופה.

הקהלות היהודיות בטרנסילבניה אורגנו בשתי פדרציות, אחת אורטודוקסית ואחת ניאולוגית עם משרדים מרכזיים בקלאו-זנבורג. שני הארגונים התאחדו ביחסיהם לשלטונות כדי להגן על הקהלות והמוסדות בטרנסילבניה.

<u>בתי כנסת</u>: בנוסף לשתי הקהלות הגדולות עם בתי הכנסת המרכזיים שלהם היו כעשרים בתי כנסת קטנים, לשתי הקהלות הגדולות היו "חברא קדישא", שבנוסף לתפקידם המסורתי של קבורת המתים עסקו בפעילות חברתית וסוציאלית. "הארגון של הנשים היהודיות" הקים מועדון לילדים נצרכים וגם בית לנשים זקנות. "בית זקנים" היה בבנין "פועלי צדק". "המרפא לנפש" סיפק אוכל כשר ליהודים השוכנים בבתי חולים לא-יהודיים ב-1921.

<u>מוסדות תורה וחנוך</u>: כל אחת מהקהלות הגדולות החזיקה בי"ס יסודי, התיכוניים היו משותפים לשתי הקהלות - ל"תלמוד-תורה" של הקהלה האורטודוקסית היו מאות תלמידים. חברות "מחזיקי תורה" "וסיני" ארגנו שעורים ללמודי-קודש בקרב המבוגרים והנוער. ב-1934 נוסדה ישיבה ע"ש "חתם סופר".

<u>ארגונים תרבותיים וספורטיביים</u>: בקלויזנבורג היתה התזמורת הפילהרמונית של גולדמרק ,בהנהלתו של בוסקוביץ שהתפרסם כמלחין ידוע בארץ - הניח יסודות לבנין "בית תרבות" והיה פעיל הארגון לספורט "הגבור".

<u>ארגוני צדקה</u>: ב-1940 לפני השלטון ההונגרי הקימו שתי הקהלות מחלקה סוציאלית שתפקידה היה לפתור בעיות חברתיות של היהו-דים. ב-1922 נוסד בית חולים יהודי והרופאים היהודיים הת-ארגנו בארגון "פאול ארליך".

<u>הבנק הקואופרטיבי היהודי</u>: פעל בעזרת הג'וינט האמריקאי ונוסד גם "בית יתומים" שנתן חנוך מקצועי והכין צעירים לעלות לארץ ישראל.

<u>ארגונים ציוניים ואחרים</u>: הארגון הציוני הלאומי התחיל לפעול ב-20 לנובמבר 1918. הוא יסד בתי ספר תיכוניים והוציא לאור

את ה"אוי-קלט". "קרן-קיימת" ו"קרן היסוד", "ויצו" פתחו משרדים בקולוזבר, גם "בני-ברית" נוסד והוציאו את הירחון "בני ברית". ארגנו ועדה לעזרת סטודנטים יהודים בטרנסילבניה, שנתן עזרה כספית לסטודנטים היהודים, עתון עברי מקומי יצא בעיר והופץ בכל הסביבה, ערכו גם ירחון יהודי קהלתי. המבנה נהרס בשנת 1940 כאשר האדמירל מיקלוש הורטי השליט ההונגרי נכנס לקולוזבר בראש חילותיו.

הקהילות ניסו לפתור את הבעיה שנוצרה כתוצאה מהמדיניות האנטי-יהודית של השלטונות ההונגרים, מאות משפחות בכל עיר אבדו את מקורות פרנסתם, התלוים באלה שנשלחו למחנות העבודה נשארו ללא תמיכה, פליטים המשיכו להגיע מן הארצות הכבושות ע"י הנאצים וממחוזות שונים של טרנסילבניה. העזרה הסוציאלית שהתארגנה ב-1939 ע"י שתי הקהלות הגדולות בקלויזנבורג הרחיבה את פעולותיה שכללו עכשיו אלפי משפחות נצרכות. המנהלים של ארגון העזרה של צפון טרנסילבניה נפגשו ב-דעש ב-1940, כדי לתאם את פעולותיהם לתחום יותר רחב ופעלו בקרב כל יהודי הונ-גריה ובעיקר בבודפשט.

<u>עזרה לפליטים</u>: הבעיה העיקרית של יהודי קלויזנבורג איך לעזור לאלה שהצליחו לברוח מהארצות הכבושות ע"י הנאצים. הפליטים הראשונים הופיעו ב-1936 אך ב-1940 הורע המצב כשסיפחו את צפון טרנסילבניה להונגריה, כי הרומנים היו גמישים ביחסם לפליטים בהתאם למדיניותם הכללית, אפילו ההגירה לישראל נמשכה מנמלים רומניים למרות מחאות גרמניות. ב-1939 לפי יוזמת המחבר הוקמה ועדה לעזרה לפליטים בסיוע שתי פדרציות של הקהלות. ועדה זו פירסמה באוי-קלט קריאה לא רק לעזור בכסף לפליטים ובעזרה להגיע לא"י, אלא גם לשים-לב לסכנות האורבות ליהודי טרנסילבניה. באופן כללי, הפקידים הרומניים עזרו בהצלת הפלי-טים. הם איפשרו לבקר את הפליטים שנכלאו בבתי-הסוהר ואח"כ נלקחו בקבוצות לנמלים הרומניים. כשההונגרים נכנסו לטרנסיל-בניה-הצפונית בספטמבר 1940 הוכרחה הועדה לאמץ שיטות פעולה אחרות, אבל המשיכה בעבודתה. ההונגרים שלא כמו הרומנים לא היו סובלניים, קודם הועד הסוציאלי ואח"כ ועדת ההצלה נטלו על עצמם לדאוג לפליטים, אפילו מ-ורשה המופצצת הגיעו פליטים. את הצעירים שבהם אפשר היה להבריח לרומניה בדרך קשה, דרך הרי פלעקי-טט"א, דרך שניה היתה בסיועם של יהודי אראד ובלינ׳ש.

<u>הנאצים נכנסים לצפון טרנסילבניה / 27 מרץ 1944</u>

מבצע "מרגרט 1" היה שם הצופן שהיטלר נתן לכיבוש הונגריה. ממשלה הונגרית חדשה הוקמה בראשות סטויא דאמה, שהיה לפני כן ציר הונגריה בגרמניה, מיד אחרי כיבוש הנאצים נאסרו

יהודים עשירים ומדינאים דמוקרטיים, יהודים נתפסו בתחנות
הרכבת ונכלאו, אולם קולוזבר היתה אופטימית שהנאצים לא יכנסו
לטרנסילבניה גופא, אך כל זה היה פרי חוסר-האמונה שגם יהודי
טרנסילבניה יאלצו לשתות את כוס-התרעלה עד תומה. ב-27 במרץ,
הגסטפו נכנס לעיר והתחיל בפעולותיו. חברי נשיאות של הקהלות
היהודיות נאסרו בנוסף ל-150 משפחות יהודיות עשירות,הגרמניים
המקומיים שמשו להם כמדריכים לבתי היהודים. קולונל סנט-
איבאני ראש הריגול הנגדי ההונגרי , הזמינני אליו ודרש,
שהיהודים ימסרו את כל רכושם לא לנאצים אלא לשלטונות ההונג-
ריים, באמרו שזה רכוש הונגרי. ביום לאחר מכן התאספה קבוצת
יהודים בבית החולים היהודי, כדי לדון במצב.הוחלט - להקים
קרן לפני שהגרמנים יטלו את כל הרכוש ולבקש מהקומיסר ה -
הונגרי של מחוז קולוזבר לשחרר את היהודים שנאסרו ע"י
הגסטאפו. במשרדו של הקצין ההונגרי שבקרתי מדי יום פגשתי
קבוצת מנהיגים פוליטיים הונגריים שאף הם לא יכלו להשיב
לשאלות שהצגתי בפניהם. הם הבטיחו לנסות לשחרר את היהודים
ע"י קשריהם האישיים.
נפגשתי עם הקונסול השוייצי ובקשתי עזרתו. לאחר כניסת הגסטאפו
לצפון טרנסילבניה נותק הקשר הטלפוני בין בודפשט וערי השדה,
ולא יכולנו לחדשו על אף המאמצים.

<u>היודנראט (מועצת היהודים) של קולוזבר</u> - אחרי מספר ימים
ד"ר יוסף פישר שוחרר וניתנה לו הוראה ע"י הגסטאפו להקים
מועצת יהודים-יודנראט. חבריה היו: הרב עקיבא גלזנר,
ד"ר משה פניכל, המהנדס יוליוס קליין,ד"ר מרטון, זיגמונד לב
נשיא הקהלה האורטודוקסית וכותב שורות אלה. ד"ר פישר עם יו"ר
אחרים של היודנראט בהונגריה נקרא לבודפשט ביזמת אייכמן,
כשחזר הכריז שעלינו להמשיך ולחיות כרגיל, אולם הנאצים
הוסיפו דבר מאוד"בלתי רגיל", - הם דרשו שנספק מאות יהודים
בכל יום לעבודה, הפכו את בית הכנסת הגדול האורטודוקסי
ברחוב פרים למוסך ועלינו היה לספק להם סחורות, במיוחד מוצרי
עור וטקסטיל שהולאמו ע"י ההונגרים לפני כן והיו קשים להשגה.
יו"ר היודנארט היה צריך להתיצב מדי-יום אצל מפקד הגסטאפו
לקבלת הוראות ונאסר עליו לקיים כל קשר עם ההונגרים. כל יהודי
טרנסילבניה מעל גיל 6 חויבו לשאת "מגן דוד"(טלאי) צהוב על
חזיהם, ברחוב עצרו את היהודים בלשים הונגריים לראות אם האות
נתפר היטב לבגד, במקרה ולא,היה הקנס אלף פנגו, קניות היה
אפשר לערוך רק שעה אחת ביום, כאשר השוק היה כבר כמעט ריק.
מודעות שנתלו על הקירות בחתימת מפקד המשטרה בהונגריה דרשו
מהיהודים למסור דו"חות מפורטים על רכושם, נאסר להחזיק יותר
מ-1500 פנגו לגולגולת בכל משפחה. ליהודים נאסר להחזיק ברשותם

תכשיטי זהב או כסף, מלבד טבעות נישואין, גם מקלטי הרדיו הוחרמו, כדי למנוע מהיהודים לקבל אינפורמציה מהעולם החיצוני, העתונות ההונגרית המשיכה בנוסח האנטי-שמי שלה כדוגמת הנאצים, הקשר בין היודנראט לקהלה היהודית נשמר דרך נציגי- מחוזות שהעיר חולקה ל-40 מחוזות. לכל מחוז היה נציג יהודי שהעביר את הוראות היודנראט ליהודי המחוז. מצב הרוח של הצבור היהודי היה משתנה מדי-יום מאופטימיות לפסימיות, אולם אפילו ברגעים הקשים ביותר אף אחד לא חשב על השמדה המונית.

<u>תוכניות הצלה</u> - באותו זמן נידון רעיון ע"י היודנראט לשלוח שלושה יהודים שהיו להם קשרים עם רומנים ויהודים מעבר לגבול, כדי להגדיל את נקודות המעבר. השלשה שנבחרו באפריל -1944 היו: ד"ר ארנסט מרטון, חבר הפרלמנט הרומני ועורך "אוי-קלט", ינו לסלו - תעשיין מקולוזבר והמחבר, נציגים אלה נתבקשו למצא נקודת מעבר נוספות ואפשרות לפליטים להמשיך דרכם באמצעות עליה ב'. אחרי 10 ימים בוטלה התכנית, כי היא מסכנת את חיי חברי היודנראט ויהודים אחרים, אם יגלו את העלמם של השלשה.

<u>יסוד הגיטו</u> - המקור לשמועות על יצירת גיטו היתה העתונות ההונגרית. היודנראט החליט להלחם בהצעה, אך בו בזמן לעשות את כל המאמצים, כדי שיהיו תנאים מינמליים בגיטו, אם אמנם יוקם. תזכירים נכתבו אל ראש העיר לא להקים את הגיטו לא רק מטעמים הומניטריים אלא גם סניטריים. הריכוז של אלפי אנשים בתנאים לא היגיניים יכול להזיק לעיר כולה, אני הייתי צריך לגייס עזרת המנהיגים הרוחניים של הכנסיות בעיר, שיפנו במאורגן אל ראש העיר ומועצת העיר לדחות את הדיון בהקמת הגיטו, לסלוי אנדרי "איכמן ההונגרי" פקד אישית על ריכוז היהודים בגיטאות בכל חלקי הונגריה ונתן הוראות ליסוד הגיטו בקולוזבר לא רחוק מתחנת הרכבת. יחידות ז'נדרמריה מאומנות בצורות עינוי שונות הובאו לפקד על בצוע התכנית, ויסליצני - בקר גם הוא בעיר, וחברי היודנראט הוחלפו. ד"ר פישר-יו"ר, ארנסט מרטון, זיגמונד לב, פאול קלין וד"ר וייס כמזכיר הראשי. הרבנים הוצאו מהרשימה בנימוק שהגרמנים לא אוהבים לדון עם רבנים. דרך נציגי המחוזות, היודנראט הודיע ליהודים על הקמת הגיטו ויעצו להם להצטייד בכל מה שנחוץ, אבל היהודים לא התיחסו לדיווחים ברצינות הראויה, רק הפליטים הצעירים שהמשיכו להגיע מפולניה עזבו את הונגריה במהירות בעזרת "ועד ההצלה" של קולוזבר. היהודים בטרנסילבניה ובקולוזבר סרבו לזוז אפילו אלה שניסו כבר בעבודות כפיה והיו עדים לסבל ועינויים של היהודים במזרח אירופה . גם אלה שנותרו בחיים וחזרו להונגריה תודות להוראות שר ההגנה ההונגרי, לא היו מוכנים לחצות את הגבול הקרוב, יהודים בעלי קרובים בעיר הרומנית השכנה, טורדה סרבו להשמע להפצרות

שילכו, מהאנשים הצעירים שהדרכנו ב-1942 לעזוב את הונגריה ולעלות לא"י, רק מעטים נשמעו לנו, כי ההורים לא רצו להפרד מילדיהם. הם ציפו לנס ומצב זה היה אחראי לשואת יהודי טרנסילבניה. באפריל 1944 נערכו בחינות הגמר בגימנסיות היהודיות, והיהודים התכוננו לחוג את הפסח, אבל לרוצחים היו תוכניות אחרות. מסמכים מגלים, כי בתקופה זו נעשו ההכנות הדרושות באושויץ ובירקנאו להשמדה המוחלטת של יהדות הונגריה במהירות חסרת תקדים ביחס לשאר הארצות הכבושות. הגיטו החל לפעול ב-2 למאי, מודעות על הקירות אסרו על היהודים לצאת מבתיהם לאחר שעה 6 ושומרים הוצבו על בית הקהלה להשגיח על היודנראט.

<u>המרוץ עם המות (2 במאי 1944)</u> - ב-2 למאי ב-4 אחה"צ, בקש ממני ד"ר פישר יו"ר היודנראט לחצות את הגבול ולבצע את המשימה שהוחלט עליה באפריל. אני הרגשתי שזו ההזדמנות האחרונה שלנו ובלי היסוס הסכמתי לתפקיד המסוכן. נפרדתי מחברי היודנראט וגיליתי להם היכן הוסתרו ספרי-התורה, נפרדתי מהורי, ובלוית אשתי ותשעה פולנים צעירים ואחד מתלמידי פסענו לעבר הגבול הרומני. חציית הגבול ומסענו ל-טורדה הם פרק בפני עצמו. רק אציין את העבודה למופת שנעשתה ע"י החלוצים בקולוזבר וב-טורדה שציידו אותנו במסמכים מזויפים שאיפשרו לנו לחצות את הגבול, אחרי 24 שעות בטורדה יצאנו לבוקארשט.

<u>שליחותי ברומניה (7 במאי - 7 ביולי)</u> - בערב היום בו הגעתי לבוקארשט התקשרתי עם ד"ר אלכסנדר שפרן הרב הראשי של רומניה. דווחתי על המתרחש בטרנסילבניה ובקשתי ממנו בלי דיחוי להעביר אינפרומציה לשויצריה ולעשות כל דבר אפשרי לעזור ליהודי הונגריה. למחרת התקשר עם הנציג של האפיפיור שעזר ליהודים בהזדמנויות רבות. הדו"ח על רכוש יהודי טרנסילבניה במחנות הועבר לאפיפיור ביום ה-12.

<u>בקשה לכוחות המערביים</u> - ביום בו חצינו את הגבול, פירסם אנטונסקו את הצו המאיים במות על כל מי שעובר את הגבול הרומני והוסיף-יהודים שהסתננו לארץ ואלה שהסתירום יירו למות. כל הגבולות יסגרו ויערכו חיפושים מפעם לפעם בארץ. הפקודה עמדה להתבצע ע"י פקחים גרמניים ורומנים. ד"ר פילדרמן מנהיג יהודי רומניה העביר מכתב לנסיך ברבו סטרביי שישב בקהיר ובו בקשה שיתערב לטובת היהודים. ב-10 במאי לאחר שדיווחתי לו על מצב יהודי טרנסילבניה התקשר עם שגרירי ארצות הברית, אנגליה ו-רוסיה בקונסטנטינפול ובקש עזרתם, הוא בקש הגנה צבאית לפלי-טים היהודים מהונגריה ופולניה שעברו את הגבול וצפויים למות ברומניה וגם בהונגריה אם יוחזרו. זו היתה הפניה הראשונה אל

הכוחות המערביים, כפי ש-לביא-לוינשטין כותב במאמרו - "מסמכים על המאבק של יהודי רומניה לזכויותיהם במשך מלחמת העולם השניה", ד"ר פילדרמן ביקש מאנטונסקו התחשבות בפליטים ההונגריים שהצליחו להגיע לרומניה וגם השיג הבטחה שבכל האוניות העוזבות את רומניה לכוון ארץ ישראל 10% מהתכולה הוקצבו לפליטים.

שיחות עם יוליו מאניו - יוליו מאניו המנהיג של מפלגת האיכרים-הלאומיים וראש ממשלה לשעבר של רומניה היה אחד שעזר לנו בעבודות ההצלה, בשעה שהיה במעצר-בית, תחת שלטון אנטונסקו, הצלחתי לבקר אצלו בעזרת סורבן, נוצרי שעזר ליהודים בלי להתחשב בסכנות הכרוכות בכך. מאניו רצה להוכיח לעולם שהרומנים יותר הומניים מההונגרים, לאחר שפילדרמן קבל הבטחה שהפליטים לא יוחזרו להונגריה, ביקש מכוחות המערב לתת להם הגנה בינלאומית. הוא התרכז על הגדלת מספר נקודות המעבר בגבול ההונגרי-רומני, אולם דבר זה לא הועיל, כי בתחלת יוני לא היו יותר יהודים בקולוזבר, אינפורמציה זו הועברה אלינו ע"י סורבן שביקר בעיר.

ה ג י ר ו ש (הדפורטציה) - בלי להתחשב בקרבת החזית הרוסית לגבול הרומני-הונגרי, ומצב המערכה הנואש, הגרמנים וההונגרים גם יחד עשו מאמץ עליון להרוס את יהדות הונגריה. ההונגרים טענו בפני הגרמנים, שהרומנים נותנים ליהודים מחסה ונותנים להם להמשיך דרכם לא"י. בהתאם להחלטות מ-4 במאי 1944 בצע לסלו אנדרה את ההשמדה של יהדות טרנסילבניה וקרפטו-רוסיה תוך חודש כ-400 אלף יהודים נשלחו, מלבד 150 אלף יהודי טרנסילבניה. יהודים רוכזו בצפון טרנסילבניה מאראמורש סיגט, וישוי, נאדי-באניה, בסטרצה, סאסמר, נאד'-קארולי, נאדי ווארוד, קולוזבר, מארוש-וואשארהלי, דעש, שאמלוי, סאט-רעגין, סנט גוירג',מיהאלי-פאלווא והאלמין.

המפקד ויסנמייר הבריק בחודש מאי לברלין, שעד תאריך זה 150 אלף יהודים נשלחו כבר מקרפטו-רוסיה וטרנסילבניה ושהמבצע כולו יסתיים ב-7 ביוני, בדווחו מ-1 ביוני הצהיר לסלו אנדרה כי הנשלחים מ-קאשה וקולוזבר היה כ-275.415 אלף נפש.

כל המאמצים שנעשו בין ה-2 במאי וה-2 ביוני וכל מה שהושג בעזרת אישים ברומניה-הרב הראשי ד"ר אלכסנדר שפרן,ד"ר פילדרמן, זיסו, יוליו מאניו ואחרים היו לשוא. יהדות הונגריה האחרונה בתוכנית ההשמדה של הנאצים חוסלה. ואנו נוצחנו במרוץ נגד המות. ההונגרים הצליחו גם ברצח יהודים בדרום טרנסילבניה בשטח שהיה בחסות רומנית לפי ההחלטה הוינאית, בספטמבר 1944 ההונגרים לחמו ברומנים במחוז בין הערים נאד'-וארוד וקולוזבר

ועזרו לגרמנים לחדור לדרום טרנסילבניה, הם רצחו את כל תושבי העיירה שארמאש, - גברים, נשים וילדים.

אנו לא ידענו דבר על יהדות טרנסילבניה. ידעתי רק, שר-כבות עזבו בכיוון צ'יאפ, כך שלא ראיתי עוד שום חובה לעצמי להשאר ברומניה והמשכתי מסעי לתורכיה ואח"כ למרכז "ועד ההצלה". ב-7 ביולי הצלחתי לעלות על סיפון "קזבק" אנית מהגרים בלתי חוקית שלקחה 712 יהודים כולל 100 יתומים מטרנסילבניה. האניה הניפה את דגל הצלב האדום הבינלאומי. לאחר יומיים הגענו לקונס-טנטינופול. הנאצים שהתנגדו ליציאת אוניות הנושאות יהודים לא"י הטביעו את "מאפקורה" ו-"בולבול" שעל סיפונן היו מאות פליטים. התורכים סרבו לתת ליהודים לעגון בקונסטנטינפול ואני דיווחתי למר ברלס מנהל ועד העזרה בנוכחות:קצינים תורכיים על ספינת - מנוע בים.

ב-12 ביולי הגעתי לחיפה דרך סוריה ולבנון כעולה בלתי חוקי ונעצרתי במחנה עתלית. שם פגשתי את מר יצחק גרינבאום,אז כראש ועד ההצלה בא"י ודיווחתי על שואת יהודי הונגריה. לאחר שחרורי מעתלית ב-20 ביולי נסעתי לירושלים שם דיווחתי למבצע של ועדת ההצלה בנוכחות נציגי מהגרים מהונגריה. נפגשנו גם עם הרב הראשי הרצוג זצ"ל ביולי 29. ספרתי ליהודי א"י על גורל יהודי הונגריה ב"עתון החי" באולם "אוהל" בירושלים.

הרבה ספרים נכתבו על שואת יהודי אירופה, אך מעט נאמר על המאמצים שנעשו לדחות את ההשמדה והשגת עזרה, לכן היה צורך להנציח זכר מאמצים אלה שנעשו בחודשי מאי-יולי ב-1944.

מאנגלית: נעמי שוורץ

בדרך לשואה ולהשמדה

כשהוחזרה קולוז'בר בשנת 1940 מרומניה להונגריה - חלק מיהודיה נשמו לרווחה, אך לא ידעו, כי התמורה אליה נכספו טמנה להם את רשת כליונם. על היסורים הנפשיים של יהודי קולוז'בר יודעים רק מפי השרידים המעטים והניצולים שנשארו לפליטה בדרך נס - מגיא ההריגה.

האדונים החדשים על יהודי קולוז'בר הפעילו קודם-כל חוקים והגבלות שעיקר כונתם היתה לדחוק את רגליהם מחיי הכלכלה ולצמצם את עיסוקם במקצועות החפשיים, התחומים שבהם התבלטו היהודים יושבי הערים, במיוחד בגלל פיגור המעמד הבינוני בקולוז'בר. מעמד זה אשר ראה ביהודים מתחרים קשים קבל בברכה ובסיפוק את הגזרות שאיפשרו לו להתעשר בקלות. במשך זמן קצר חוסלו מפעלים ועסקים מסחרים יהודיים והועברו לידי אחרים. את חוק האריזציה, ששימש יסוד להפקעה שיטתית - התחילו לנקוט מדיניות קיצונית כלפי היהודים. הופעלו שופרות-תעמולה ע"י סרטים מלאי שנאת - יהודים, "היהודי זיס" ו"בית רוטשילד", תהליך הנישול החמיר במיוחד אחרי שנערך רישום של קרקעות שבבעלות יהודית ועל מפעלים גדולים נתמנו אפוטרופסים הונגרים וחלקם גם עברו לבעלים הונגרים. היהודים סולקו ממשרדים ממשלתיים ומן הצבא.

שנת 1940 הוסיפה להביא גזרות בדבר הרכוש, מפעלים ועובדים יהודים. שיטה זו של אריזציה נתנה לנאמני המשטר, לקרוביהם ולידידיהם את האפשרות להשתלט על עסקי היהודים ולהתעשר.

בסוף יולי 1941 החליטה מועצת המיניסטרים ההונגרית, שהיהודים בעלי אזרחות רוסית לשעבר ופולנית המתגוררים בהונגריה יוגלו ויישבו בשטחים הכבושים שמעבר לקרפטים. ההנמקה הרשמית היתה שבשעה של כוננות מלחמתית שהונגריה נתונה בה, מהוים האלמנטים הזרים סכנה לעם ההונגרי. על יסוד החלטת מועצת המינסטרים הוחל בהכנת הפעולה הזאת. בהוראה פנימית נאמר , שיש לשלוח מן הארץ מהר ככל האפשר ובמספר רב, ביחוד יהודים רוסיים ופולניים שחדרו להונגריה בזמן האחרון. הפקודה הזאת הוצאה לפועל בכל רחבי הארץ בגסות אכזרית שאין לתאר. על פי רשימות שהוכנו מכבר, פרצו שוטרים אל משפחות יהודיות שלא ניחשו דבר, נלקחו מביתם והובאו לנקודת איסוף שנקבעה מראש, שם היו מודיעים להם, שמותר להם להחזיק בסכום של 30 פנגו לכל היותר, להצטייד במזון לשלשה ימים ובחפצים אישיים הכרחיים ותוך כמה שעות יעזבו את שטח הארץ. מכאן הוסעו האומללים במשאית אל תחנת הרכבת, שם חוברו

קרונות מיוחדים אל הרכבת, שפניה אל תחנת הגבול ההונגרית - פולנית קורושמזו, היא יסינה, העיירה שבאוקריינה הקרפטית. המגו-רשים היו באמת בגבול תוך כמה שעות. שם הועברו במהירות יתירה אל מעבר לגבול הסוביטי, שהיה עד מלחמת העולם השניה תחת כיבוש צבא גרמני. הללו מומתו ברובם הגדול בסביבת העיירה הסוביטית קמניץ-פודולסק.

אחרי שחויבו בעבודת כפיה, נאספו בתחלת 1942 ונשלחו למחנות עונשין לאוקרינה גברים מגיל 16 עד 60 אשר להם מקצועות מפוקפקים או שאין להם משרות קבועות, אחרי-כן נלקחו גם החשו-דים בפעילות לאומית ציונית.

ב-23 ביוני 1942 אירגנו בעיירה שליד קולוז'בר, בסאמוש-אויבר שני גדודים של מחנה עבודה במטרה לשלחם לאוקרינה וקבלו את המספרים 110/24 - 1 - 110/25.

מאוחר יותר שללו מהיהודים את הזכויות האלמנטריות וצמצמו את חופש תנועתם בצורה חמורה, אסרו עליהם גישה למקומות צבורי-ים, התקהלות וקשרים חברתיים עם לא יהודים, בזה אחר זה נאלצו היהודים למסור דברי ערך תכשיטים ופרוות. הגזרות החדשות חייבו את היהודים לענוד טלאי צהוב.

בסוף מרץ 1944 נכנסים הנאצים בצעדה לקולוז'בר והרדיו התחיל לגדף את היהודים ולהמטיר עליהם גזרות. כעבור ימים-מס-פר ניגשים להחרים חפצי היהודים, סוגרים את הטלפונים, מחרימים את החנויות וכולאים מהיהודים כבני ערובה, אוסרים עליהם החל מחודש אפריל להחזיק עוזרות-בית נוצריות, ללכת ברחוב מלבד שעה אחת ביום, לוקחים את מכונות התפירה, מקלטי הרדיו, הטלפונים, שואבי האבק, מצלמות, כלי כסף, שטיחים, ציורים ומצווים על הא-רים לא לבקר עוד אצל יהודים.

אחרי שהגברים - פרט לזקנים - רוכזו במחנה עבודה בפנים הארץ ומחוצה לה ונותק כל קשר בינם לבין בני משפחותיהם נגזרה הגזרה לנתק לגמרי את התושבים היהודים מהנוצרים ולרכזם בבית-החרושת ללבנים שליד פסי הרכבת, במטרה להובילם משם ישר למחנות ההשמדה.

אין לתאר את העינויים שעברו עליהם עד הגיעם למקום, כי הגירושים והשמירה עליהם בוצעו ע"י הג'נדרמייה שהכל רעדו מפ-ניה ושאומנו לברוטליות קיצונית לציות-עוור לפקודות, לא עזרו כל הפניות, מכתבי בקשות, הרחמים והתחנונים מטעם הרבנים ומוע-צת היהודים לראשי הכנסיות ולשלטונות העיר. הפקודה בוצעה במלו-אה באכזריות רבה ללא התחשבות בחולים ובזקנים.

שטח בית-החרושת רחב הידים הפך לגיטו, אין איש רשאי לצאת ולבוא, הכל אסור אפילו לנוע בתוך תחום המחנה ועל כל עבי-רה צפוי מות, מספר המתאבדים הולך ורב, לעתים מביאים את ראש המשפחה או אחד מבני הבית ומענים אותו למען יגלה את המקום בו החביאו את התכשיטים ואת רכושם.

מבין הרבנים הראשיים של שלשת הקהילות הצליח ע"י תחבולה להמלט ולעבור את הגבול לטורדה-הרומנית ומשם לישראל, הרב של הק-הילה הניאולוגית - ד"ר משה וויינברגר ואילו רבה של הקהילה האורטודוקסית - הרב עקיבא גלזנר הצטרף לקבוצה השויצרית. ידוע המשפט המפורסם שהתנהל בארץ לפני שנים שעורר בזמנו את דעת הקהל נגד ד"ר ישראל קסטנר, אשר השפיע על אייכמן תמורת כסף מן היהודים האמידים הכלואים בגטו קולוז'בר לארגן מטעם ועד ההצלה בבודפסט - בידיעת הגרמנים - רכבת הצלה, לפי רשימה מוסכמת, אשר במקום הנסיעה למחנה ההשמדה עברו לשויצריה וניצלו על ידי כך מכליה. מחוץ ליהודים בעלי היכולת נכללו ברשימה זו גם פעילים בהסתדרות הציונית ועסקני צבור.

הגרמנים, בהרגישם שקרובה מפלתם במלחמה שלחו מבודאפסט יהודי בשם יואל ברנד, כדי לשאת ולתת עם אנשי הסוכנות היהודית וליצור על ידם קשר עם בעלות הברית - אמריקה ואנגליה - ולמסור על נכונותם לשחרר חלק מיהודי הונגריה תמורת משאיות וכלי-רכב מסוג אחר, אבל יואל ברנד נעצר במצרים כחשוד בריגול וכמובן שה-דבר נכשל ולא יצא לפועל. הענין ידוע בשם "סחורה תמורת דם".

כך נחרץ גורלם של יהודי קולוז'בר. למרות פעילותם וזרי-זותם של העסקנים גם בהקף ארצי, פרט לניצולים בקבוצה השויצרית, הובלו יתרם בקרונות בהמות, דחוסים 80 איש בקרון אחד סגור על מנעול ודלי אחד מים, בשלשה משלוחים למחנות ההשמדה באושויץ, שם נהרגו על קידוש השם בתאי הגזים ומתו מענויי רעב ומגפות.

ש-י

קולוז'בר אחרי השיחרור

ארדוש לדיסלאו, לשעבר יו"ר הקהילה.

קשה להזכר לאדם בגילי מקרים שהיו לפני 24 שנה. במיוחד אם מדובר בזמנים קשים בלתי רגילים, כשלבינו היו מלאים צער ומ-רירות. קולוז'בר נשתחררה ממשטר האימים והזוועות ומעול הנאצים

ב-12 לאוקטובר 1944. בעיר ובמחוז היו לפני המלחמה כ-170 אלף יהודים ואילו בימים שלאחר השחרור נמצאו שם לא יותר מ-120-100 יהודים זקנים, חולים ונכים, פליטים שהצילו את עצמם בדרך נס ונשארו בחיים.

המעטים הללו התחילו להתארגן בקהילה היהודית ביזמתו ובהנהלתו של מר פיליפ זולטן מבאנפי-הוניד. מטרת הארגון היתה ע"י הכנת רשימת המלאי להציל את הרכוש היהודי המעט הקיים עוד במחסנים הסגורים והנשאר עוד אחרי שנשדדו ע"י הנאצים וצבא השח-רור ולספק מהם את הצרכים של החוזרים הרעבים ללחם והעטופים בסמרטוטים-בלויים ממחנות הריכוז, להלבישם ולהושיט להם את העזרה הדרושה.

בהגיע מספר היהודים בעיר - אחרי שהסתננו לקולוז'בר גם מספר ניכר של יהודים מדרום טרנסילבניה - עד לאלף איש, קבלתי לידי את הנהלת הקהילה, כשלידי צוות פעילים נלהב, ביני-הם ד"ר שטרול, זיילר, ד"ר פודור, ניימן ש. ועוזרים אחרים.

בהתלהבות רבה הקמנו מחדש את המוסדות היהודיים שפעלו לפני השואה בעזרתו הכספית של הג'וינט ובתמיכתם הפעילה של ד"ר פילדרמן והמזכיר הכללי ד"ר קוסטינר.

בראש וראשונה הקמנו את "בית הפליטים" בהנהלתם של אמיל אינהורן והגב' ווייסבורג. לרשות המטרה הקדושה הזו העמדנו את הווילות פטר-פאל. פה קיבלו בית-חם עם אשל וחיזוק,כל היהודים השבים לקולוז'בר והסביבה.

ביצענו בהצלחה את רשום המלאי של הרכוש היהודי הנותר ומסרנום לבעליהם או ליורשיהם החוקיים. את הרכוש, אשר נשאר ללא בעלים חילקנו לנזקקים. על בתי החרושת, בתי המלאכה, בתי עסק וסתם בתים שהיו בבעלות יהודית ונשארו ללא יורשים - מני-נו אפוטרופסים. הקהילה היהודית בקולוז'בר פעלה אז עם מנגנון של 110 פקידים. ראש העיריה בוגנריו ואשתו היהודיה הגב' באלאז' קאמו נתנו לנו את מלוא תמיכתם.

גם בעיריה פעלה מחלקה יהודית מיוחדת בהנהלתם של ד"ר ניימן ינו וד"ר בראון טיבור וקיימו אתנו שתוף פעולה הדוק.

גם הקהילות התארגנו מחדש, בראשותם של ביקסנשפנר, מאיר, טעסלר וארנסטר. בית היתומים הוקם בהנהלתו של ד"ר ווייגשטיין והמטבח הכללי בראשותו של פקידמן ובנק ההלואה בראשותם של ריגלר ודסקל.

ביהכנ"ס הניאולוגי המפואר, אשר פוצץ עם כניסת הנאצים לקולוז'בר נבנה מחדש ע"י פעילותם של מאיר קלמן, ווייס דורי,

לאבל אימרה וכו' בית החולים היהודי התחיל לפעול בהנהלתו של ד"ר קרסטש פרנץ, כועדה שליד הג'וינט עבדו ד"ר סבסטיאן רודולף לב בלה וכו'. מתפקידם היה לתת תמיכה כספית ולחלק הלבשה לנזקקים.

בפעילותו של ר' שמחה ארנסטר הוקמה מתפרה גדולה. בית הכנסת "פועלי צדק" התחיל לפעול מחדש בראשותו של יוסף שטסל וארגון הנשים בפעילותה של הגב' לבל מנצי.

לנגד עינינו היה גם חנוך הדור-הצעיר. הקמנו שוב את ביה"ס התיכון היהודי "תרבות", אשר היה פעם לשם ולתהילה בהנהלתו של אנטל מרק, בי"ס התיכון הגיע גם הפעם לרמה הדרושה, למרות שלא היו לנו מבנים מתאימים וגם הציוד הלמודי היה חסר ברובו, אבל בהתלהבותם של המורים ובכשרונותיהם ורצונם העז של התלמידים ללמודים, הצלחנו להתגבר על כל המכשולים. מדי שנה קימנו חילופי גברא בהנהלת ביה"ס בין הגב' ניכטבורג ובדבר אלכסנדר והמנהל האדמיניסטרטיבי היה פרופ' פוקס נורברט.המורים המסורים לפי המקצועות היו:

ד"ר אוסלנדר אגנטה	ד"ר אורנשטין אלכסנדר
בנדר ויקטור	כיכטר אלפרד
דיטרו ארוין	ד"ר ספיר ניקלי
פישהוף חנה	שאנהיים יואן
הופמן אברהם	שורץ (יהודה) זיגמונד
יעקב מרים	ואגו אדלברט
קאופמן יוסף	ויניגר קלרה
מייסטר ארנסט	צוקרמן קורנליה
וויס טיבריו	

ליד ביה"ס התיכון פעלה הנהלה פעילה שהצליחה לפתור את הבעיות הקשות, חבריה היו: מר ויס, וינשטין, בוגדן, ביקסנשפנר, שריבר, גולדשטין ושטסל וכו'.

בהתאם לדרישות התקופה ההיא פתחנו בבית הקהילה הניאולוגית גם בי"ס תיכון-מיקצועי ומנהלו המקצועי היה בנדר, אבל למרות התעמולה שניהלנו לא הצלחנו להגדיל את מספר התלמידים.

ביה"ס היסודי נפתח מחדש, כשבראשו הועמד מנהל ביה"ס לשעבר ארפד ביהרי. בביה"ס לימדו מורים מוסמכים ומסורים.יהודה שורץ פעל גם פה כמורה לדת ולעברית והצליח לחבב על התלמידים מקצועות חשובים אלה.

אין באפשרותי למנות כאן את כל המוסדות שפתחנו, אבל לצערי הרב כולם שבקו חיים והפסיקו את פעילותם לפי שיטת הדמוק-

רטיה העממית. העיקר שמלאו תפקיד חשוב בזמן שהיו נחוצים כל כך החלק הגדול של יהודי קולוז'בר עלה ארצה לבנות ולהבנות בה.

ה ם ב א ו ....

קטעים מ"קזבק" מאת:
אהרן הסגי

I.

נושאי סמל המות על מדיהם - ראש שלדי מתים - באו בשורות ארוכות, מיגעות את העצבים. בקרן הרחוב רודאק, פנו שמאלה ואח"כ עברו דרך הגשר החדש, כנחשול שחור התפרצו דרך שערי הגימנסיה העברית, רצפת החצר העשויה אבנים עגלגלות, העלתה בצים תחת מגפיהם הגדולות, המסומרות, ממשקופי הדלתות שמטו בתנועת יד אחה את גוילי-המזוזות ונרתיקי הנחושת ואת התנורים הסיקו בספרים המבורכים כריכת-עור כבדה ביניהם ספרי קודש, מכוניות משורינות כבדות חצו, הלוך ושוב, וברעש גדול, את העיר לאורכה ולרחבה, בקצה ככר מתיאס-המלך נקבעו שלטי פח על עמודי חשמל, להורות את הדרך למטה הגיסטאפו.

שלוש מכוניות-משא אפורות נעצרו ליד חוילת פטר-פאול, עשירי היהודים שבעיר בנו להם, בלב פארק יפה, את הארמון הנהדר הזה, עשו שני אגפים ומצויד בכל המותרות של הבניה המודרנית ובו דירות מרווחות לכל המשפחה. הקלגסים התפרצו לתוך הדירות. מגפי הפרוסים הכבדות הבקיעו בבעיטה אחת את הדלתות. אותה השעה היו בבתים הנשים בלבד.

- לארוז במשך 10 דקות ! - היתה הפקודה - מותר לקחת רק כמה סמרטוטים במזודת יד קטנה, שום כסף ושום תכשיטים, כל זה נשאר פה, וגם המפתחות ... אלו היו דירות חדשות ששפעו כל טוב, הרצפות מבריקות כראי, היו מכוסות שטיחי-פרס יקרים וכבדים, על הקירות ציורי אמנות יקרים, המטות רחבות, עמוסות כרים צחורים ושמיכות משי ריחניות.

ארמון יהודים זה נעשה מטה ראשי של
הגיסטפו בעיר.

על מדרגות בית המדרש שבחצר בית הכנסת של הקהילה המתקדמת עמד הרב ובכה. ריהוט בית המדרש, הספסלים, ארון הקודש והתיבות הושלכו ביד גסה לחצר הרטובה מגשם ונתרסקו. ספרי התורה הוברחו בסדינים לבתי השכנים.

שלש מכוניות אפורות וגדולות דהרו מחוילת פאול-פטר לחצר בית-הכנסת. נשים וילדים בוכים ונפחדים הושלכו מתוכן ונשארו עומדים בחצר כצאן. הלומות-רעם הן ספרו, ממרמרות בבכי:

– התנפלו עלינו כדרך גאנגסטרים, תוך רגעים הוצגנו ככלי ריק, היינו אנוסים להשאיר להם את הכל, רציתי לשים באר-נקי שטר בן מאה פינגו ואף אותו חטף, יחד עם שעון היד של זהב שנתגלה להם אגב חטיפתם.

– התחילה הביזה ואנו הפקר בעיניהם – מלמל הרב. מעתה נסעו בעקבות המכוניות האפורות מכוניות משא כבדות וגדולות. על אלה הועמסו כל הטוב והעושר של דירות היהודים, וכעבור יומיים יצאה הגזירה הראשונה: כל יהודי חייב לשאת "מגן-דוד צהוב" על חזהו.

מישיבת מועצת השמונה

קטעים מ"קזבק": אהרון הסגי.

כולם שתקו, איש-איש והרהורי אימיו. אלמים ואובדי עצות הקשיבו השמונה, אשר בידם היה גורלם של יהודי קולוז'בר – לדברי מרטון, – מה עם מיקלוש? – שאל אחד.

– הם... מיקלוש... התחיל במשחק מסוכן, הוא הפקיר את עירו שיוכל לעזור ליהודים, ערב-ערב הוא שותה עם אנשי הגיסטאפו, גם לכם איני יכול למסור יותר פרטים. מיקלוש וחבריו נושאים ונותנים עמהם על יסודות מסחר. אם אחרי המלחמה יתגלו ברבים הפרטים מסמרי השערות של ה... עסק הזה, תעבור צמרמורת בגבו של העולם, כסף, הרבה כסף רוצה הגיסטאפו בעד היהודים, וגם תעודת-יושר לקראת בא יום-הדין בגמר המלחמה – על הצלת מספר זעום של יהודים.

הדברים האלה השכיחו מלבם במידת-מה את הסכנה העומדת מאחורי הדלת.

אסור לנו לבטוח יתר על המידה באפשרויות אלו – הביע אלברט גוטמן את דעתו, נסיונות היהודים בגרמניה ופולין בענין זה מרים וטראגיים מאד, עלינו להיות מוכנים לאפשרות הרעה ביותר, שאנו עלולים לה. מארטון הניד יד:

– אלה הם דברים סתם, עלינו לעשות מעשים של ממש, בלי שהיה. – ומיד התחיל מונה את המעשים שייעשו:

– יש לקשור קשרים ... עם שרות הריגול הנגדי, המשטרה, העיריה, שלטון המחוז, אנשי הכנסיה, הגרמנים ובראש וראשונה,

אם אפשר, עם הגיסטאפו. ויהיה צורך באמצעי-כסף רבים, רבים מאד. עלינו להריץ שליחים לכל רחבי הארץ, שיביאו כסף. אולם הקושי הוא, שאין יהודים רשאים לנסוע...

- יהודי קולוז'בר יתנו כסף - הפסיקו אנשל, איש גבה קומה ורחב כתפיים, בשנות העמידה. הוא היה בעל אחוזה והיו בו מתכונות הטובות ביותר של בני אמונתו: עוז רוח ויד רחבה.

ובין השמונה היה גם יונה לאסלו, אחד החרשתנים העשירים ביותר של העיר, קם ממקומו ואמר בהכרה עמוקה:

- מכאן ואילך אין עוד רכוש יהודי פרטי, הכל שייך לצי-בוריות היהודית, כולם שותפים בכל שיש לנו. ואשר למשטרה - המ-שיך - יש לי שם איש מהימן, הלא הוא הממונה מטעם מפקח המשטרה לשמור על צאתנו ובואנו ערב-ערב הוא מסב עמי בביתי על ספל קפה שחור ומאזין לרדיו. האיש הזה מוכן לעשות למעני הכל ...

- ואשר למושל ושלטון המחוז והאריסטוקראטים, סמכו עלי - אמר הדוד אנשל, בעל האחוזה.

- ומי מקבל על עצמו את עיקר התפקיד, את הקשר עם שרות הריגול הנגדי? שוודאי ידע מראש, מתי צפויה לנו סכנה ישירה?- שאל מארטין והביט על סביביו. דוקטור מנחם שהיה שקוע בכורסה עמוקה, הפיח עיגולי-עשן כחולים מהסיגריה שלו. לאחר רגע של היסוסים פסק את פסוקו:

- אני מקבל על עצמי ...

היתה שתיקה קלה, אחר כך שאל מארטין את דוקטור מנחם:

- פלוני זה אפשר לסמוך עליו?

- הוא הניח את גורלו בידי. אני מטפל בו טיפול רפואי. עוד היום אפנה אליו ואדבר אתו. עוד זמן ממושך יהיה זקוק לעז-רתי הרפואית. נצטרך לתת לו כסף ואולי אפילו לא הרבה כסף.

מארטין חילק מהר את יתר התפקידים:

- הרב (ד"ר וינברגר) ידבר ויקשור קשרים עם ראשי הכנסיות, אלברט ילך וידבר עם הרומנים. אם כל אחד ישמור על משמרתו, לא יבואונו הדברים במפתיע. עלינו לדעת את הכל מראש, ועוד - הוסיף ואמר כמהרהר - עלינו לפתור שלש בעיות גדולות. ראשית יש לצייד, ככל האפשר, מספר יהודים רב בתעודות אריות.שנית, מי שלא נוכל לתת בידו תעודות כאלו, עלינו להסתירו במקומות סתר. ככל שידנו תגיע, נקים בונקרים, כמעשי היהודים בפולין, שלישית, עלינו

לסלול את דרך הבריחה אל מעבר לגבול.

אלכסנדר ברנאט, הפרקליט הצעיר, פתח זו הפעם הראשונה את פיו לאמור: - כפי שאני רואה, מוטל עלי התפקיד להמציא את התעודות האריות ומובן מאליו שאני מקבל על עצמי את הדבר, אך עלי לשאול אתכם, האם כדאי עוד הדבר, האם מותר עוד לעשות משהו - לחסום את הדרך בפני גזר-הגורל, שאין מחסום בפניו? דעתי היא, שמה שצריך לבוא, יבא בין כך ובין כך. האם כל המאמצים שלנו אינם לשוא, האם מותר לנו ליצור סכנות במו ידינו, האם מותר לנו להתרפס לגיסטאפו בשלמונים? וכי נוכל אנחנו בכוחותינו הדלים לסתום את פתח הר-הגעש של הגורל ולעצור את התפרצות הלבה, העו-מדת לכלותנו? וכי לא מוטב היה לחכות להתפתחות הדברים, מאשר להחישם במו ידינו?

כולם נשתתקו, כי רובם ככולם, אלו היו בעצם מחשבותיהם. ואם כך, כלום לא נזק ואפילו אסון הוא, להביא בפעולות הצלה נמהרות לכעין פרובוקציה של הגורל.

רק אלברט קפץ ממקומו נרגז:

- דרך הגורל? גורליות? - צעק - דבר שלא היה ולא נברא. אנו בעצמנו עושים את גורלנו. החיים הם שורה ארוכה של מעשים והמנתק את עצמו משרשרת המעשים, המאורעות דורסים ומועכים אותו, וזאת לא הבינו היהודים אפילו במלחמה האיומה והטראגית עתה, פרט לחלק קטן של העם. אחרי שנכבשה אוסטריה בידי הנאצים הפצירו בנו מא"י, שנפקח את עינינו ונתחיל לראות ולפעול, כי הקץ האיום מתקרב אלינו בדיקנות מתימאטית. באופטימיות החולנית העיוורת שלנו נעשינו קצרי-רואי. מצאנו סיפוק תאותני בחופש התנועה הא-רעי שהעניקו לנו וברכוש שצברנו לעצמנו, ובינתיים העלמנו עין מן העובדה, כי חוק היסטורי אחד הוא המלווה את היהודים בגלותם במשך מאות שנים והוא המורה, ומראה לנו תמיד וגם עתה, כי גור-לנו תלוי ברצוננו בלבד, לא יכולנו, מפני שלא רצינו לראות, שהברומטר של גורלנו היהודי רומזנו על סערת השואה המתקרבת. לא היה בנו הכח לעקור את עצמנו מתוך המים הפושרים של הנוחיות הטובה, אולם לפחות אנחנו, השמונה היושבים פה, אל נא נתן שלבנו ישותק במחלת המות של האופטימיות היהודית, אלא נאחז גורלנו בשתי ידינו ונציל את אחינו, כל עוד שאפשר להצילם, מי יודע אם מחר לא יקחו את כולנו למחנות רכוז ויהיה מאוחר!

כולם שתקו שקועים בהרהורים, ושוב פנה מארטין לאלברט:
- הרומנים יעזרו לנו הפעם. עתה, כשהעיר בידי ההונגרים, גם הם טועמים טעמה של גלות. יש שותפות-גורל בינינו, עלינו להשפיע על ידידנו, כי יארגנו את תושבי הכפרים הרומנים, כי יסתירו

בשעת הצורך את היהודים וגם ישפיעו על ממשלתם בבוקרשט, שלא תסגיר את היהודים הנמלטים על נפשם לידי רודפיהם, אלא יתנו להם מקלט ומפלט.

- ועוד משהו ... ממשיך מארטין אחרי שתיקה קצרה - אם יהיה צורך - נארגן את התנגדות היאוש האחרונה שלנו, נלך בעקבי יהודי ווארשה, ולשם כך נהא צריכים לעזרתם של הרומנים ...

ב ו נ ק ר

תחת הענפים העבותים של עצי אגוז עתיקים, בקרבת בקתה עזובה בתוך יער, התחילו כורים את הבונקר, בקרבת המקום עבר שביל מתפתל שראשיתו בקצה אחד הרחובות הראשיים של העיר וסופו ביער הסבוך. בין מטעי הפרי של משפחת שטיינר עמד צריף-עץ קטן, אליו הובא הנשק בחשכת הלילה, כאן, לרגלי הבית, התחילה החפירה, המחילה שמתחת פני האדמה, היה לה פתח - מעין תעלה של מקלט, שדרכה אפשר היה להרחיק את האדמה שהוצאה מהמחילה ושהיתה גם הסוואה לבונקר הכביר. עשרה אנשים עבדו לילה - לילה במרץ רב וללא ליאות במחילה הזאת, כאן הוכן מקום מקלט וסתר למאה גברים ולמאה מבני משפחתם, התכנית היתה כי בהופיע על קירות קולוז'בר הודעות על הקמת הגיטו, מיד יתגנבו הנה בחשאי, בחשכת הלילה מאה משפחות יהודים.

בו בזמן ערך הנוער היהודי הציוני, בונים שומרים,הנוער-הדתי וביתר את אסיפותיהם החשאיות בחורשות ותחת הגשרים, הם חשו וידעו ששעת הגורל קרבה, מבלי שידעו על ההכנות והתכונה של ראשי הצבור היהודי, נתארגנו אף הם לעצמם, מנהיגם ארי - בחור עז-נפש ואמיץ-רוח בא אל אלברט והודיע לו, שהנוער רוצה להיות מוכן לכל אפשרות ואם יהיה צורך, גם להתנגדות בכוח הנשק.

- להתנגדות מזוינת? - שואל אלברט המופתע.
- כן, נשק יהיה לנו - אלברט מביט עליו בעינים תמהות.
ארי ממשיך:
- אתה מתפלא, שכחת, כנראה,שאני דר עכשיו בשכנות עם הקסרקטין ומחסני הנשק של התותחנים. יש לי שני מכרים בין החיי-לים שאפשר לסמוך עליהם, הם בחורים טובים ומוכנים לעזור לנו. ואשר לנוער, הוא מוכן ומזומן לכל, ואתם הקשישים, שבקשנו אתכם לא אחת לארגן את הנוער להגנה פעילה לשעת הצורך, לא תוכלו הפעם לעצור אותנו.

- לא עלה כלל על דעתנו לעכבכם - משיב אלברט - אדרבא,

אגלה לך, שגם אנו מתכוננים לאפשרות כזאת ואנו תולים תקוות
רבות בנוער.

– איננו רוצים – ממשיך ארי – ללכת לבית המטבחיים כצאן לטבח, אם נחרץ גורלנו למות מידי רוצחים, ישלמו גם הם את המחיר, נפול בכבוד ולא בקלון – יהי גם מרד הנוער שלנו רשום על דפי תולדות הדור הזה. אני כבר בחרתי את האנשים ממיטב הנוער שלנו, מספרם כמאה, אלה הם בחורים שאפשר לסמוך עליהם הם יודעים את אשר לפניהם, והעיקר הם יודעים לשתוק ולשמור סוד.

– איך אתם מתארים לכם את הדבר? – שואל אלברט את בחור המתלהב? לרשותנו תעמוד מכונת-יריה ותחמושת הדרושה, כמות גדו-לה של רימונים וכמאה רובים בני המין המשובח, בשל מיעוט הרובים אינני יכול להרחיב את ארגון ההגנה של הנוער, אנו נתחיל בפעולה רק ברגע האחרון, כשנדע שאין עוד דרך אחרת, אלא בינתיים עלינו למלאות תפקידים חשובים אחרים – להבריח את אנשינו לארץ השכנה וככל האפשר להציל נוער רב, אנו מחכים לעזרתכם ולעידודכם, הבחורים כבר נשבעו ...

– מהי לשון השבועה? שאל אלברט.

– נוסח השבועה מתחיל: אני נשבע בכבודי ובכבוד עמי ... "והנשבע מתחייב להשמע משמעת עוורים, לי או ממלא מקומי, הממונה על ידי, אירגנתי יחידה מיוחדת להענשת הבוגדים בינינו, אלה הם הבחורים קשי-הלב ואמיצי הרוח ביותר, שאינם יודעים פחד ורחמים מה הם. לדאבוני, ברור, כי יהיה עלי להיעזר גם ביחידה הזאת.

הוא השתתק. שניהם שתקו קמעה, אלברט, הוא שהפסיק את השתיקה: – אגלה לך שגם אנחנו הזקנים איננו יושבים בחיבוק ידיים, אנו חופרים ומציידים עכשיו בונקר כביר ומכינים מקומות-סתר בכל רחבי העיר: אנו נושאים – ונותנים עם כל היכול לעזור לנו, מכינים תעודות אריות, יתר על כן, גם נשק יהיה לנו, כן, גם לנו יהיה נשק – הוא השתתק רגע ואח"כ המשיך. – אנו שמחים באמת, שהנוער התעורר מעצמו להגנה והתנגדות. גם אנו חשבנו על כך, אך היססנו. דרושה העזרה רבה וכוח נפש רב לעשות דבר הכרוך באחריות גדולה כזאת. התפקיד שהטלנו על עצמנו הוא מסוכן מאוד, אולם עלינו לשאתו ולמלאותו על אף הסכנות, הדין עמכם ארי, מוטב שלא לחכות באפס מעשה, שמהלומת הגורל האכזריות ירדו על ראשינו, מבלי לנקוף אצבע, וכי יחכו עד שיבאו לקחת אות, את נשינו ואת טפינו, ונגווע כולנו בצמא, או ניחנק בקרונות חתומים מאפס אויר לנשימה או בתאי הגאזים?! אם נגזר עלינו למות, נמות כגברים! יפה עשית ארי, מה ששמעתי מפיך על התכוננות הנוער, אמסור במוע-צת השמונה ובמה שיהיה בכוחנו, נעזור לכם.

הם לחצו איש יד רעהו לחיצה ממושכת ונפרדו.

- עוד אבקשך - אמר אלברט בשעת פרידתם - שתשלח אלי את טסי, עליו ללכת לטורדה, לעיר רומנית בגבול הונגריה, צריך להכין את הקרקע שנוכל לכוון שמה את הבורחים, ושלח אלי גם את לאה ומשה. עזרתם דרושה לי בעיבוד התעודות הארית וכן אני צריך עשרה בחורים אחרים, שיעבדו בחפירת הבונקר, שלח לי אנשים שאין להטיל בהם נדנוד של ספק.

- הכל יהיה כרצונך - ענה ארי ויצא.

על מדפי לבנים ....

השקע הגדול של בית-החרושת ללבנים שממנו העלו את החומר ללבנים בעמל של דורות מגודר תיל דוקרני, תיל זה הוזרם בו זרם חשמל. מסביב לגדר משמרות של ז'נדארמים חבושי כובעים עם נוצות תרנגול. המחנה מותר להתקרב אליו רק כדי מרחק של מאה מטר.

השיירה נראית מתקרבת מעבר לדרך הראשית, שורה ארוכה של יהודים עם תרמילים: על גבו של כל אחד שק, ובו כל שנשאר לו. בתא-השוער שבכניסה למחנה עומדים לייטנאנט וסגני קצינים של הז'אנדרמריה ומחכים לבואם של ראשוני היהודים הנכנסים למחנה. "אליהו שורץ, אשתו, חמותו, ארבעה ילדים". הם התיצבו בהכנעה "פשטו את הבגדים!" ... הם מציתים והחיפוש הוא מדוקדק. נוט-לים מהם הכל: שעונים, אולרים, טבעות קדושין, עטים נובעים ואף תעודות הזהות כביכול, נוטלים מהם את שמותיהם מעתה אין להם משפט של בני-אדם.

הם נסדרים שורות-שורות לאורך הבנינים המשמשים לייבוש הלבנים, שארכם שלוש מאות מטר ורחבם שני מטר. כאן שוב נערך מיפקד, טיפות גשם זעירות וסמיכות יורדות כדרך נפה. בבנין הארוך נפזר קש. החמר הדביק נדבק בסוליות. הרגלים בוססות. באות שיירות חדשות. במשך ימים, בלי הרף, נמשך בואם של 15 אלף יהודי קולוז'בר, עניים ועשירים, משותקים, חולים ובריאים, בעלי תע-שייה מכובדים ופועלים שכירי יום, בא גם יאנוש פריד, אשר עוד לפני יומיים כרה פה את החומר ללבנים ואתו בא סלומון, שהיה המנהל של בית החרושת הזה, כל אחד ואחד הוקצה לו שטח שרוחבו 65 סנטימטר. הם באים למאותיהם והשק על גבם. השק הזה הוא שות-פם היחידי המלווה אותם בדרך זו שהוכרחו ללכת בה.

אכן, מציאות חדשה, איומה מהמוות, בין החיל המחושמל ובין כידוני הז'נדארמים. אולם גם המציאות הזאת לא חסרה הוי של מעשים וצרכים. יושבי המחנה ניעורו את הקש וכיסוהו שמיכות. כל משפחה קבעה את התחומים שלה בסדינים שנתלו מסביב, אחד-אחד פרש לפינתו והתיחד עם מצוקתו. אמיל וולף גדר לו את תחומו גם באבנים ועל פיסת קרטון לבן שתלה מעל המקום, שהוקצה לו, כתב בעפרון צבעוני ובאותיות-דפוס גדולות: חוילה... לאמור, יושבי המחנה התחילו לחיות את חייהם האומללים, אך גם אלה היו חיים, כי גם במקום הנורא הזה התאמצו לשמור על צלם-האדם. אילה באה לביקור אל אולגה וזו החזירה לה ביקור, ובאדיבות הציעו זו לזו מקום לשבת.

שבי אצלנו ... ושתיהן ישבו על הקש, כשפניהם לעבר "הגבעה העגולה", אשר מעליה עקב קהל סקרנים שאינם יהודים אחרי חיי המחנה.

- הדבר לא ימשך זמן רב... - נאנחה אולגה והחליקה בכף ידה על ראשה של אנה - מריה הקטנה.

- הלואי וישמע אלקים את דברי ונוכל להשאר כאן עד הסוף - השיבה אילה מהורהרת - הלואי וישאירו אותנו פה ...

הן נזכרו בלובלין, מחנה ההשמדה בשלזיה, רכבות המות... וכשהן נושאות את עיניהן הדומעות על ילדיהן הקטנים,הן מעודדות זו את זו:

- הרוסים נמצאים במעבר הטאטרים אחד ממעברות הקרפטים ותוך ימים אחדים הם יכולים להגיע הנה.

השכנים מתקוטטים זה עם זה על "שטח המחיה"

-אני אמדוד את השטח בדיוק, גם הילד שלי, מגיע לו מרחב של 65 סנטימטר.

- הסתלק מפה וחסל!

- הבה קנה-מידה ומדוד, אם אין הדבר מוצא חן בעיניך.
- גם העיוור יכול לראות, שתפסת מקום יתר מן המגיע לך. סלק מכאן את הסדין הזה, כי ...

- כי? ובכן כי? - ——

- אני בעצמי אסלק את הסדין ——

- אדרבא נראה !

זה מאיים וזה משיב באיום והסדין נופל קרבן למריבה.

- מה יהיה שם? מתערבים השכנים בין הניצים -. יהודים! יהודים טובים וכי גם כאן צר לכם המקום? —

גם מועצת הזקנים גמרה את הקאריירה שלה ולפי פקודת הגיס-טאפו הוכנסו גם חבריה למחנה, ובמחנה-רעב, במשך שלושה ימים ניתנה פת חרבה ותו לא, לזר, היהודי בעל הזכויות המיוחדות, שהיה פטור מכליאה במחנה בזכות אותות הגבורה מהמלחמה הקודמת, שנטל עליו את דאגת אחיו, אסף בעיר שבעים אמבטיות משבעים דירות יהודיות שנעזבו מבעליהן והביא אותן למחנה והיו כדודי-בשול, הוא הצליח להשפיע על מושל המחוז ועל ראש העיריה. שישתדלו אצל הגיס-טאפו בדבר השחרור סכומים מכסף היהודים המוחרם לשם קניית צרכי אוכל, להחיות נפשם של כלואי המחנה למשך כמה ימים, אולם לא ניתן לו כסף אלא כדי שמירה מפני מיתה ברעב - בצהרים מרק צלול עם לחם, בערב קפה עשוי שעורה קלויה.

לא היו, לא סמי מרפא ולא מים וסבון לרחיצה ומקץ שבוע התחילה פוקדת אותם מפלצת מגפות, שמונה מקרים ראשונים של טיפוס הבהרות, והילדים הענוגים, שיד אם יהודיה טיפחה אותם והשגיחה עליהם. הם שהיו ראשוני קרבנות הדיזנטריה... תינוקות - אי אפשר היה להשיג בשבילם חלב ועם יסורי הגוף באה מצוקת הנפש, שהשתלטה על כולם ...

ביום העשירי לכליאתם באה יחידת ז'נדרמים. הכלואים התחילו מנחשים, לשם מה באו? טיאו היה הראשון, שנדרש להתיצב. אחרי שעתיים של צפיה נרגשת הופיע טיאו בפתח המשרד של בית-החרושת ללבנים. הוא יצא שחוח, כמעט מקופל לשנים, כשראשו מורד לחזהו ומפיו ואפו קולח הדם. פסע שתי פסיעות בלבד וכרע על ברכיו ונפל. הקרובים למקום מיהרו אליו, הרימוהו והובילוהו למשכבו ורחצו את הדם מפניו. ואילו הז'נדארמים המשיכו את "גביית העדויות"... השני בתור היה פאול פרידמן בעל בית חרושת לכלי כסף וזהב. כש-נכנס לחדר העינויים נערכה לו קבלת פנים - הצלפה בשוט ברזל. כרע-נפל תחתיו והדם ניגר ממנו.

- איפה הסתרת את הזהב שלך? התנפלו עליו ושוב הכוהו עד שנתעלף, הוא צעק מיסורי העינויים, אך על סודו שמר.

מקץ שלשה שבועות, לאחר שהצליחו להשתלט על מגפות הטיפוס, הופיעו פתאום אנשי הס-ס במחנה והודיעו בקול מצוה ומזרז שתושבי מדף הייבוש מספר 3 צריכים להתיצב תוך שעתיים, מוכנים לדרך. הופעת בני-שטן אלה במחנה ופקודתם הבהירו להם, שהגיעו לסוף התהום. עתה כבר ידעו, שהם נמצאים בתחנה שלפני האחרונה ואחריה אין המשך לדרכם. הכל ידעו עתה - גירוש בקרונות סגורים, שאדי-קלור עולים מרצפתם, מיתה מחנק מאפס-אויר, מיתת צמאון מאפס מים. וכן ידעו-אלה שישארו בחיים אחרי המסע הזה, יגיעו אי-שם לפולין, ושם מצ-

פים להם תאי-גאזים, בורות שיחפרו בעצם ידיהם, תנורים שאישם אינה יודעת רוויה ...

אדם רוזנפלד ואשתו בלעו גלולות רעל. מיכאל רבינוביץ חתך את עורקיו בתער לעיני אשתו וכשהיא מיהרה אליו ביללת תמרורים להצילו, נשא אליה את פניו החיוורים:

- הניחי לי יקירה, ואמות. אין בי כח לצאת לדרך הזאת. סגרי את שתי עיני באצבעותיך ובשכר החסד הזה ירחם עליך אלקים..

דמו קלח תחילה. אחר כך נקפא החתך ואשתו ומקורביו עמדו סביבו וראו בפרפוריו והניחו לו שימות. המדף מס. 3 נתרוקן, השורות זזו קדימה, מתחת לגשר-המעופף עברה אותה שעה רכבת. יהודית רבינוביץ הפילה את עצמה דרך המעקה לתהום, היא נפלה בין שני קרונות ונתמעכה תחת הגלגלים, מעבר לגשר הובלו לרכבת משא, שחיכתה ליד רציף למטעני בקר. תוך רגעים נתמלאו הקרונות, כי זירזו אותם בקתות הרובים ובכידונים. פתחי הקרונות נחסמו ונחתמו בעופרת, הרכבת שהיתה רתומה לשני קטרים יצאה לדרכה צפונה.

חויות במחנה העבודה
של בני קולוזבר -
באוקרינה.
מאת: שורץ יהודה.

לעלוי נשמות קדושי מחנה
העבודה מקולוזבר שניספו
בענוים וברעב בשדות
אוקרינה.

פגישותי עם פרטיזנים וסתם יהודים

אחרי נסיגה של כחודשיים מהחזית הרוסית קוינו, שהנדודים האין-סופיים ואתם העינויים הקשים כבר באו לקצם בהגענו לעיירה אשר שמה נשכח ממני - אשר בה מסילת ברזל ובה נקבע לנו גם מקום מגורים.

הואיל והרעב הציק לנו מאוד - לא שמנו לב לסיכון שב - עזיבת השטח ובקרנו בבתי התושבים, בהם נתקבלנו בסבר פנים יפות, כי היה זה בחג המולד, כשהאוירה היתה נוחה יותר.

בבית אחד הוזמנתי יחד עם חברי לאורחת צהרים. בשיחה שהתנהלה בינינו הראנו למארחים את הצילומים ממשפחותינו ומהבית וספרנו להם גם על גורלנו המר כיהודים מהונגריה שנשלחו לאו- קרינה למחנות עובדי כפיה. ההתלחשויות שביניהם לבין עצמן עו- ררו בנו חשד, אחרי הארוחה נקראנו לחדר טיפוסי של קתולים אדוקים, כשעל הקירות תמונות קדושי הנצרות ומעל המטה צלב גדול. האשה כבר לא יכלה להתאפק ופרצה בבכי, המשיכה לספר כשדמעות בעיניה, שהיא ובעלה נמלטו מוארשה ומצאו כאן מקלט אצל המשרתת שלהם לשעבר, תארו לעצמכם - אמרה - שעל בעלי להתפלל בחדר הזה יום-יום מול האיקוניץ כשהוא עטור בטלית ותפלין...
הבטחנו לה - כמובן - לשמור על הסוד בלבנו וכשנפרדנו העניקו לנו צידה לדרך ביד רחבה -.

בערב סיכמנו על משכבנו את תוצאות היום, היו אשר קבלו כוס לקידוש שחרות עליה - שבת. היו שהביאו טלית עם עטרה של כסף ואחד מחברינו גילה לנו שמחר יפגש עם יהודיה, הדבר עורר בנו התענינות רבה, שוב לראות ולדבר פנים אל פנים עם יהודי.

האחראי היהודי על היחידה - סקלי לדיסלאו מקולוזבר בקשנו להתלוות אליו בפגישה הזאת, כדי להתגבר על קשיי השפה כי ידוע שהיידיש והעברית אינן שגורות בפי יהודי הונגריה.

כשהגענו לשם מצאנו נערה יהודיה כבת עשרים בחדר מלא אוקרינים ופולנים אשר עזבו מיד את המקום. הנערה עשתה עלינו רושם בלתי נשכח בהומור שלה ובחן היהודי המיוחד שבה ושרשרת הזהב שבצוארה במשכיון משה רבנו עם לוחות הברית.

בדרך כלל הנני נמצאת בחברת בעלי - אמרה בחיוך - ולקחה לידיה את הרובה האוטומטי שלה וטיפלה בו לעינינו בזריזות מפליאה. מדבריה התברר, שהיתה פרטיזנית ביחידה הפועלת בסביבה וקיימה שיחה עם האוקראינים והפולנים המשתפים אתם פעולה.

מסיפורה המעניין נתגלתה לעינינו המציאות האיומה של יהדות פולין בכל הטראגיות המזעזעת שלה אשר הביאה את הנערה להקרבה עצמית נגד מרצחי עמנו.

תוכן הסיפור - שנחרת היטב בזכרוני - היה בערך כך, אחרי שרוכזו יהודי העיירה בה גרתי - מלאתי אחרי בקשת אמי והצטרפתי למאתיים היהודים שהסתתרו במרתף לאחר שנודעה להם ההחלטה על חיסולם של יהודי הגיטו. בבוקר של יום ראשון אחד הומתו כל תושבי הגיטו ביריה, כשהועמדו ליד קיר המות,התאפקנו בכל כוחנו לשמור על קור רוחנו ולא להתפרץ החוצה ולגלות בכך את מקום מחבואנו. יותר מזה - עלי הוטל התפקיד במרתף להשתיק תינוק ולסתום את פיו בסמרטוטים, כאשר פרץ בבכי בחצות הלילה. כל זה לא עזר, כי יומיים אחרי כן לפנות בוקר נדהמנו לשמוע הדי קולות חזקים של מגפיים הגרמנים - גילו אותנו!

דלת המרתף נפתחה בצעקות : "יודן הערויס" - "יהודים החוצה"! כל המסתתרים הועמדו ליד הקיר ונורו ברובים אוטו- מטיים, אני - מתוך הבהלה שאחזוני - מספרת הנערה בתיה - שמתי ידי על לבי ובדרך נס הכדור לא פגע בי, אבל התעלפתי ונפלתי מפחד, הואיל והתלכלכתי מדמם של החללים שנפלו עלי וכיסוני חשבו גם אותי להרוגה, אך כעבור שעה - שעתיים הת- עוררתי מעלפוני, כשהקומנדו של ה-ס"ס כבר לא היה בשטח,פשטתי מעלי את השמלה המוכתמת בדם ולפנות ערב זחלתי לעבר החוה לבית אכר פולני שהיו ידידם של הורי, שם מצאתי מקלט כשבועיים.

פעם נשלחתי עם שתי ככרות לחם לבית אכר אחד שעל הגבעה בתוך החורשה, נפגשתי בדרכי בשני פרטיזנים שהתחפשו לכלבים שעצרו על ידי התקיפו אותי בשאלות וקבעו מיד לפי המבטא שאני לא פולניה, הודיתי, שהנני יהודיה ונמלטתי מהגיטו שבעירה, (הפרטיזנים התחפשו בעור כלבים כהסואה). בהשפעתם הצטרפתי ליחידת הפרטיזנים שביער. נתקבלתי כחברה מן המנין ביחידת הפרטיזנים, רק אחרי שהתגברתי על התקפת שניים מהם, שיצאו נגדי - בתור מבחן-לקרב אקדחים.

כפי שהנערה סיפרה - היו בעירה בתי"ס עבריים וגם ביאליק בקר שם.בתיה דברה אתנו עברית צחה, מפיה שמענו אז בעברית בפעם הראשונה את השיר "העיירה בוערת", ההדים של השיר, המספר על

מר גורלם של יהודי פולין מלוים,אותי מאז ועוד מצלצלים באזני-המלים: אחים הצילו, שריפה - קרובה,הס וחלילה השעה - כי הלהבות יתמידו - את כולנו פה ישמידו.....

הקשר בינינו לא נותק גם לאחר מכן. כשהסתדרנו בשורות להמשיר הלאה בדרכנו קבלתי ממנה כפפות חמות - בצרוף מכתב עברי , בו בקשתנו להצטרף עם עוד כמה מחברי אל יהידת הפרטי-זנים .
אחרי שיקולים - השמדתי את המכתב וצעדתי בסך לפי הפקודה בדרך האין-סופית של הכביש בפולניה, הסיבה לכך היא אכזבתי-הרבה מהפרטיזנים. היה זה כחצי שנה לפני כן, קבלנו אכסניה בבי"ס בעירה, בה פעילות הפרטיזנים היתה חזקה עד כדי כך שחייל המשמר אשר היה ממונה עלינו מבחינה בטחונית פחד להשאר אתנו בלילה.

באחד הלילות הפתיעו אותנו כעשרים פרטיזנים. ההנאה היחידה שגרמו לנו היתה שהציתו את תמונתו של היטלר שעל הקיר באבוקות שבידיהם, אבל מיד אחרי כן לא רק שלקחו את כל הסי-גריות שהיו ברשותנו אלא גם הורידו מעלינו את השמיכות והח-רימו אותן, לא עזרו התחנונים של הנערה הפרטיזנית שעמדה לימיננו וספגה מהם מכות ובעיטות, דבר שהבאיש את ריחם בפנינו, למרות הערכתנו מצד שני.

עובדי הכפיה היהודים - בנסיגה

היה זה בעיצומו של החורף ברוסיה, כשנתקבלה הפקודה להיות מוכנים לדרך. מפקד הבטליון - מפאת הסכנה והדחיפות הרבה - היה מן המקדימים ועזב אותנו לנפשנו, כי עם פריצת החזית הרוסית בסטלינגרד לא היה להם מעצור וגייסותיו של היטלר וגדודיו היו נאלצים לסגת במהירות האפשרית ביותר, שהפכה אחר כך לריצה בלתי מסודרת.

הכביש הראשי עמד אך ורק לרשות הצבא הנאצי המובס למטרת הנסיגה ואילו יתר החילות,כולל מחנות-העבודה היהודיים הוכרחו לסגת בדרך לא דרך בשטחים הקשים של ביצות הפריפט, שם נחל בזמנו נפולון את מפלתו הגדולה.

גם אנו עשינו את דרכנו בבהלה וברגל ללא הפסקה, ביום ובלילה. הרבה מחברינו, אשר לא הצליחו לכוח את צעדיהם שקעו וטבעו בביצות, לאחר מכן המשיך במלאכת הכליה גם החורף הקשה. כך הלכנו יותר מחודש ימים, ללא קורת גג ומנוחה קלה אף בלילה, כי בתי הכפרים - שבדרכנו - פוצצו לפני כן ע"י הרוסים ואם מישהו העיז בכל זאת לחפש מקלט מן הקור והרוחות בין החורבות,--

המוקשים שמו קץ לחייו.

את מנוחת הלילה קיימנו בדרך כלל ע"י חפירת בור, אשר שמש לנו למחסה מפני הרוחות הקרות המיללות בחזקה, בתורנות הדלקנו מדורות ליד רגלינו הקפואות ועל פי רוב שימשו לנו לשמיכות פתיתי השלג.

צדי הכביש נזרעו בקברים של אחינו בנ"י היקרים מקולוזבר אשר גועו מרעב, או שנחו על השלג מעיפות הדרך, נרדמו רק לשעה קלה, קפאו מקור ומצאו את מותם בו במקום. היו בינינו גם כאלה שאזרו - כח ופתחו את הסוסים המתים מאפיסת-כח ונתחי בשר הסוס הצילו אותם ממוות ברעב.

ההליכה הזאת ללא אוכל, החלישה אותנו, עד שרוב חברי המחנה חלו בפלק-טיפוס ובשילשול (דיז'נטריה) ולמרות החום הגבוה של למעלה מ-40% מעלות נאלצנו להמשיך בדרכנו אל מקום הריכוז של החולים בדורושיץ, החולים-ששת אלפים במספר - היו מאושפזים ברפת , קולחוז לשעבר, אשר שימשה כבית חולים מאולתר, החולים שכבו על האדמה שהיתה מכוסה בקצת קש, הרופאים - ביניהם ד"ר דנש לדיסלאו מקולוזבר - טיפלו בהם באזלת יד ובחוסר-כל, באין התרופות הדרושות והאוכל המינימלי. גופות החולים מלאו חורים, הכנים אכלו בהם בכל פה בעודם בחיים, גניחות הגוססים והיללות של החולים זיעזעו אותנו.

מחוסר מקום לא נשארנו שם אלא המשכנו בדרכנו עד לבונדו-רובקה שם הקמנו בתנאים לא טובים יותר מרפאה חדשה לחולים של המחנה מקולוזבר.

כאן נודע לנו, כי על סמך הועדה הסאניטרית שביקרה אחדינו בדורושיץ - הוחלט על חיסולו של בית החולים יחד עם החולים שבו, בערב הוקף בית החולים ע"י זנדרמים וחיילים מזוינים, שפכו נפט בכמויות גדולות על המבנה והציתוהו. אותם החולים שהיה בהם עוד כוח וקפצו דרך החלונות אחוזי להבות נורו בו במקום.

מבין ששת אלפים היהודים שעלו באש האכזרית נשארו לפליטה לא יותר משנים - אתם נפגשתי בארץ.

גם בבונדורובקה הפילה מחלת הטיפוס חללים רבים ורק אחוז אפסי הצליח להמלט מגיא-ההריגה ולחזור הביתה עם תום המלחמה, אך לא לחיק משפחותיהם כי גם הן מצאו את מותם לא פחות אכזרית בכבשני האש ובתאי הגאזים - באושביץ.

סיפורו של ניצול

הנסיגה של מחנות הכפיה היהודיים מאדמות אוקרינה ופולין- נסתיימה והוחזרנו להונגריה, הצבא האדום המשיך ברדיפתו אחרי הצבא הנאצי המובס וכבר היה בעקבותינו.

כשהגענו אל הכפר שלפני קצ׳קמט הקבילה את פנינו מועצת הכפר - ובראשה הכומר - בדגלי לבן בחשבם אותנו לרוסים. הכביש הראשי לכוון בודפשט היה מלא חיילים וסתם אנשים אשר חיפשו מקלט בעיר הבירה, לכן לא ניתנה לנו רשות כניסה לעיר ונאלצנו ללון מספר קילומטרים לפני כן - בחוה קטנה.

ביני לבין חברי - ד"ר איז׳אק - סוכם לשים קץ לנדודים הללו וללכת בכוון הפוך - משם באים הרוסים - כדי ליפול אצלם בשבי, שהיה נראה בעינינו טוב יותר - ניצלנו את חשכת הלילה וכל אחד מאתנו עשה את דרכו בנפרד. אחרי שהצלחתי לחצות בזחילה את הכביש הראשי הלכתי כל הלילה ולפנות בוקר הגעתי למשק שעל גבעה, בדיוק כשהתפתח קרב חזק והסתתרתי בין שבלי התבואה.

כעבור שעתיים שקטה מנגינת המלחמה ואחד האיכרים הסכים לתת לי מחסה ברפת שבחצר - ביתו עד יעבור זעם. למחרת היום הופיעה פלוגת חיילים גרמניים לאותה חצר והעמידו בה תותח נגד מטוסים. האכר אשר לא ידע גרמנית הזמין אותי להיות לו מתורגמן. למזלי לא חשדו בי. עוד באותו יום התלקח קרב אוירי חזק על כיבושה של העיר קצ׳קמט שלרגלי הגבעה - והרוסים נסוגו.

בינתים ניתנה פקודה לסריקת השטח ולנקותו מאלמנטים זרים. על התושבים היה למסור לידי השלטונות את החשודים ומי שלא ימלא אחרי הפקודה - אחת דתו למות. בלית-ברירה נאלצתי לעזוב את המקום. בעלותי על השביל המוביל העירה נתפסתי ונבדקתי בהרמת ידים ע"י סמל מהז׳נדרמריה ההונגרית שהובילנו - בכוונו עלי כל הדרך את רובהו - אל בית המשפט. בין השופטים התפתח ויכוח, אם להעמידני ליד הקיר ולהוציא לפועל את גזר-דין המות במקום או להעבירני לבית דין צבאי, מכיון שהייתי לכל הדעות שייך ליחידה צבאית. לבסוף הועברתי לבית כלא צבאי, בו הוכנסו העריקים מהצבא, שפרצו חנויות בעת הקרבות וגם אלה שעוררו חשד.

בחדר, בו הוכנסתי מצאתי לתמהוני את חברי ד"ר איזאק שנתפס כמוני. לפי בקשת הסמל הצגנו את עצמנו כטבחים מנוסים. לקחנו אלינו שני קצבים מומחים לעזרה והקמנו את המבטח הזמני של בית הכלא, שבו היו כ-600 אסירים. בינתיים לא חסכנו את האוכל גם מעצמנו.

כעבור חמשת ימים, שלילותיהם עברו עלינו בעינויים קשים, אשר ניתנו לכל העצירים כתרגילי עונש - הועמדנו בשורותיים כשראש בית-הדין הצבאי עובר בין השורות ונותן בו במקום את גזר הדין. אחרי שמעו ממזכירו את פרטי העבירה, העריקים מהצבא אשר החליפו את מדיהם בבגדים אזרחיים מפחד הצבא האדום המתקרב - נדונו למות, הועמדו לקיר ונורו בו במקום.

בהגיעו אלינו - הוכיח חברי ד"ר איזאק שהנו חולה - לב ולא היה בו כח להמשיך בדרכו בקצב הנדרש ממנו בגדוד ואני טענתי שלא יכולתי להשאירו לבד במצב בריאות כה קשה, השופט, לא רק שקבל את דברינו אלא גם פנה אל הנוכחים ואמר: אותם אני יכול להבין... להם לא היתה ברירה - לכן אני גם סולח להם ולא לאלה אשר בגדו במולדתם ולא עמדו על המשמר.

היינו הראשונים בגדוד מחנה-עבודה חדש, אשר נשלח בדחי- פות לבודפשט ומאחר שהיינו כבר מוקפים מכל צד ע"י הצבא האדום, לא הצליחו להעבירנו מחוץ לגבולות הארץ ולשלחנו למחנות ההשמדה, הוכנסנו לגיטו בודפשט, בו נשארנו עד לשחרורנו ע"י הרוסים.

* * * * * * * * *
* * * * * *
* * *
*

רשימת השמות בספר

- א -

אבל אברהם
אבנר מאיר ד"ר
אדלר זיגמונד
אדלר ינו
אדלר מרגיט-ציבנר
אדלר שמואל
אדרעי אליהו
איוווארי פטר
אולמן אנדרה
אונגר ד"ר
אוסלנדר אגנסה
אורבך יוסף-ריס
אורדנטליך ברכה-ביבי
אורדנטליך מנדל
אורדנטליך משה יוסף
אורנשטיין אלכסנדר ד"ר
אורנשטיין יעקב
" נעמי
אידלשטיין דוד
" יהודה
אייזלר מטיאס הרב ד"ר
אייזנברגר אברהם
אייכנשטיין הרב
אינגבר שרה-אייזיקוביץ
אינדיג
איזק ד"ר
איינהורן אמיל
אלבאום אברהם
אלבאום אהרן אינג'
אלברט ברנט ד"ר
אלנברג אלעזר
אלפר ד"ר
אנגל שמואל הרב
אקשטיין שלמה
ארברמן יוסף
ארדוש לסלו
אריק מאיר הרב
אלבאום-קליין לילי
ארנסטר יוסף
ארנסטר משה
ארנסטר שמחה
ארנרייך חיים יהודה הרב
אשכנזי
אשכנזי משה דוד הרב

- ב -

באומהפט נתן
באומצווייג אברהם
בוגדן
בולהיימר ד"ר
בוסקוביץ אלכסנדר
בוסקוביץ הנרי ד"ר
בוסקוביץ יוסף
בוסקוביץ פאול
בוקסבוים בנימין
" יוסף
בושן גזה
ביהרי ארפד
ביינה ד"ר
ביכלר משה ד"ר
ביכטר אלפרד
בינדר מורה
ביקסנשפנר זכריה מ.
ביקסנשפנר מרדכי
בירו אנדור
בירמן נפתלי
בכוס יהושע
בלאו אימרה
בלאו ברוך - בלה
בלאו פאול ד"ר
בלאופלד ד"ר
בלאז קטו
בלום - רוז שיינדי
בלום שלום
בלומנפלד שלמה ד"ר

בלוקסנהיים שמעון הרב
בן-צור-פטרפי שלום
בנדר ויקטור
בן-נחום-שיוביץ משה יעקב
ברגנר מור
ברודי נחום בנימין
בראון אלישבע - ציבנר
ברודי דוד
בראון טיבור ד"ר
ברוך - נדפלודי בלומה
ברזילי אליעזר - סטפן
ברנד אלברט ד"ר
ברנד יואל
בריסק מרדכי הרב
בר-מאיר צבי
ברבר אלכסנדר

- ג -

גוטאהרר יוסף
" יחזקאל
גוטליב יוסף
" מנדל לייב
גוטמן אריה לייב שו"ב
" מרדכי
" פטר
גוטפריד אדולף
גוטשכטר הרב
גולדנר יהושע הילל
גולדנר מיכאל עו"ד
גולדברגר קלמן
גולדשטיין יוסף
" ליאופולד
" פרץ
גומבוש
גוש-חלב יוחנן-גיסקלאי
גלב אליהו
גלזנר אברהם רב
" " פרופ׳.
" בנימין
" אסתר

גלזנר יהודה הרב
" יצחק ד"ר
" משה ש. הרב
" מנחם
" עקיבא הרב
" שמעון
גלזר יהושע שו"ב
" ישראל
גלנץ לויס
גרו לויס
גרבר מאיר
גרונר ישראל
גרוס אפרים
" הרמן
גרטנר משה
גרין ישראל
" ליאופולד
גרינוולד ד"ר
גרינפלד אנשל
" בצלאל
" יוסף
" מאיר
" מליטה
" צפורה-נדפלודי

מילואים למדור הרב משה ש.גלזנר

דינה אשת מר מנחם-מנהרט וואלד

היא היתה בתו הבכירה של הרב מ. גלזנר, שהיו לו 10 ילדים. מר וואלד היה בעל תעשיה ואיש עסקים, אחיו של הראב"ד הרב יעקב מאיר וואלד ז"ל, אחד מבניו היה פרופסור בעל שם עולמי למתימטיקה בארה"ב. אחרי השואה נסע ביחד עם אשתו לקונגרס העולמי של המתימטי-קאים בהונקונג. האוירון בו טסו התרסק ומצאו את מותם.

- ד -

דוויצ׳רי אינג׳
דדוש רפאל
דוד אברהם
דוכס עמנואל
דיארפש - דירקטור
דייטש יעקב שמרי הרב
" לייבל
דיטרו ארווין
דימנט אלמר
דיק יעקב
דנציג אלישבע
" הילל
דנש בוריש
" לסלו
דרווש שמעון

- ה -

הגר משה יהושע הרב
הווש׳ אינג׳
הוכמן יעקב
הונוולד ליאופולד
הורוביץ יהודה הרב
הורנר ישראל
היבשמן משה
היימליך יפה
היימן מנלי
הופמן אברהם
הירש אדולף פון
" " סוחר
הירש אדמונד פון
" יחזקאל אליעזר שו"ב
" משה - ברון
הירש פרל
" צבי הרב
" שנדור
הירשמן וולף
הלברשטם יקותיאל יהודה הרב
" משה הרב
הלוי צבי
הלוי מרדכי
הלמדי מריה
הלמן אלימלך
הלמן אפרים
הלמן יעקב
הלפי אדולף
הלפרן אדולף
" מרכוס
" יעקב יוסף הרב
הלר שלמה הרב
המבורג יוסף ד"ר
הערש וולף הרב
" מיכאל
הרמן דוד עו"ד
" צבי
" רודולף ד"ר
" שמואל
הרט הרמן
הרפנס דוד הרב
הרצוג י.א. הלוי הרב
הרשקוביץ אימרה
הרשקוביץ ד"ר
" מיכל
" משה

- ו -

וואהל שמואל
וואהל זאב
וויאנו הגב׳
וואלד -גלזנר דינה
ווגו אלברט
ווזל פייבל הרב
ווזל קרול
ווידה שמחה
ווייל יואל שו"ב
ווינברגר יוז׳ה
וויגדורוביץ איז׳ו
וויינברגר-כרמלי משה הרב
וויינברגר משה
וויינברגר נגדור

ווינברגר ארנסט
וויניגר קלרה
ווינקלר משה הגב׳
ויינשטוק יצחק שו"ב
ויינשטיין אלכסנדר
ויינשטיין אסתר
ויינשטיין בן-ציון
וויינשטיין משה חיים
וויינשטיין שמואל
וויינשטיין יוליוס ד"ר
וויינשטיין שמעון
וויינשטיין שרה -בן-צור
ווייס אהרן יהודה-אודי
ווייס אויגן ד"ר
ווייס דורי
ווייס הרמן
ווייס זיגפריד
ווייס חיים
ווייס חיים אליעזר
ווייס יוסף
ווייס יוליוס-ישראל
ווייס משה שלמה
ווייס משה
ווייס מרגיט
ווייס מנדל
ווייס מתתיהו
ווייס משולם פייש שו"ב
ווייס יעקב
ווייס פיליפ ד"ר
ווייס טיבור
ווייס שמעון עוזר
ווייס שמואל
ווייס שנדור
ווייסבורג אסתר
ווייסבורג חיים ד"ר
וולד יעקב מאיר הרב
וולד מנהרט-מנדל
וולד הרשקו - צבי
וולד לייב - לוקי
ווליש דוד

וולטר ד"ר
וולף אמיל
ווסרשטרום שנדור
וועג מרדכי
וורטהיימר בנימין וולף
וורטהיימר דב צבי
וורטהיימר זאב - ווילמוש
וורטהיימר יואל
וורטהיימר יוסף
וורטהיימר משה
" הגב׳
וורטהיים משה
וורטש ד"ר
וורצברגר אהרן שו"ב
וורנר דוד הרב

- ז -

זדור בנימין-בנו
זולע שמעון
זיילר
זייף סיני
זילברשטיין משה
זליג שמואל
זיסו ד"ר
זלנפרוינד מילכה
זמרוני אברהם
" זאב
" שלמה
חיון יוסף
" שושנה-גלזנר
חמיש יפה

- ט -

טיטלבוים חיים צבי הרב
" יואל "
טישלר מור פון
טסלר יצחק
" ירמיהו
טרייביטש יונתן

- י -

יודוביץ אלעזר
יוזף אברהם שמואל
יוזפוביץ
יוסט ברכה - גלזנר
" משה
ימבור פרנץ
ינוביץ גזה -גרשון
יעקב מרים
יעקובי דודי
" יוסף ד"ר

- כ -

כהן הלל ד"ר
" זיגמונד
" משה יעקב
" פנט אלישבע
כהנא נחמן הרב
" שלמה דוד הרב
כץ אברהם שלמה רב
כרמי מנחם

- ל -

לאסס אינג'
לאסס ד"ר
לאזר אליעזר
לאובר פאולינה
לב בלה
לב איל
לב ווילהלם
לב זיגמונד
לב ינו
לב מקס
לביא רות
לבל אימרה
לבל יצחק
לבל מנצי
לובלי מיכאל
לוי טובה
לוי איגנץ
לוי חיים יהודה הרב
לוי משה הרב
לוי לייבי - ליאו
לוי יוסף
לוי עזריאל הרב
לווינגר ברוך
לווינגר ל. הרב
ליבל פיליפ
ליברמן צבי
לייטנר פיליפ ד"ר
ליכטנשטיין אשר אנשל הרב
ליכטנשטיין הלל הרב
לילינטל שנדור
לנדוי מיכאל ד"ר
לנדסמן לויס
לסלו יוליוס - גדליה
לסלו ינו
לפלר ווילהלם
לנקסנר ישראל
לקס הערש
לקס סלבטור

- מ -

מוזס דוד
מוזס מרדכי אשר
מולנר יעקב
מטיאס מטיאס פרופ'
מנדולה יצחק
מנדל שלום
מנדלבוים ברוך הרב
מושקוביץ דוד הרב
מייסטר ארנסט
מיכלוביץ יחיאל מיכל הרב
מיכלוביץ לוי יצחק הרב
מיכלוביץ שלום הרב
מיקלר הגב'
מניו יוליו ד"ר
מרטון יחזקאל-ארנסט ד"ר
מרטון גיזללה ד"ר

מרטון יהודה ד"ר
מרטון מיכאל
מרמורשטיין שמואל
מרק אנטל
מרקוביץ אלישבע

- נ -

נדפלודי נתן נטע
נדפלודי יונתן בנימין
נהרי משה (שוורץ)
נוטא משה
נוסין משה אינג׳
נוסין אלישבע
נוסין ד"ר
נוסין רוז׳י
נוסבוים מ. מיהאי
נורמנד איסר ד"ר
ניימן אברהם יצחק
ניימן יעקב
ניימן יאיר
ניימן יחזקאל
ניימן מאיר
ניימן ד"ר
ניימן ינו ד"ר
ניימן מור
ניימן משה
ניימן מנחם מניס
ניימן שמואל בנימין
נייברגר זיגמונד
נייברגר הגב׳
נייפלד ינו ד"ר
נימברגר ארנסט
ניכטנברג הגב׳
ניק טובה
נש משה הרב

- ס -

סבו אימרה
סבו בן-ציון
סבו ינו
סבו מנדל שו"ב
סבסטיאן פון דוד
סבסטיאן יוסף ד"ר
סבסטיאן רודולף ד"ר
סגל אברהם שמואל
סגל דוב
סגל - פיש יולי
סגל מרדכי איציק
סוני גזה ד"ר
סופר משה הרב
סימון טיבור
סימון לויס
סלומון אנטל
סלומון יעקב
סלומון לסלו
סלומון שמשון
סמואל הרברט פון
סמואל יעקב
סנטו זולטן
סנש חנה
סנש קרול
סקלי בלה
סקלי לסלו
ספיר ניקי ד"ר

- פ -

פאל יהודה לייב
פאל מרדכי - מרצי
פולק אלכסנדר ד"ר
פולק שלמה
פילדרמן זאב ד"ר
פיינגולד ליב
פיליפ זולטן
פינקלשטיין אלפרד
פינקלשטיין דוד
פיק מיקי
פיש אדולף
פיש שרגא
פיירשטיין קלמן
פישר ווילהלם

פישר יוסף ד"ר
פישר ליפוט
פישר לויס
פישר רודולף
פישר תיאודור ד"ר
פישהוף חנה
פישמן שרגא פייש הרב
פוקס יחזקאל
פוקס נורברט
פודור אלכסנדר ד"ר
פטה טיבור
פטרפי משה
פלורנטל אברהם
פנדריך ארנסט ד"ר
פניכל משה ד"ר
פניכל יוסף עו"ד
פנט יחזקאל הרב
פנט יעקב אלימלך הרב
פנט מנחם - מנדל הרב
פנט משה הרב
פרלמוטר אברהם
פרטוש ד"ר
פריי - מורה
פריד מנחם-עמנואל ד"ר
פריד אליעזר הרב
פריינד אברהם יהושע הרב
פריד מקס
פריד ינוש
פרידלנדר מנחם הרב
פרידמן ווילי
פרידמן אברהם הרב
פרידמן לוי
פרידמן מנחם
פרידמן פנחס
פרידמן - טחנת קמח
פרידמן שלמה שבתאי
פרישמן ד"ר
פרנקל מנחם
פרנקל צבי
פרל - שיוביץ אסתר
פרקש ארנסט
פרקש משה ד"ר
פרקש שמעון
פרקשהזי - פישר
פרידמן עליזה

- צ -

צוקרמן - קרולינה
צוקרמן-הטסגי ארנסט

- ק -

קאופמן יוסף
קוהני מנהרט
קוסטינר ד"ר
קוסטליץ מרדכי
קוק א.י. הכהן קוק הרב
קירשנר דב בר
קיש ד"ר
קליין איגנץ
קליין אליהו הרב
קליין הוגו
קליין יוליוס אינג׳
קליין יוסף
קליין יעקב
קליין - קרן אמיל
קליין משה
קליין נחמן
קליין עקיבא הרב
קליין שמואל מנחם הרב
קלטי שנדור
קלמן מאיר
קנר אביש הרב
קנר יעקב שמשון הרב
קסטנר ארנסט
קסטנר יצחק
קסטנר ישראל ד"ר
קעפעטש שמואל
קצר איללש
קרטס הגב׳
קרמר ארמין ד"ר
קרסטש פרנץ ד"ר

- ר -

רבינוביץ מיכאל
רביץ בנימין
רגר פילים
רובין ינו
רובין לילי
רודש גרו
רוז אנשל
רוז זאב
רוז׳א מור
רוזנווסר חיים
רוזמן משה צבי
רוזנברג אברהם
רוזנברג בנימין
רוזנברג ברנט
רוזנברג יהודה
רוזנפלד אדם
רוזנפלד ד"ר
רוזנפלד אלכסנדר
רוזנפלד ארמין
רוזנפלד יהודה
רוזנפלד יוסף
רוזנצוויג אלימלך
רוזנצווייג אנטל
רוזנצווייג אשר
רוזנצווייג מגלי
רוזנר
רוט הוגו ד"ר
רוט ישעיהו
רוטר יחזקאל הרב
רוטר יעקב חיים
רוטשטיין דוד
ריגלר שמואל
רייטר לונקה
ריטוק לויס
רייטר ארטור ד"ר
רייך חיים צבי הרב
רייך קופל הרב
ריזוצי יעקב
ריינס יעקב הרב
רייקוביץ הרמן
רנשבורג אברהם

- ש -

שור אריה
שוורץ אברהם דוד
שוורץ איגנץ
שוורץ אליהו
שוורץ דוד
שוורץ ווילהלם ד"ר
שוורץ יהודה
שוורץ יוסף
שוורץ יעקב
שוורץ ישעיה
שוורץ מרטון
שוורץ משה - מיקלוש
שוורץ צבי הרב
שוורץ שלמה
שוורץ שנדור
שוורץ נעמי
שוורץ רחל
שוורצברגר מיכאל
שטוסל יוסף
שטרוהל ד"ר
שטיין אברהם משה הרב
שטיין יעקב שו"ב
שטרן גרשון הרב
שטרן צבי הרמן
שטרוהלי משה
שטרוהלי פנחס
שטרוהלי פרץ הרב
שטיינר פאול ד"ר
שטרן ווילהלם ד"ר
שיוביץ ארנסט
שיוביץ יעקב פרץ ד"ר
שיוביץ מלווין
שיובין נחום

שיוביץ פישל הרב ד"ר
שיף שמעון הרב
שיפוש ינו
שלזינגר משה
שלזינגר - יפה מרדכי הרב
שליסל דוד הרב
שן דוד
שנהיים יואן
שנפלד אברהם הרב
שפורן - פנט אילוש
שפטר אוטי
שפטר ברי ד"ר
שפטר ז׳ני
שפטר משה
שפטר שמעון
שפירא אברהם
שפירא -מדרוהוביץ הרב
שפרן אלכסנדר הרב
שרייבר
שטרן לאה

- ת -

תורן
תנעמי יוסף

ד ב ר י   ס י ו ם

"אהלי שודד, בני יצאוני ואינם" (ירמיהו)

קלאוזנבורג עבורנו איננה יותר. עולים על לבנו דברי הנביא ירמיהו, נביא הזעם והחורבן: "אהלי שודד וכל מיתרי נתקו בני יצאוני ואינם אין נוטה עוד אהלי ומקים יריעותי". פסוק מזעזע ונוקב עד התהום. נבואת זעם אשר נתאמתה בימינו בכל משמעותה הטרגית, והומחשה מחדש אחרי אלפי שנים בכל אכזריותה.

קלאוזנבורג לא כיחידה גיאוגרפית עם רחובותיה ושווקיה, ולא מצבת הברונזה של המלך מטיאס אשר בהיסטוריה קראו לו "מטיאס איש האמת". התברר כי צאצאיו של איש האמת היו שותפים נאמנים ונלהבים לרוצחי עמנו. פעמוני הכנסיה שעל יד המצבת צלצלו צלצלי-מות בשעה הטרגית והמזעזעת של רצח-עם, בשעה שקהילה גדולה וקדושה, אנשים נשים וטף, יצורי אלוקים שנבראו בצלמו הובלו לשחיטה כעגלי-מרבק, הגויים הללו לא נחרדו, מצפונם לא זע. רש"י אומר בפרשו וישלח "הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב", אך שנאה תהומית כזאת טרם ידעה האנושות.

קלאוזנבורג! עיר התורה והחסד, עיר המדע והתרבות היהודית, עיר של תלמידי-חכמים ואנשי מדע נעלים, עיר של אנשי הוד ותפארת, עיר המסחר והמלאכה היהודית, עיר הציונות והעסקנות, עיר של חסידות ויראת השם, הלב והמרכז של העשיה היהודית, היסוד והמקור של כל יזמה יהודית, עיר של חיי קהילה מסודרים למופת ולתפארת.

בהעלנו את זכר העיר הזאת, אשר בה נולדנו, חונכנו וגדלנו, למדנו ושחקנו, נאבקנו וקיווינו, נרעדים כל נימי נפשנו. בתי-הכנסת על מאות ואלפי באי-שעריה, "בית אברהם", "ש"ס חברה", בית החסידים בקאדאר אוצצה, "אוהל משה", "בית יעקב", "בית אהרון", ועל כולם בית הכנסת הגדול וכיום שועלים הלכו בה, הפכוה זדים לבית חרושת. בתי-הספר ובתי תלמוד-תורה, בית-הכנסת היפה והאימפוזנטי של הקהילה הניאולוגית, בית-הכנסת העתיק במונושטור, בית-הכנסת "פועלי-צדק", שהתפללו בה לכאורה בעלי-מלאכה של כל ימות השנה, אך אלה יחידי-סגולה היו. הלב נצבט ונשבר בזכרנו את היהודים הטובים והיקרים הללו.

עולים על הלב דברי המשורר חיים נחמן ביאליק: " כך צמאה נפשי לבכות על צוארן, לחבקן, לנשקן, ולחונן עפרן". אך אין עפר, אין זכר ואין קבר, רק אפר שפוזר כדומן על פני השדה.

עבורנו העיר איננה, נשאר ממנה רק יער של מצבות-עזובות

שאין פוקד אותם בבית הקברות אשר במעלה דרך טורדא.

הלב נצבט, הבכי נחנק בתוכנו ועולה על שפתנו שיר של המשורר ביאליק:

"לא תמחה במהרה דמעתי הכבדה, דמעתי מקרקע נשמתי שאבתי" ...

לבסוף עוד קטע מאחד משירי ביאליק עוד משנת 1921, אך הדברים היו כנבואה מזעזעת ומרעידה את מיתרי הלב, נבואה שהת-קיימה בדייקנות מחרידה על כל מוראותיה.

לא הראני אלוקים

לא הראני אלוקים בחלומות לילה וקוסם לא ניחש לי,
איפה ידבקני יומי האחרון.
אם בתוך אוהלי על יצועי אגועה
או בתוך מכלא-נטוש על אלומת תבן, את נפשי חללה אפח..
לא יעמוד איש על יציאת נשמתי
ויד לא תרעד על עיני הכבות.
או בליל חורף-זועף, מאחורי אחת הגדרות, ככלב-רעב אקפא,
וכסה השלג-הרך על הכתם השחור.

* * * *

אנחנו הדור האחרון לשעבוד והראשונים לגאולה, הננו מציבים יד וזכר לעירנו, כי התורה מצווה לנו לא תשכח !

נסיים בפסוק הנחמה של הנביא ירמיהו: ואתה אל תירא עבדי יעקב נאום ה' ואל תחת ישראל, כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד, כי אתך אני נאום ה' להשיעך.

שלמה זמרוני

dó közélet személyiségeiről, templomokról, intézményekről, a kolozsvári téglagyárról.

Külön érdeme a könyvnek: folyamatos, könnyű-héber - tehát szinte mindenki által élvezhető - nyelvezete, egyszerű, sallangmentes stilusa.

Az olvasó ugy vegye a kezébe ezt a könyvet, mint egy elsüllyedt világ fájdalmas üzenetét. Nem történeti munka, hanem történeti vázlat. Hiányzanak az éles vonalak, a történeti kutatás és okfejtés alapszabályai. Sokezer név (sokak számára bizonyára kedves nevek) minden bizonnyal kimaradt, de a könyv korlátozott terjedelme, a rendelkezésre álló anyagi alap többre nem futotta.

A cimlap rajza Stern László grafikusművész munkája.

E sorok irója pedig mélyen meghajtja a kegyelet zászlaját azok előtt, akik ebben az elsüllyedt, fájdalmasan szép világban éltek - függetlenül attól, hogy a könyvben szerepel- e a nevük, vagy sem - és szörnyűséges halált haltak csupán azért, mert zsidók voltak.

Simon Tibor

seit is.

A könyv diákszerzői: Hászán Curi, Ezra Aharon, Rachel Schwartz, Jafa Chamis, Ruth Lávi, Rafael Dadus, Tova Levi, Riva Rubin, Josef Tinami és Jigál (bizonyára "irói" név).

Tehetséges, megható irások, amelyeknek kollektiven "Elképzelések a kolozsvári zsidóságról" cimet adnánk.

Dr. Weinberger-Carmely Mózes v. kolozsvári neológ főrabbi az erdélyi zsidóság tragédiájáról ad mélyenszántó okfejtést.

Erdős László, a felszabadulás utáni Kolozsvár fájdalmas képét mutatja be.

A gyüjtemény Hátszegi Ernő, az Uj Kelet egykori munkatársának sodróerejü irásait közli ("Ott jönnek...", "A kolozsvári nyolcas tanács ülése", "A téglarakások").

Schwartz Jehuda igazgató az erdélyi zsidóság fejlődéséről ad nemesveretü áttekintést.

A kolozsvári hitközségek multjáról, egyházi és szociális intézmények tevékeny munkájáról Zimroni Slomo nyujt tartalmas és magasszinvonalu ismertetést. Ugyancsak Zimroni tollából terjedelmes portré-gyüjteményt kapunk a lüktető zsidó élet egykori vezető személyiségeiről. A kolozsvári cionizmus történetének külön fejezetet szentel, érdekes és tanulságos áttekintést kap az olvasó a cionista élet minden fázisáról, harcairól és eredményeiről. A cionista front fontosabb személyiségeinek egész galériáját vonultatja fel szinesen, érdekesen.

A szerény igényekkel fellépő kötet, a névmutató tanusága szerint mintegy hatszáz nevet emlit. Tulnyomórészt a vészkorszakban pusztultak el. A könyvben szereplő élő személyek többsége Izráelben él, aránylag jelentéktelen a száma azoknak, akik szétszóródtak a világ különböző részein.

A könyv számos fényképet is tartalmaz, az egykori zsi-

vasónak az "Emlék Kolozsvárról" - cimü héber nyelven irott emlékgyüjteményt, mely szükre szabott terjedelménél fogva korántsem hordja magán átfogó, részletes történeti munka jellegét. De elmondjuk röviden a szerény kötet megszületésének szivet melengető történetét, hogy előre elkerüljük a kétségkivül hézagos, de szándékában és kifejezésében nemes gondolatoktól fütött irásgyüjtemény feletti vitát:

Az izráeli nyolc osztályos iskolák, a központi tanügyi hatóságok kezdeményezésére vállalták egy-egy olyan város emlékének ápolását, melynek zsidósága a vészkorszak idején különösen sokat szenvedett és amelynek emléke, az egykor ott élt és elhurcolt zsidóság szempontjából megörökitésre szorul. A chaderai, pontosabban a givat-olgai Javne iskola kitünő igazgatója, Schwartz Jehuda(Zoltán), az egykori kolozsvári Tarbut - gimnázium tanára, az iskola diákjai számára Kolozsvár zsidósága emlékének az ápolását jelölte ki. A lo-12 éves gyermekek, tulnyomórészt szabrék, mintegy két éve lelkesen foglalkoznak az uj "anyaggal", ismerik Kolozsvár egykori hitközségeit, templomait, kulturális és társadalmi multját, a vezetők neveit és tevékenységét. Ebből a "tantárgyból" már a mult évben kitünően vizsgáztak. Schwartz igazgató összegyüjtötte a tanulók dolgozatait és a legjobbakból kiválogatott egy csokorra valót.

A tevékenységre felfigyelt a Kolozsváriak Köre vezetősége, amely testületileg vett részt a vizsga-ünnepségen. A diákok dolgozatait átnézte Zimroni Slomo, a kitünő héber köziró is, az egykori közismert és nagy tiszteletben álló Nóta-család leszármazottja, a Kolozsváriak Köre elnökségi tagja. Igy született meg az emlékkönyv kiadásának gondolata.

A kegyeletnek e szokatlan, de meginditó ápolása összekovácsolta a szerkesztőség két tagját, Zimronit, az irót és Schwartz Jehudát, a pedagógust. Elhatározták, hogy a diákok dolgozatait könyvalakban fogják kiadni. Az irásokat saját történeti munkáikkal kiegészitették, de ott találjuk a kitünően összeállitott emlékkönyvben dr. Weinberger-Carmely Mózes, Erdős László és a tragikus körülmények között elhunyt nagytehetségü Hátszegi Ernő visszaemlékezé-

ipari és kereskedelmi létesitményeink.

Egy négysoros u.n. törvényszakasz elegendő volt ahoz, hogy aláássa és szétrombolja egy kétségkivül jelentős kulturváros összes jobb hagyományait, - hogy ellenünk forditsa és ha lehet, még fokozza a magyar népben amugyis károsan kifejlődött antiszemita érzelmeket.

Felmerül a kérdés? Szabad-e, hogy belepje a feledés pora a közel 4oo éves, óriási szellemi és erkölcsi multtal rendelkező kolozsvári zsidóság kétségkivül korszakos jelentőségü értékeit, vallási és egyetemes kulturáját?

Az első világháboru után Kolozsvár volt a magyar cionista mozgalom fellegvára. Az erdélyi cionizmus majdnem két évtizeden át rányomta bélyegét az akkori magyarajku zsidóság szellemi és politikai fejlődésére, irányitotta az ifjuság nevelését, épitette és szélesitette a cionista tábort. A cionizmus történetének hősi korszaka volt, mely kétségkivül kitermelte a maga szellemi elitjét a legmagasabb hőfokon. Ennek a tevékenységtől izzó, mozgalmas időszaknak az utódok számára való megörökitése ma már nemzeti feladat.

* * *

A kolozsvári zsidóság multját és szellemi hagyományait ápoló "Kolozsvár és Vidéke Köre" tervbe vette egy nagyszabásu történeti mü kiadását, melynek szerkesztését kiváló történészünk, dr. Márton Lajos végzi.

Kolozsvár zsidóságának cionista szemlélettel átfütött történeti tükrét néhai dr. Weissburg Chájim, az erdélyi cionizmus ihletője és megalapitója emlékirataiban kapjuk. Ennek a kivételes értékü szellemi hagyatéknak a kiadása nem csupán a Kolozsváriak Köre, de az egész magyarajku zsidóság feladata.

A két nagy történeti mü kiadásáig a Kolozsváriak Köre, karöltve a chaderai "Javne"-iskolával, átnyujtja az ol-

dokolva sirtam. Lenkét, Pistát és a négy gyereket nem ismertem, a kézirás is idegen volt. De a fájdalom, mint éles kés hasitott belém az egykori, sötétbe boruló kolozsvári gettóban. Lenkének hivták az édesanyámat is, akinek tenyere -bársonyát az arcomon éreztem azon az este ...

Jókésőn visszabandukoltam a városba. Ott álltam a Mátyás király-téren és néztem Fadrusz János gyönyörü szoborcsoportja kőhomlokzatán a megkopott feliratot: "Mátyás, az igazságos." Cinikusan felnevettem.

* * *

Pedig ekkor, 1945 márciusában, még volt némi remény. Már hallottunk hazaérkező deportáltakról. Mesélték, hogy láttak gyermekeket és idős asszonyokat is, akik minden bizonnyal a közeli hetekben már hazatérhetnek. A háboru utolsó napjaiban voltunk. Berlin utcáin folynak a harcok. A győzelem már napok kérdése. Hitler kapitulált? Hitler öngyilkos lett? Hirek mindenfelől az áhitott győzelemről és a még inkább áhitott békéről.

Mert eljött ez a nap is. De ennek a békének szörnyüséges számláját a zsidó nép fizette. A 6 millió kioltott emberéletből Horthy-Magyarország zsidóságára 500.000, mig Kolozsvár zsidóságára 18.000 esett.

Elpusztultak drága asszonyaink, gyermekeink, védtelen öregek és még védtelenebb csecsemők. Izmos férfiaink, tetterős ifjuságunk jelentős hányadát már előbb elnyelték az ukrajnai hómezők, hogy a tulélők a hitleri lágerek poklára jussanak.

Megsemmisültek évszázados intézményeink, melyek Kolozsvár kulturájának, tudományos, irodalmi és müvészeti életének alappillérei voltak.

Porrá lettek templomaink és imaházaink, iskoláink és kórházaink, árvákat és aggokat gondozó intézményeink. Eltünt a sajtó, a könyvnyomtatás, semmivé lettek nagy gazdasági -

EMLÉKEZÉS KOLOZSVÁRRA ...

- Széljegyzet egy emlékkönyv lapjain -

1945 március utolsó napjainak egyikén a kolozsvári téglagyárban jártam. Emlékszem, förtelmes idő volt, szeles, havas eső csapott az arcomba. A hosszu, sivár Kajántói ut egy sártenger volt, a járdát, utat elfödte a hó, a sár és a szemét. Lényegében semmi sürgős dolgom nem volt, a látogatás sem volt időhöz kötve, de mit számit a pokol torná - cáról hazaérkezett munkaszolgálatosnak az eső, sár vagy éppen a vihar?

A téglagyár teljesen elhagyott volt, senki nem zavart meg utamban. Magányosan, elszorult szivvel baktattam az elhagyott raktárak,irodák, mühelyek között a száritó-szinek felé. Kerestem huszezer emberi élet nyomát, azokét, akik szülővárosomnak, "kincses Kolozsvár"-nak mézét-borsát ad - ták a tudomány, az irodalom, a müvészet, a lüktető ipari és kereskedelmi élet minden vonalán. De bevallom, legfőképpen két ember nyomát kutattam eszelősen, akik számomra a leg - drágábbak voltak: a szüleimét. Vajon, a 8-as ban, vagy a 9-esben keressem? Vagy talán ...

Lassan kibontakozott fantáziámban a gettó képe. Emitt volt a csendőrparancsnokság, ott a konyha, amott lejjebb az orvosi rendelő, a nyitott, cseréppel fedett szinek sokaságában élt (vajon meddig?) egy zsidó város. Igen, ott mélyen lenn: deszkapalánk és drótsövény. A félsötétben próbáltam kibetüzni az egyik épület falára kiragasztott foszladozó plakátot. Rendelet a tisztasággal, az ivóvizzel és az étrenddel kapcsolatosan. Egy másikon a fegyelemmel, a szökési kisérlettel, az elsötétitéssel járó utasitások és szankciók. Parancs a latrinahasználatra, parancs az orvosi vizitre,parancs a közmunkákra, parancs az életre és a halálra.

Az idegeimmel csak akkor kezdődött a baj, amikor az egyik téglabarakk keresztgerendáján ceruzával irott soro - kat találtam: "Most visznek bennünket. Lenke, Pista és a négy gyerek". Lerogytam egy téglakupacra és szükölve, ful-

J I Z K O R !

Szeretteink emlékét örökké őrizni fogjuk ...

Tel-Aviv, 1968 junius hó.

KOLOZSVÁR

הודפס: מולטיליט "ד ל ת א" מתתיהו וייס
רחוב אחד העם 21, תל-אביב.